

Statistiske analyser

Statistical Analyses

*Arne S. Andersen, Jon Epland,
Randi Kjeldstad og Jan Lyngstad*

Husholdningenes økonomi

1980-tallet: Fra vekst til innstramming

Arne S. Andersen, Jon Epland, Randi Kjeldstad og Jan Lyngstad

Husholdningenes økonomi

1980-tallet: Fra vekst til innstramming

Statistiske analyser

I denne serien publiseres analyser av statistikk om sosiale, demografiske og økonomiske forhold til en bredere leserkrets. Fremstillingsformen er slik at publikasjonene kan leses også av personer uten spesialkunnskaper om statistikk eller bearbeidingsmetoder.

Statistical Analyses

In this series, Statistics Norway publishes analyses of social, demographic and economic statistics, aimed at a wider circle of readers. These publications can be read without any special knowledge of statistics and statistical methods.

ISBN 82-537-4205-3

ISSN 0804-3221

Emnegruppe

34 Personlig inntekt og formue

Ny emnegruppe 1995:

05 Personlig økonomi og boforhold

Emneord

Fattigdom

Forbruk

Formue

Husholdninger

Husholdningenes økonomi

Inntekter

Økonomisk utvikling

Design: Enzo Finger Design

Trykk: Falch Hurtigtrykk

Standardtegn i tabeller	Symbol
Tall kan ikke forekomme	.
Oppgave mangler	..
Oppgave mangler foreløpig	...
Tall kan ikke offentliggjøres	:
Null	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	0,0
Foreløpig tall	*
Brudd i den loddrette serien	—
Brudd i den vannrette serien	
Rettet siden forrige utgave	r

Forord

Husholdningenes økonomi gir en oversikt over husholdningenes økonomi ved hjelp av data fra ulike kilder. Det legges vekt på å vise hvordan husholdningenes økonomi har utviklet seg og på forskjeller i husholdningsøkonomi mellom grupper av husholdninger som er i ulike livsfaser. Det er et formål med boka å gi et innblikk i de mange ulike begrepene for inntekt, formue osv. og i de ulike datakilder for husholdningsøkonomi, og å vise hvordan de ulike begreper og de ulike datakilder forholder seg til hverandre.

Publikasjonen er et samarbeidsprosjekt mellom Seksjon for demografi og levekårsforskning og Seksjon for inntekts- og lønnsstatistikk. Randi Kjeldstad har skrevet kap. 5-7, Jan Lyngstad kap. 10, mens kap. 12 er skrevet av de to i fellesskap. Jon Epland har skrevet kap. 8, og kap. 15 sammen med Arne S. Andersen. De øvrige kapitler er skrevet av Arne S. Andersen, som også har redigert publikasjonen.

Arbeidet er utført med finansiering fra Administrasjonsdepartementet og Barne- og familiedepartementet.

Statistisk sentralbyrå
Oslo/Kongsvinger, 29. mars 1995

Svein Longva

Innhold

Figurregister	6
Tabellregister	9
Sammendrag	13
Del I. Økonomisk utvikling for alle husholdninger	25
1. Utvikling i husholdningenes inntekter	27
2. Utvikling i husholdningenes formue	35
3. Utvikling i husholdningenes forbruk	39
4. Utviklingen på bolig- og kredittmarkedet	43
5. Utviklingen på arbeidsmarkedet	47
6. Utvikling i inntektens sammensetning	55
7. Hvem bidrar med inntekt? Utvikling i kvinners og menns andel av husholdningsinntekten	63
Del II. Husholdningstyper og økonomisk utvikling	69
8. Inntekter for ulike typer husholdninger	71
9. Vanskelig målbare inntekter	83
10. Formue og materiell standard	89
11. Forbruk	103
12. Utvikling i økonomisk situasjon for utvalgte grupper	109
Del III. Økonomisk ulikhet	131
13. Utvikling i ulikhet blant alle husholdninger	133
14. Inntektsfordeling og husholdningenes formue	149
15. Ulikhet innen ulike husholdningstyper	157
16. Fattigdom: Varierende begreper og resultater	171
Referanser	185
De sist utgitte publikasjonene i serien Statistiske analyser	187

Figurregister

Del I. Økonomisk utvikling for alle husholdninger

1. Utvikling i husholdningenes inntekter

1.1.	Inntekt før skatt, inntekt etter skatt og disponibel inntekt pr. innbygger regnet i faste kroner. 1980-1991. 1980=100	27
1.2.	Inntekt etter skatt og disponibel inntekt pr. person og disponibel inntekt pr. husholdning i faste kroner. 1982-1991. 1982=100	32

---

2. Utvikling i husholdningenes formue

2.1.	Realkapital pr. husholdning. 1982-1991. 1991-kroner	37
2.2.	Finanskapital pr. person. Inntekts- og formuesundersøkelsene 1982-1991 og kredittmarkedsstatistikken 1982-1991. 1991-kroner	38

---

3. Utvikling i husholdningenes forbruk

3.1.	Forbruk og disponibel inntekt. 1980-1991	41
------	--	----

---

4. Utviklingen på bolig- og kredittmarkedet

4.1.	Boligpriser i faste priser. 1980-1990. 1980=100	43
4.2.	Gjeld pr. person. 1982-1991. 1991-kroner	44
4.3.	Renteutgifter pr. person. 1982-1991. 1991-kroner	45
4.4.	Nominell rente, realrente og realrente etter skatt for lønnstakere på ulike inntektsnivåer. Prosent. 1980-1990	45

---

5. Utviklingen på arbeidsmarkedet

5.1.	Antall personer 16-74 år, antall personer i arbeidsstyrken og antall sysselsatte. 1980-1992	49
5.2.	Utførte timeverk (mill.), sysselsatte personer og sysselsatte normalårsverk (tusen). 1980-1992	49
5.3.	Antall kvinner 16-74 år, antall kvinner i arbeidsstyrken og antall sysselsatte kvinner. 1980-1992	50
5.4.	Antall menn 16-74 år, antall menn i arbeidsstyrken og antall sysselsatte menn. 1980-1992	51
5.5.	Andel arbeidssøkere uten arbeidsinntekt. Menn og kvinner. Prosent av arbeidsstyrken. 1980-1992	51
5.6.	Utførte timeverk, menn og kvinner. 1980-1992	52
5.7.	Gjennomsnittlig timeverk pr. sysselsatt pr. år. Menn og kvinner. 1980-1992	52
5.8.	Antall sysselsatte pr. 1 000 normalårsverk. Kvinner og menn. 1980-1992	53
5.9.	Kvinneres yrkesfrekvens i forhold til menns, i ulike aldersgrupper. Prosent. 1980 og 1992	53

---

6. Utvikling i inntektens sammensetning

6.1.	Utviklingen i sosialhjelp. Samlede utgifter i faste kroner og stønadstilfeller. 1980-1992	60
------	---	----

7.	Hvem bidrar med inntekt? Utvikling i kvinners og menns andel av husholdningsinntekten	
7.1.	Yrkesinntekt for personer etter kjønn og alder. Gjennomsnitt i kroner. 1990	66
7.2.	Overføringer for personer etter kjønn og alder. Gjennomsnitt i kroner. 1990	66
7.3.	Brutto renteinntekt for personer etter kjønn og alder. Gjennomsnitt i kroner. 1990	66
7.4.	Gjeldsrenter for personer etter kjønn og alder. Gjennomsnitt i kroner. 1990	66
<hr/>		
Del II.	Husholdningstyper og økonomisk utvikling	
8.	Inntekter for ulike typer husholdninger	
8.1.	Noen viktige inntektsbegreper	75
8.2.	Inntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet for ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. Gjennomsnitt for alle husholdninger=100	79
8.3.	Disponibel inntekt regnet pr. forbruksenhet for ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. Gjennomsnitt for alle husholdninger=100	80
<hr/>		
10.	Formue og materiell standard	
10.1.	Beregnet bruttoformue for ulike husholdningstyper. 1990. 1 000 kroner	97
<hr/>		
11.	Forbruk	
11.1.	Andel av total forbruksutgift som går til bolig, reiser og transport og mat. Prosent. 1980-1991	105
11.2.	Andel av total forbruksutgift som går til bolig, reiser og transport og mat, i ulike typer husholdninger. Prosent. 1989/91	106
<hr/>		
12.	Utvikling i økonomisk situasjon for utvalgte grupper	
12.1.	Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for unge enslige yrkesaktive (20-34 år) og alle unge enslige (20-34 år). Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990	111
12.2.	Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for ulike grupper av enslige. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990	113
12.3.	Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for enslige minstepensjonister 67 år og over og alle enslige 67 år og over. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990	115
12.4.	Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for pensjonisthusholdninger med hovedforsørger under 65 år. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990	117
12.5.	Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for alle enslige forsørgere og enslige forsørgere uten yrkestilknytning. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990	119

12.6.	Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for par med barn 0-19 år. Husholdninger med én og to yrkestilknyttede. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990	120
12.7.	Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for par med barn 0-6 år. Hovedinntektstaker under 30 år og hovedinntektstaker 30 år og eldre. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990	122
12.8.	Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for par uten barn, hovedinntektstaker 30-59 år. Husholdninger med to og husholdninger med én eller ingen yrkestilknyttede. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990	123

Del III. Økonomisk ulikhet

13. Utvikling i ulikhet blant alle husholdninger

13.1.	Gini-koeffisienten for inntekt etter skatt. 1982-1991	136
13.2.	Gini-koeffisienten for inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1982-1991	136
13.3.	Inntektsgrenser for ulike deler av fordelingen av husholdninger etter inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1982-1991. Faste priser. 1982=100	139
13.4.	Gini-koeffisienter for fordelingen av husholdninger etter bruttoformue. 1982-1991	146
13.5.	Gini-koeffisienter for fordelingen av husholdningene etter bruttofinanskapital. 1982-1991	146

---

14. Inntektsfordeling og husholdningenes formue

14.1.	Gjennomsnittlig bruttofinanskapital i ulike deler av fordelingen av husholdninger etter inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1982-1991. 1991-kroner ...	150
14.2.	Gjennomsnittlig gjeld i ulike deler av fordelingen av husholdninger etter inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1982-1991. 1 000 1991-kroner	151

Tabellregister

Del I. Økonomisk utvikling for alle husholdninger

4. Utviklingen på bolig- og kredittmarkedet

4.1.	Nettokostnader ved lån til bolig 1980, 1985 og 1992. Et regneeksempel	44
------	---	----

6. Utvikling i inntektens sammensetning

6.1.	Ulike inntekts- og utgiftskomponenter som prosentandel av husholdningenes inntekter i alt. 1980-1991	56
6.2.	Inntektsregnskap for husholdningene. Kroner pr. innbygger. 1980-1991. 1991-kroner	57
6.3.	Inntektsregnskap for husholdningene. Andel husholdninger med beløp på utvalgte poster i regnskapet. Prosent. 1982-1991	57
6.4.	Andel av alle husholdninger med ulik hovedinntektskilde. Prosent. 1982-1991 ..	58
6.5.	Offentlige stønader til husholdningene i prosent av BNP 1980 og 1990 og i milliarder kroner. 1990	59

7. Hvem bidrar med inntekt? Utvikling i kvinners og menns andel av husholdningsinntekter

7.1.	Kvinnens andel av samlet husholdningsinntekt. Kvinner under 65 år og 65 år og over. Prosent. 1982, 1986, 1990 og 1991	63
7.2.	Selvangivelsesregnskap for menn og kvinner 17 år og over. 1982, 1986, 1990 og 1991. Indeks for faste priser. 1982=100	64
7.3.	Prosentandel av alle husholdninger som har kvinnelig hovedinntektstaker. Hovedinntektstaker under 65 år og 65 år og over. 1982, 1986, 1990 og 1991 ..	64

Del II. Husholdningstyper og økonomisk utvikling

8. Inntekter for ulike typer husholdninger

8.1.	Antall personer som mottok enkelte inntekter og beløp for disse. 1991	72
8.2.	Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for husholdninger. 1982, 1986 og 1990. Gjennomsnitt i 1991-kroner og endring i prosent	76
8.3.	Andelen husholdninger innen ulike husholdningstyper, etter antall yrkestilknyttede i husholdningen. Prosent. 1982, 1986 og 1990	77
8.4.	Disponibel inntekt pr. forbruksenhet for ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. Gjennomsnitt i 1991-kroner og endring i prosent	78
8.5.	Inntektssammensetning for ulike husholdninger. Prosent. 1982 og 1990	81

9. Vanskelig målbare inntekter

9.1.	Individuelle frynsegoder. Samlet beløp, antall mottakere og beløp pr. mottaker	84
9.2.	Antall personer med ulike frynsegoder. 1983, 1987 og 1991. 1 000 personer ...	85
9.3.	Gjennomsnittlig verdi av arv/gaver mottatt av husholdningen, etter familiefase. Andelen husholdninger som har mottatt arv/gaver	87

10. Formue og materiell standard

10.1.	Gjennomsnittlig bruttoformue i ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent	90
10.2.	Gjennomsnittlig bruttofinanskapital i ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent	92
10.3.	Gjennomsnittlig gjeld i ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent	94
10.4.	Verdi av selveid bolig og fritidshus. 1987 og 1991. Gjennomsnitt i ulike husholdninger. 1991-kroner og endring i prosent	96
10.5.	Andel husholdninger som bor moderne, andel som mangler bad/WC og andel som bor trangt. Prosent. 1983, 1987 og 1991	98
10.6.	Andel husholdninger som er selveiere og andelseiere. Prosent. 1983, 1987 og 1991	99
10.7.	Andel husholdninger som disponerer personbil. Prosent. 1983, 1987 og 1991	100
10.8.	Andel husholdninger med ulike typer økonomiske problemer. Prosent. 1987 og 1991	101

11. Forbruk

11.1.	Utvikling i total forbruksutgift pr. husholdning, i ulike husholdningsgrupper i faste priser. 1980/82, 1986/88 og 1989/91. Indeks, 1980/82=100	104
11.2.	Total forbruksutgift 1989/91, endring i total forbruksutgift, boutgifter, reiser og transportutgifter og Andre utgifter 1980/82-1989/91. 1991-kroner	107

12. Utvikling i økonomisk situasjon for utvalgte grupper

12.1.	Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i utvalgte grupper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent	124
12.2.	Gjennomsnittlig disponibel inntekt pr. forbruksenhet i utvalgte grupper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent	125
12.3.	Gjennomsnittlig bruttofinanskapital i utvalgte grupper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent	126
12.4.	Gjennomsnittlig gjeld i utvalgte grupper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent	127
12.5.	Andel husholdninger som er selveiere, som bor i småhus, som bor moderne og som bor trangt. Prosent. 1983, 1987 og 1991	128
12.6.	Andel husholdninger som disponerer bil og som er selveiere. Prosent. 1983, 1987 og 1991	129
12.7.	Andel husholdninger med ulike typer økonomiske problemer. Prosent. 1987 og 1991	130

Del III. Økonomisk ulikhet**13. Utvikling i ulikhet blant alle husholdninger**

13.1.	Inntektsfordeling for husholdningene målt ved ulike inntektsbegreper i 1990. Prosent. Standardavvik for Gini-koeffisienten i parentes	135
13.2.	Andelen av samlet inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som ulike desiler i denne inntektsfordelingen har. Prosent. 1982-1991	137

13.3.	Gjennomsnittlige inntektsbeløp og endringer i disse for ulike deler av fordelingen av husholdninger, etter inntekt etter skatt beregnet pr. forbruksenhet. 1982, 1988 og 1990. 1991-kroner	140
13.4.	Ulike inntektsarter og skatt i prosent av samlet yrkesinntekt, kapitalinntekt og overføringer for husholdninger i 1. og 10. desil og 1.-4. kvartil. 1982, 1988 og 1990	142
13.5.	Andel av samlet ligningsformue og samlet beregnet formue for husholdninger i ulike desiler. Prosent. 1990	143
13.6.	Andel av samlet realkapital, bruttofinanskapital, bruttoformue, gjeld og netto ligningsformue for husholdninger i desilene i de ulike formuesfordelinger. 1990	144
13.7.	Gjennomsnittlig bruttoformue, bruttofinanskapital og realkapital i ulike desiler. Ligningsverdien. 1991. Kroner	145

14. Inntektsfordeling og husholdningenes formue

14.1.	Andel husholdninger som er selveiere i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991	152
14.2.	Markedsverdi av bolig for husholdninger i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1987 og 1991. 1 000 1991-kroner	153
14.3.	Andel husholdninger i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som bor i moderne bolig. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991 ..	153
14.4.	Andel husholdninger i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som bor trangt. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991	154
14.5.	Andel husholdninger i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som er utsatt for støy i boligen. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991	155
14.6.	Andel husholdninger som disponerer bil i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991	155
14.7.	Andel husholdninger som eier fritidshus i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991	155

15. Ulikhet innen ulike husholdningstyper

15.1.	Ulikhet i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet innen ulike husholdningstyper. Gini-koeffisienter. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i 1. og 4. kvartil i forhold til inntekt for alle husholdninger. 1990	157
15.2a.	Inntektsutvikling for 1. og 4. kvartil i inntektsfordelingen for ulike husholdningstyper. Prosentvis endring i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet 1982-1986 og 1982-1990. Faste kroner	159
15.2b.	Inntektsutvikling for 1. og 4. kvartil i inntektsfordelingen for ulike husholdningstyper. Prosentvis endring i disponibel inntekt pr. forbruksenhet 1982-1986 og 1982-1990. Faste kroner	159
15.3.	Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for 1.-4. kvartil blant yngre enslige. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for alle husholdninger=100. 1982, 1986 og 1990	160
15.4.	Ulikhet i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for par med småbarn. Gini-koeffisienter. 1982-1990	160

15.5.	Andelen husholdninger av ulike typer og i ulike kvartiler i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som fikk utbetalt arbeidsledighetstrygd. Prosent. 1991	162
15.6.	Gjennomsnittlig utbetalt arbeidsledighetstrygd for ulike husholdningstyper og ulike kvartiler i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1991	162
15.7.	Inntektssammensetning for eldre enslige og eldre par uten barn. Kvartiler i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Prosent. 1982 og 1990 ...	163
15.8.	Gjennomsnittlig bruttofinanskapital i 1. og 4. kvartil i fordelingen av bruttofinanskapital i ulike husholdningstyper, 1990. Andel av samlet bruttofinanskapital som husholdninger i 4. kvartil har, 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og prosent	165
15.9.	Gjennomsnittlig gjeld i 1. og 4. kvartil i fordelingen av gjeld i ulike husholdningstyper, 1990. Andel av samlet gjeld som husholdninger i 4. kvartil har, 1982, 1986 og 1990. Andel husholdninger uten gjeld, 1990. 1991-kroner og prosent	166
15.10.	Fordelingen av ligningsformue og beregnet formue for ulike husholdningstyper. Grenseverdier for 1. kvartil, median (2. kvartil) og 3. kvartil. 1990	167
15.11.	Gjennomsnittlig bruttofinanskapital i 1. og 4. kvartil i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet innen ulike husholdningstyper, 1990, og 4. kvartils andel av samlet bruttofinanskapital for husholdningstypen. 1982 og 1990. 1991-kroner og prosent	168
15.12.	Gjennomsnittlig gjeld i 1. og 4. kvartil i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet innen ulike husholdningstyper, 1990, og 4. kvartils andel av samlet gjeld for husholdningstypen i 1982 og 1990. 1991-kroner og prosent ..	169

---

16. Fattigdom: Varierende begreper og resultater

16.1.	Inntektsgrenser for fattige husholdninger ved ulike avgrensninger. 1986 og 1990. 1991-kroner	174
16.2.	Andelen fattige husholdninger med ulike avgrensninger av fattige. Prosent. 1986 og 1990	175
16.3.	Andelen fattige i ulike typer husholdninger. Ikke-studenthusholdninger med lite finanskapital avgrenset etter tre ulike kriterier. Prosent. 1986 og 1990	176
16.4.	Fattige husholdninger etter husholdningstype. Ikke-studenthusholdninger med lite finanskapital avgrenset etter tre ulike kriterier. Prosent. 1986 og 1990	178
16.5.	Indikatorer på økonomiske vansker for ikke-studenthusholdninger, etter tre ulike avgrensninger av fattige husholdninger. Prosent. 1986 og 1990	180
16.6.	Husholdninger etter mål på behovstilfredsstillelse. 1987	180
16.7.	Andelen fattige husholdninger avgrenset på grunnlag av manglende behovstilfredsstillelse. 1987	181
16.8.	Andelen husholdninger som er fattige på grunnlag av manglende behovsdekning som også er fattige ifølge "objektive" definisjoner av fattigdom. 1986	181
16.9.	Indikatorer på materiell standard for ikke-studenthusholdninger, etter tre ulike avgrensninger av fattige husholdninger. Prosent. 1986 og 1990	183

Sammendrag

DEL I. ØKONOMISK UTVIKLING FOR ALLE HUSHOLDNINGER

Vekst i husholdningenes inntekter gjennom hele 1980-tallet

Norske husholdninger har samlet fått bedre økonomi i løpet av 1980-tallet. Det gjelder særlig første halvdel av tiåret. Selv på slutten av 1980-tallet økte imidlertid inntekt etter skatt, om enn noe langsommere enn tidligere. Bildet av utviklingen er imidlertid avhengig av hvilke begreper og enheter en bruker. Vi argumenterer for at det mest relevante inntektsbegrepet fra et levekårs-synspunkt er inntekt etter skatt. Regnet pr. person økte denne i faste priser med 24 prosent fra 1980 til 1991. I siste halvpart av tiåret ble det meste av inntektsveksten brukt til å betjene større og dyrere lån. Disponibel inntekt pr. person var derfor nokså stabil siste halvpart av 1980-tallet. I hele perioden 1980-1991 økte den med 14 prosent.

Disponibel inntekt pr. husholdning viser et helt annet forløp enn disponibel inntekt pr. person. Regnet pr. husholdning, økte den disponible inntekten fram til 1987 for deretter å gå ned, og var i 1990 om lag på samme nivå som i 1982. Etter 1990 økte den igjen. At disponibel inntekt pr. person og pr. husholdning har utviklet seg såpass

forskjellig skyldes at husholdningene i gjennomsnitt ble mindre, særlig på slutten av tiåret. Den samlede inntekten ble dermed fordelt på flere husholdninger.

Uklart bilde av formuesutviklingen

Det er betydelig vanskeligere å oppsummere utviklingen av husholdningenes formue enn av deres inntekter. Det skyldes at statistikken er av dårligere kvalitet, og at ulike statistikkilder gir forskjellig bilde. De tall skatteligningen gir for realkapital, undervurderer klart markedsverdien, og gir trolig ikke et riktig bilde av utviklingen. Bruker en anslag for markedsverdi av bolig, fritidshus og enkelte varige forbruksgoder som bil, båt og campingvogn, hadde husholdningene i gjennomsnitt en beregnet realkapital på 650 000 kroner i 1990, dvs. 3-4 ganger så mye som realkapitalen anslås til i skatteligningen.

Inntektsundersøkelsen viser at husholdningene samlet hadde en bruttofinanskapital på 340 milliarder i 1990 eller ca. 80 000 kroner pr. person. Kredittmarkedstatistikken tyder på at dette er en undervurdering på ca. 20 prosent. Begge statistikker viser en klar realvekst i bruttofinanskapitalen på 1980-tallet. Gjelden økte imidlertid sterkere enn bruttofinanskapitalen, fra 80 000 til 125 000 kroner pr. person (1990-kroner).

Den økte gjennom hele tiåret, men sterkest midt i perioden.

Overføringene en stadig viktigere inntektskilde

Samtidig med en stort sett positiv utvikling i husholdningenes økonomi, og i inntekten spesielt, har det skjedd endringer i sammensetningen av inntekten i husholdningene. Det har vært en nedgang i yrkesinntekts betydning gjennom hele 1980-tallet, mens overføringer, særlig fra folketrygden, utgjør en stadig viktigere del, i 1991 vel 25 prosent av husholdningenes samlede inntekter. Økningen var størst på slutten av tiåret. Denne utviklingen har først og fremst sammenheng med den økende andel eldre i befolkningen og med veksten i tilleggspensjonene. Hvert nytt pensjonistkull har opparbeidet rett til høyere tilleggspensjon enn foregående kull. Men også økt tendens til førtidspensjonering og høy arbeidsløshet, særlig mot slutten av perioden, har hatt betydning.

Det er ikke bare den relative betydningen av ulike inntektskilder som er endret. Det har også skjedd store forandringer mht. hvem som tilfører husholdningen inntekt. Det har i løpet av 1980-årene blitt større likhet mellom kvinners og menns bidrag til husholdningsinntekten. I 1991 bidro kvinner med 38 prosent av husholdningenes samlede inntekt, sammenlignet med 33 prosent i 1982. Dette har sammenheng både med at kvinner i gjennomsnitt har hatt en bedre inntektsutvikling enn menn, og at det er blitt flere husholdninger med kvinnelig hovedinntektstaker. Dette siste skyldes etter alt å dømme snarere endringer i husholdningsstrukturen (flere enpersonhusholdninger) enn at kvinner har forbigått menn i inntekt i flerpersonhusholdninger.

Inntekts- og formuesfordelingen ble påvirket av svingningene på arbeidsmarkedet....

Utviklingen på arbeidsmarkedet og bolig- og kredittmarkedet er viktige rammebetingelser for økonomien i husholdningene. Utviklingen her påvirker både inntekt, forbruk og formue, men kanskje særlig fordelingen av inntekt og formue mellom husholdningene.

Forholdene på arbeidsmarkedet har variert kraftig gjennom tiåret. Disse variasjonene har hatt konsekvenser både for det samlede antall utførte timeverk og fordelingen av timeverk mellom de sysselsatte. Datagrunnlaget er imidlertid ikke godt egnet til å belyse fordelingskonsekvensene på husholdningsnivå av utviklingen på arbeidsmarkedet.

Samlet antall utførte timeverk økte klart på midten av 1980-tallet for deretter å avta. Timetallet var i 1992 litt lavere enn i 1980. I samme periode økte antallet sysselsatte slik at arbeidet ble fordelt på flere.

Svingningene i etterspørsel etter arbeidskraft har hatt svært ulike konsekvenser for kvinner og menn, og også for ulike aldersgrupper. Antallet timeverk utført av kvinner har økt gjennom det meste av 1980-tallet, mens det for menn har gått ned med unntak av et par år rundt midten av perioden. Antallet sysselsatte pr. normalårsverk gikk kraftig ned for kvinner rundt midten av 1980-tallet, og var stabilt på begynnelsen og slutten av perioden. I denne betydning har heltidsandelen blant kvinner økt. Andelen arbeidssøkere har fra slutten av tiåret vært høyest for menn, mens andelen tidligere var høyest for kvinner.

Tall fra arbeidskraftundersøkelsene og tidsnyttingsundersøkelsene tyder på at innsatsen i yrkeslivet både for kvinner og menn har blitt mer konsentrert om den

livsfasen hvor man har barn, mens arbeidsløshet, økt utdanningstilbøyelighet og yrkesavgang har bidratt til nedgang i yrkesaktiviteten blant unge og eldre.

.....og av svingningene på boligmarkedet

Husholdningenes boligstandard ble forbedret i løpet av 1980-årene, og andelen av alle husholdninger som eier sin egen bolig økte. At det ble flere selveiere er bl.a. en konsekvens av liberaliseringen av bolig- og kredittmarkedet rundt midten av tiåret. Denne liberaliseringen, sammen med høy inflasjon og skatteregler som gjorde det gunstig å låne, førte til økende etterspørsel etter boliger og dermed stigende boligpriser helt fram til 1988. Deretter falt boligprisene sterkt samtidig med at arbeidsmarkedet forverret seg. Dette, sammen med høy gjeld og fortsatt høye rentesatser, førte til at en del husholdninger fikk betydelige økonomiske problemer. De store svingninger i boligpriser sammen med at det i perioder var høy aktivitet på boligmarkedet har antakelig hatt merkbare konsekvenser for formuesbevegelser mellom husholdningene. Det er imidlertid vanskelig å etterspore slike bevegelser.

DEL II. HUSHOLDNINGSTYPER OG ØKONOMISK UTVIKLING

De fleste parfamilier tjente på økt kvinnelig yrkesaktivitet

Utviklingen i tilknytningen til arbeidsmarkedet, spesielt for kvinner og for unge, har påvirket den relative økonomiske utvikling for ulike typer husholdninger i perioden. Den sterke økningen i yrkesdeltaking, særlig for gifte/samboende kvinner, førte til en betydelig inntektsvekst i parfamilier. To av de gruppene som hadde best inntektsutvikling, middelaldrende par uten barn og par med små barn, var også de husholdningstypene som ser ut til å ha økt arbeidsinnsat-

sen mest mellom 1982 og 1990. Økning var det også blant familier med større barn, men i noe mindre grad.

Et annet utviklingstrekk som førte til forskjellig økonomisk utvikling for ulike husholdningstyper, var en mindre nedgang i yrkesaktiviteten i yngre husholdninger. Den skyldes antakelig både økt utdanningsaktivitet blant unge og en svakere posisjon på arbeidsmarkedet. Blant yngre enslige gikk yrkesaktiviteten ned. Blant yngre par uten barn gikk andelen husholdninger med to yrkesaktive litt ned, og blant enslige forsørgere økte andelen husholdninger uten yrkesaktive.

Ser en 1980-tallet under ett, hadde alle husholdningstyper en positiv utvikling i inntekt etter skatt. Med unntak av eldre enslige, som hadde jevn inntektsvekst i hele perioden, kom det meste av veksten i første halvdel av tiåret. Middelaldrende par uten barn hadde størst inntektsvekst, 29 prosent, men veksten var også stor blant par med barn, 20-25 prosent. Yngre par uten barn og yngre enslige hadde svakest vekst, henholdsvis 10 og 7 prosent.

Inntektsveksten i yngre husholdninger gikk til å betjene økt gjeld

Utviklingen i husholdningenes låneopptak på 1980-tallet skapte generasjonsforskjeller i inntektsutviklingen. Yngre husholdninger økte i gjennomsnitt sin gjeld langt mer enn eldre husholdninger. Dette innebærer at utviklingen i disponibel inntekt i gjennomsnitt har vært dårligere for yngre enn for eldre husholdninger. Både for yngre enslige og for yngre par uten barn gikk disponibel inntekt ned på 1980-tallet, mest for yngre enslige, der disponibel inntekt ble redusert med 8 prosent. Eldre derimot, både enslige og par uten barn, hadde omtrent samme vekst i disponibel inntekt som i inntekt etter skatt.

Blant de yngre husholdninger skiller par med små barn seg litt ut, ved at den relative gjeldsøkningen i disse husholdningene har vært beskjedent sammenlignet med andre yngre husholdninger. De hadde høy gjeld allerede på begynnelsen av 1980-tallet. Par med små barn er sammen med middelaldrende par uten barn den gruppen som har hatt sterkest vekst i disponibel inntekt.

Antakelig på grunn av den betydelige gjeldsøkningen hadde yngre enslige og yngre par uten barn en forbruksvekst omtrent på linje med den gjennomsnittlige veksten for alle husholdninger, til tross for en relativt beskjedent inntektsvekst. De hadde også en klar forbedring av boligstandard.

Middelaldrende par uten barn har best økonomi, eldre enslige og enslige forsørgere dårligst

Middelaldrende par uten barn har klart best økonomi, med en inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet som er 40 prosent over gjennomsnittet. Også yngre par uten barn har inntekt etter skatt pr. forbruksenhet godt over gjennomsnittet. Denne konklusjonen synes klar selv om det knytter seg vansker til sammenligning av husholdninger av forskjellig størrelse og sammensetning.

Det synes også klart at eldre enslige og enslige forsørgere har dårligst økonomi. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet lå for disse vel 20 prosent under gjennomsnittet. Imidlertid var det bare enslige forsørgere som hadde en disponibel inntekt pr. forbruksenhet som lå langt under gjennomsnittet (26 prosent). Husholdningstypene enslige i yrkesaktiv alder, eldre par uten barn og par med barn hadde inntekt etter skatt pr. forbruksenhet forholdsvis nær gjennomsnittet. Med den usikkerhet som knytter seg til sammenligninger av hushold-

ninger av ulik størrelse er det vanskelig å si hvilke av disse som har best og dårligst økonomi.

Arbeidsmarkedet opprettholdt sin betydning for inntekten for de fleste husholdningstyper

Selv om overføringene har fått økt betydning for husholdningene under ett har arbeidsmarkedet opprettholdt sin relative betydning for de fleste grupper under pensjonsalder (arbeidsløshetsstrygd er her regnet som yrkesinntekt), og er den klart viktigste inntektskilden for husholdninger under pensjonsalder. Unntaket er middelaldrende enslige og enslige forsørgere. For disse grupper fikk overføringer økt betydning, det synes særlig å gjelde enslige forsørgere. Kapitalinntektene økte sin relative betydning for eldre, både enslige og par uten barn, og for middelaldrende par uten barn.

Svakhetene i inntektsstatistikken påvirker særlig fordelingsanalyser

Endringer i inntektsbegrepets innhold betyr lite for bildet av inntektsutviklingen. De viktigste endringer har skjedd i lønnsinntektsbegrepet ved at en del frynsegoder er blitt skattepliktige og i kapitalinntektsbegrepet ved at avkastning på sparedelen av livsforsikringer er blitt skattepliktige. Totalt bidrar dette med en inntektsvekst på mindre enn 1 prosent.

Endringene berører imidlertid særlig høyinntektsgruppene og bidrar altså i retning av økt ulikhet. På den annen side inngår ikke sosialhjelp og grunn- og hjelpestønad i inntektstallene. Disse vil antakelig bidra til mindre ulikhet. Inntekt som unndras beskatning er antakelig det som betyr mest. Vi vet imidlertid lite om omfang, endring i omfang og fordeling.

Overføringer mellom private husholdninger i form av arv og gaver vet en også forholds-

vis lite om. Undersøkelser tyder på at det dreier seg om ganske betydelige beløp som husholdningene mottar i året, i gjennomsnitt 7 000-8 000 kroner. Undersøkelser tyder på at det er par med barn og yngre enslige som mottar mest i arv og gaver. Høyinntekts-husholdninger mottar vesentlig mer i arv enn lavinntekts-husholdninger. I noen grad avspeiler det livsfase og størrelse av husholdningene.

Større formuesforskjeller over livsløpet

Det er enda vanskeligere å gi et samlet bilde av formue enn av inntekt. Det skyldes både at enkelte deler av formuen er dårlig registrert, men også at formuen både mht. størrelse og art er svært livsfaseavhengig. Yngre husholdninger stifter gjeld for å skaffe seg realkapital, først og fremst bolig, i forbindelse med etablering. Over hele livsløpet akkumulerer husholdningene i gjennomsnitt formue, bl.a. ved nedbetaling av gjeld, slik at eldre husholdninger i tillegg til realkapital gjerne har en finansformue i form av verdier i bank, verdipapirer o.l. som er større enn gjelden.

Variasjonene i formue mellom husholdninger med forskjellig plassering i livsløpet ble langt sterkere i løpet av 1980-årene. Det ble større forskjell i bruttofinanskapital mellom yngre og eldre husholdninger. Det samme var tilfellet for gjeld.

I 1990 hadde eldre par uten barn og middelaldrende par uten barn størst bruttofinanskapital, henholdsvis 330 000 og 270 000 kroner. Men også par med større barn og eldre enslige hadde bruttofinanskapital over gjennomsnittet (dvs. vel 180 000 kroner i 1990). Det var de samme grupper som hadde den største veksten i bruttofinanskapital fra 1982. Lavest bruttofinanskapital hadde yngre, både enslige og par uten barn, og enslige forsørgere.

Bare for eldre enslige og eldre par uten barn økte bruttofinanskapitalen vesentlig i siste halvdel av 1980-årene. Særlig yngre enslige og yngre par uten barn hadde da en klar reduksjon i bruttofinanskapital.

Beskjeden vekst i eldres og småbarnsfamiliers gjeld

Eldre par uten barn og særlig eldre enslige har lite gjeld. Middelaldrende enslige har også ganske lav gjeld. Størst gjeld har par med barn, etterfulgt av yngre par uten barn, de hadde gjeld fra snaut 500 000 til 600 000 kroner i 1990. Gjelden økte for alle husholdningstyper gjennom hele 1980-tallet, men klart mest i første halvdel. Gjelden økte betydelig i kroner for alle grupper utenom de eldre. Relativt økte imidlertid gjelden minst i småbarnsfamilier. Det skyldes antakelig at mulighetene for økning her var små, allerede i 1982 hadde disse en betydelig gjeld.

Dette førte til et meget klart mønster for nettofinanskapital (bruttofinanskapital minus gjeld), der bare eldre hadde en klart positiv nettofinanskapital. Størst negativ nettofinanskapital hadde par med barn og yngre par uten barn, med en gjeld som i 1990 var mellom 350 000 og 450 000 kroner større enn bruttofinanskapitalen.

Størst økning i andel boligeiere blant yngre

Vi vet forholdsvis lite om utviklingen i boligformuen i løpet av 1980-tallet. Andelen som eier sin bolig, medregnet andels- og aksjeeiere, økte fra 1983 til 1991 i de fleste husholdningstyper, med unntak av enslige forsørgere og middelaldrende par uten barn. Blant de siste var eierandelen allerede på begynnelsen av tiåret høy. Økningen i eierandel var størst blant enslige under pensjonsalder og blant yngre par uten barn, grupper med sterk relativ vekst i gjeld. Økningen i eierandel var størst i første halvdel av 1980-tallet. Fra 1987 til

1991 synes eierandelen å ha gått ned blant yngre enslige og enslige forsørgere.

Boligformuen var i 1991 størst blant par med barn og blant middelaldrende og eldre par uten barn. Boligformuen gikk ned fra 1987 til 1991, mest blant yngre enslige og enslige forsørgere. Det har ikke bare sammenheng med fall i boligpriser, men også med reduksjon i eierandel.

Beregnet formue bestående av brutto-finanskapital, markedsverdi av bolig og fritidshus fratrukket gjeld, var i 1990 nær 900 000 kroner for eldre par uten barn, fulgt av middelaldrende par uten barn, med 600 000 kroner. For middelaldrende og eldre enslige og for par med større barn var den beregnede formuen også betydelig, netto mellom ca. 400 000 og 500 000 kroner.

Svakere yrkestilknytning blant unge enslige gav svak inntektsutvikling

Vi kan ikke direkte svare på spørsmålet om den svake inntektsutviklingen blant yngre enslige er knyttet til økt utdanning og økt arbeidsledighet blant unge i etableringsfasen. Vi finner imidlertid at veksten i inntekt etter skatt blant unge enslige (20-34 år) var enda svakere enn blant yngre enslige (under 45 år), bare 3 prosent. Om lag halvparten av forskjellen i inntektsvekst mellom unge enslige og gjennomsnittet for alle skyldes redusert yrkesaktivitet blant unge enslige. Men også yrkestilknyttede unge enslige har hatt en svakere inntektsutvikling enn gjennomsnittet.

Med en gjeldsøkning betydelig over gjennomsnittet, gjelden ble mer enn fordoblet, ble utviklingen i disponibel inntekt meget dårlig for unge enslige. De hadde en nedgang i disponibel inntekt på 10 prosent på 1980-tallet. Også yrkestilknyttede unge enslige fikk redusert sin disponible inntekt. Samtidig økte imidlertid den materielle

standard. Andelen selveiere og boligstandarden økte, men andel med bil økte ikke.

Også for enslige i sin mest yrkesaktive alder (35-54 år) var det en noe svakere inntektsutvikling på grunn av redusert yrkestilknytning. Yrkestilknytningen ble særlig redusert blant kvinnene i denne gruppen.

Enslige minstepensjonister holder følge med andre pensjonister

Den sterke nedgang i andelen minstepensjonister kunne være en forklaring på den positive inntektsutviklingen for eldre, både enslige og par uten barn. Imidlertid hadde minstepensjonistene en inntektsutvikling omtrent på linje med enslige eldre, noe svakere enn gjennomsnittet. Disponibel inntekt økte imidlertid mer enn gjennomsnittet for alle. Det skyldes svak vekst i gjeld blant minstepensjonistene, tilsvarende det en finner blant andre pensjonister. Inntektsnivået var imidlertid lavt, inntekt etter skatt pr. forbruksenhet var tre firedeler av gjennomsnittet for alle i 1990. Det var også en sterk vekst i bruttofinanskapital blant de enslige minstepensjonister på 1980-tallet. Tilgang av mer formuende årganger av nye minstepensjonister har antakelig bidratt til dette.

Også yngre pensjonisthusholdninger har hatt en inntektsutvikling noe bedre enn gjennomsnittet. Likevel er inntektsnivået lavt, i 1990 var disponibel inntekt pr. forbruksenhet omtrent som for enslige minstepensjonister. En høy andel gav uttrykk for økonomiske problemer.

Store økonomiske problemer blant enslige forsørgere uten yrkestilknytning

Enslige forsørgere uten yrkestilknytning er en gruppe med svært dårlig økonomi. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet var bare vel halvparten av gjennomsnittet for alle husholdninger. Dette er da også en av

de gruppene der flest gir uttrykk for økonomiske problemer. Nesten halvparten mottok sosialhjelp. Inntektsutviklingen har vært på linje med utviklingen for alle enslige forsørgere, dvs. noe under gjennomsnittet for alle husholdninger. Veksten i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet må ses i sammenheng med at andelen som mottok overgangsstønad eller pensjon økte fra en tredel til to tredeler i denne gruppen.

God inntektsutvikling for barnefamilier med én yrkesaktiv

Par med barn har hatt en noe bedre inntektsutvikling enn gjennomsnittet, bl.a. på grunn av økt yrkesaktivitet blant kvinnene. Inntektsutviklingen på grunn av økt yrkesaktivitet kunne derfor tenkes å dekke over en dårlig inntektsutvikling for par med barn der bare én er yrkestilknyttet. Det er imidlertid ikke tilfelle. Tvert imot hadde denne gruppen en enda bedre inntektsutvikling enn andre par med barn. Inntektsnivået for gruppen ligger imidlertid ca. 15 prosent under gjennomsnittsnivået for alle husholdninger.

Bruttofinanskapital og gjeld for par med barn med bare én yrkestilknyttet ligger på omtrent samme nivå som for alle par med barn, og veksten har vært minst like sterk. Det gjør det naturlig å reise spørsmålet om denne gruppen har skiftet karakter. Mens det tidligere var relativt vanlig at par med barn hadde bare én inntekt over lengre perioder, er det etter hvert kanskje heller blitt mest typisk at slike husholdninger veksler mellom å ha én og to yrkestilknyttede.

Småbarnsfamilier i etableringsfasen: sterk vekst i inntekt og gjeld

En viktig grunn til den relativt gunstige inntektsutviklingen for par med små barn er, ved siden av økningen i yrkesaktivitet, at gjennomsnittsalderen har økt, de er eldre når de etablerer seg. Økonomiske proble-

mer i småbarnsfamiliene blir ofte knyttet til utgiftene, og kanskje de reduserte inntektsmuligheter, i forbindelse med etablering av familie. Veksten i inntekt etter skatt for småbarnsfamilier i etableringsfasen var imidlertid omtrent like stor som veksten for alle småbarnsfamilier, og dermed vesentlig høyere enn gjennomsnittet for alle. Det skyldes en sterk vekst i kvinnelig yrkesaktivitet også i denne gruppen. Nivået for inntekt etter skatt pr. forbruksenhet var i 1990 ca. 15 prosent under gjennomsnittsnivået for alle husholdninger.

Småbarnsfamiliene i etableringsfasen hadde imidlertid en klart dårligere utvikling i disponibel inntekt enn andre småbarnsfamilier. Dette skyldes at disse husholdningene i 1990 både absolutt og relativt hadde betydelig større gjeld enn på begynnelsen av 1980-tallet. Andelen selveiere økte noe i perioden, men likevel var bare litt over halvparten selveiere i 1991.

DEL III. ØKONOMISK ULIKHET

Utviklingen i ulikhet fulgte utviklingen på arbeidsmarkedet

Størrelsen på ulikheten i inntekt avhenger av hvilket inntektsbegrep en nytter. Ulikheten er størst for inntekt før skatt, mindre for inntekt etter skatt og disponibel inntekt, som gir omtrent samme ulikhet. Ulikheten avhenger også av om en tar hensyn til husholdningsstruktur eller ikke, og er lavere i inntekt regnet pr. forbruksenhet enn i inntekt pr. husholdning.

I 1991 var inntekt etter skatt pr. forbruksenhet vel seks ganger høyere i tidelen av husholdningene med høyest inntekt, enn i tidelen med lavest. Ulikheten i denne inntektsfordelingen avtok svakt gjennom hele perioden 1982-1988. Fra 1988 til 1989 økte den betydelig til et nivå litt over 1982-nivået, for siden å holde seg på dette

nivået. Det er nærliggende å tolke denne utviklingen i sammenheng med den økende sysselsettingen fram til 1988, og med den sterke økningen i arbeidsløsheten på slutten av tiåret.

Svakere tilknytning til arbeidsmarkedet i lavinntektsgruppene

Fram til og med 1988 var inntektsutviklingen best for husholdningene med lavest inntekter, med unntak av tidelen med lavest inntekt. Fra 1988 til 1989 falt inntektene mest for husholdningene med lavere inntekter.

Det synes å være en mer langsiktig tendens til at husholdningene med lavest inntekt i økende grad er utenfor eller marginale i forhold til arbeidsmarkedet. Fra 1988 til 1990 gikk yrkesinntekten ned i både høy- og lavinntektsgruppen. I høyinntektsgruppen hadde imidlertid yrkesinntekten i de foregående år økt såpass sterkt at det ble en økning på 1980-tallet sett under ett. I lavinntektsgruppen derimot gikk yrkesinntekten for hele perioden ned. I den laveste inntektsgruppen (1. desil) ble nedgangen i yrkesinntekt ikke oppveid av økning i andre inntekter. Det var derimot tilfelle i resten av lavinntektsgruppen, først og fremst knyttet til økte overføringer.

Formuesfordelingen ble skjevare på slutten av 1980-tallet

Det er vanskeligere å gi noe godt bilde av formuesfordelingen og av hvordan den utviklet seg enn tilfellet er for inntektsfordelingen. Uansett begreps- og måleproblemer er det likevel klart at formuen er langt skjevare fordelt enn inntekt.

Minst ulikhet er det når en i stedet for ligningsverdiene av bolig, fritidshus, bil o.l. erstatter disse med markedsverdier. Men selv da eide i 1990 halvparten av husholdningene med lavest formue bare 5 prosent av den samlede formuen, og tidelen med

høyest formue nesten 40 prosent. Det er også klart at bruttofinanskapitalen er skjevare fordelt enn realkapitalen. Tidelen med mest bruttofinanskapital eide vel halvparten av den samlede finanskapital. Også gjelden er svært skjevt fordelt. En tredel av husholdningene hadde ingen gjeld, mens tidelen med mest gjeld hadde 45 prosent av den samlede gjelden.

Ulikheten, både i fordelingen av bruttiformue og bruttofinanskapital, økte klart gjennom hele perioden 1987-1991, etter at det ser ut til å ha vært en omtrent tilsvarende reduksjon i ulikheten i de foregående fem årene.

Bruttofinanskapital og gjeld økte mest i høyinntektsgruppen

Økt gjeld, et mer usikkert arbeidsmarked og mer turbulens i familiesituasjonen, og dermed større risiko for endringer i husholdningens inntektsgrunnlag har antakelig ført til at finanskapital har fått større betydning for husholdningenes økonomi. Ikke bare er det stor, og i de senere årene økende, ulikhet i bruttofinanskapitalen. Det er også store forskjeller mellom finanskapitalen i grupper med lav og høy inntekt og økningen i kroner har vært betydelig større i høyinntektsgruppene.

Det er først og fremst husholdninger med over middels inntekt som har høy gjeld. Firedelen med høyest inntekt har snaut seks ganger så stor gjeld som firedelen med lavest inntekt. Husholdningene med lavest inntekt synes også å ha økt sin gjeld i svært liten grad regnet i faste kroner. Størsteparten av den samlede gjeldsøkning faller på gruppene med høyere inntekt.

Andelen selveiere i lavinntektsgruppen gikk ned på slutten av 1980-tallet

Veksten i andelen som eide sin egen bolig - en vekst som kom først og fremst i første

halvdel av 1980-tallet - skjedde særlig i de høyeste inntektsgruppene. I lavinntektsgruppene ble selveierandelen redusert, det meste av nedgangen skjedde på slutten av 1980-tallet. Det kan altså se ut til at det ble vanskeligere for husholdninger med lav inntekt å foreta store investeringer. Dette førte til at boligformuen ble skjevare fordelt mellom inntektsgruppene på slutten av 1980-tallet.

Også når det gjelder andre store investeringsobjekter som fritidshus og bil er det en tendens til økt ulikhet mellom inntektsgruppene. Tendensen til økt ulikhet er imidlertid langt sterkere for bolig.

Utjevning i grunnleggende boligstandard

Det ser likevel ut til at det skjedde en utjevning mellom inntektsgruppene når det gjelder den mer grunnleggende boligstandard. Nedgangen i andelen husholdninger uten bad og WC og i andelen trangbodde husholdninger var størst i de lavere inntektsgrupper. Det var da også her det var størst rom for forbedringer. Forbedringene var størst i første del av 1980-årene.

Inntekt er skjevast fordelt blant yngre enslige

Yngre enslige skiller seg ut som husholdningstypen med den klart skjevaste inntektsfordeling. Det skyldes først og fremst at inntekten i firedelen med lavest inntekt er svært lav, vel 25 prosent av gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for alle husholdninger. Selv når en tar hensyn til sosialhjelp er ulikheten meget stor, firedelen med høyest inntekt har da 5,5 ganger så stor inntekt etter skatt som firedelen med lavest inntekt. For de fleste husholdningstyper er dette forholdet 2,5. Blant middelaldrende enslige, yngre par uten barn og enslige forsørgere er imidlertid ulikheten noe høyere enn dette.

Inntektsulikheten økte sterkt blant yngre husholdninger

Selv om ulikheten i fordelingen av inntekt totalt sett endret seg forholdsvis lite når en ser 1980-årene under ett, gjelder det ikke for alle husholdningstyper. Ulikheten blant yngre enslige og yngre par uten barn økte kraftig. I begge grupper opplevde firedelen med lavest inntekt en sterk nedgang i inntekt etter skatt, særlig gjelder det yngre enslige. Høyinntektsgruppen blant yngre enslige derimot hadde en vekst omtrent på linje med gjennomsnittet for alle.

Inntektsnedgangen blant yngre enslige har sammenheng med en svipt i yrkesinntekten først og fremst blant lavinntekts-husholdningene. Vi vet ikke hvor mye arbeidsledighet, færre arbeidstimer (f.eks. på grunn av utdanning) og lavere timelønn bidrar til dette.

Småbarnsfamilier: økt ulikhet når en tar hensyn til gjeldsrenter

Også blant barnefamilier var det en viss økning i ulikheten i inntekt etter skatt. For par med barn økte ulikheten på slutten av 1980-årene. Ulikheten i disponibel inntekt økte imidlertid betydelig for barnefamilierne, særlig for par med småbarn. Det skyldtes at økningen i gjeldsrentene i lavinntektsgruppen spiste opp det meste av inntektsøkningen, mens gjeldsrentene i høyinntektsgruppen tok en forholdsvis beskjeden del. Økningen i inntektulikhet for par med småbarn skjedde fra 1987 til 1989, og falt dermed i tid sammen med økningen i arbeidsledighet. Mye tyder på at økningen i arbeidsledighet hadde konsekvenser for ulikheten. Tall for 1991 viser langt større arbeidsledighet og utbetalt ledighetstrygd i lav- enn i høyinntektsgruppen blant par med småbarn, og også blant enslige under pensjonsalder og yngre par uten barn.

Stadig flere tilleggs pensjonister førte ikke til større ulikhet blant eldre

Blant eldre, både enslige og par, har det ikke vært noen økning i ulikhet, for par snarere tvert imot. Dette kan virke overraskende. Selv om folketrygdsystemet virker utjevne sett i forhold til arbeidsmarkedet, ville en likevel ventet at den økende betydning av tilleggs pensjoner skulle bidratt i retning av økende ulikhet. Redusert betydning av yrkesinntekten i høyinntektsgruppen, særlig blant eldre par uten barn, og dermed en jevnere fordeling av yrkesinntekt blant eldre bidrar til å redusere inntektsulikheten. Inntektssammensetningen blant de eldre er blitt mer variert i løpet av 1980-tallet. I tillegg til at yrkesinntekten blant høyinntekts husholdningene har fått mindre betydning, har kapitalinntekter og tjenestepensjoner fått økt betydning, de siste særlig i høyinntektsgruppene.

Bruttofinanskapital er jevnest fordelt blant eldre par uten barn

De svakheter i formuesstatistikken som vi tidligere har omtalt, har ikke minst konsekvenser for analyse av ulikhet og kanskje særlig analyse av utvikling i ulikhet. Bruttofinanskapitalen ser ut til å være skjevst fordelt blant enslige forsørgere og yngre enslige. Den er jevnest fordelt blant middelaldrende og særlig eldre par uten barn. I disse to grupper har selv firedelen med lavest finanskapital i gjennomsnitt en ikke ubetydelig finanskapital. I de fleste andre husholdningsgrupper dreier det seg om små beløp. Det er også i disse to grupper en finner høyest bruttofinanskapital blant firedelen med høyest finanskapital, i gjennomsnitt rundt 800 000 1991-kroner.

Resultatene tyder ikke på at det har blitt økende ulikhet i fordelingen av bruttofinanskapital innen de ulike husholdningstyper.

Gjelden er jevnest fordelt blant par med småbarn

Blant eldre er gjeld svært skjevt fordelt. Nesten all gjeld er samlet hos en firedel av husholdningene. Minst ulikhet i fordelingen av gjeld er det blant par med småbarn og blant yngre par uten barn. Her har firedelen med mest gjeld om lag halvparten av gjelden i gruppen. Resultatene tyder ikke på økt ulikhet i gjeld, snarere tvert imot. Blant småbarnsfamiliene økte gjelden mest både absolutt, men særlig relativt, i firedelen med lavest gjeld. Gjelden økte lite blant barnefamiliene med høyest gjeld. Økningen skjedde i første halvdel av 1980-årene. Dette betyr ikke at husholdningene med lav inntekt har vært uforsiktede og har økt sin gjeld. Tvert imot ser det ut til at lavinntektsgruppene har vært mer forsiktede med å ta opp gjeld enn høyinntektsgruppene.

Blant lavinntektsgruppene er det bare par med barn som har betydelig gjeld

Det er minst ulikhet i fordelingen av gjeld mellom grupper med høy og lav inntekt blant barnefamilier og blant yngre par uten barn. Par med barn og til dels yngre par er de eneste grupper der lavinntektsgruppene har gjeld av betydning. Blant eldre er det stort sett bare høyinntektsgruppene som har gjeld av betydning, men de har også som gruppe svært høy bruttofinanskapital.

Ulikheten i fordelingen av bruttofinanskapital mellom høy- og lavinntektsgrupper er størst blant enslige forsørgere og eldre enslige.

Det synes å ha vært en utvikling i retning av mindre ulikhet i fordeling av bruttofinanskapital mellom grupper med høy og lav inntekt blant eldre enslige, og mot større ulikhet mellom høy- og lavinntektsgrupper blant par med småbarn.

Andelen fattige er sterkt avhengig av hvilket fattigdomsmål en bruker

Fattigdom er en viktig side ved fordeling av inntekt og formue. Det er svake tradisjoner i Norge for statistikk og analyse av fattigdom. Vi har her tatt utgangspunkt i et fattigdomsmål som er mye brukt internasjonalt, nemlig 50 prosent av gjennomsnittlig inntekt. Vi har undersøkt hvordan omfanget og sammensetningen av "fattigdom" varierer med inntektsbegrep, og hvordan målene samsvarer med andre mål på økonomiske problemer og materiell standard.

Omfanget av fattigdom varierer betydelig med den avgrensningen en bruker, i 1990 var fra 5 til 11 prosent av husholdningene fattige. Lavest var andelen husholdninger som var fattige når en tok utgangspunkt i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og tok hensyn til finanskapital og så bort fra studenthusholdninger. Høyest var andelen når en tok utgangspunkt i disponibel inntekt der det er tatt hensyn til en del utgifter, og ikke tok hensyn til finansformue og regnet studenthusholdninger med. En tredje type avgrensning tok i tillegg til visse utgifter også hensyn til en beregnet leieverdi av egen bolig og fritidshus. Den gav omtrent samme omfang av fattigdom som avgrensninger på grunnlag av disponibel inntekt.

Flest fattige blant enslige forsørgere

Uansett hvilket mål en bruker er andelen fattige klart høyest blant enslige forsørgere. Det gjelder særlig når en bruker mål som tar hensyn til utgifter og leieverdi av bolig og fritidshus. I 1990 var da om lag en tredel fattige. Andelen fattige er også betydelig blant enslige i yrkesaktiv alder og yngre par uten barn, og med noen mål også blant eldre enslige og småbarnsfamilier.

Andelen fattige så ut til å øke fra 1986 til 1990 blant enslige i yrkesaktiv alder og blant yngre par uten barn, det gjaldt særlig

når en tar hensyn til utgifter. Det var en sterk reduksjon i andelen fattige blant eldre par uten barn, og særlig blant enslige eldre.

Fattigdomsmålene undervurderer variasjoner i behov etter livsfase

Det var bare et mindretall av de fattige husholdninger som mottok sosialhjelp (ca. 25 prosent i 1990) eller gav uttrykk for at de hadde hatt økonomiske problemer. Dette betyr imidlertid ikke nødvendigvis at de fattigdomsmålene vi har benyttet er dårlige eller at de andre målene på økonomiske problemer er bedre fattigdomsmål. Samsvaret mellom fattigdomsmålene og andre mål på økonomiske problemer er best for fattigdomsmål som tar hensyn til utgifter og leieverdi av egen bolig og fritidshus.

Analyser av samsvaret mellom fattigdom og i hvilken grad grunnleggende behov er dekket, viser at de siste i større grad utpeker yngre husholdninger og i mindre grad eldre husholdninger som fattige. Det kan tyde på at fattigdomsmål som utelukkende er basert på inntekter og utgifter, ikke i tilstrekkelig grad tar hensyn til variasjoner i behov etter "husholdningens livsfase".

Det ble færre fattige som eide bolig og fritidshus

Den materielle standard i form av egen bolig, fritidshus og bil og i form av boligstandard er vesentlig lavere i fattige husholdninger enn i andre husholdninger. Det ser også ut til at bolig og fritidshus, goder som krever store investeringer, ble mindre vanlige blant fattige på slutten av 1980-tallet. Dette har ikke sammenheng med endret sammensetning av gruppen av fattige i retning av flere yngre enslige. Når det derimot gjelder boligstandard og bil, ser det ut til å ha vært stort sett små endringer blant fattige.

Del I. Økonomisk utvikling for alle husholdninger

Husholdningenes inntekter, formue og forbruk er en viktig side ved befolkningens levkår. Denne boken gir en oversikt over husholdningenes økonomi, med vekt på utviklingen i denne og med vekt på forskjeller i husholdningsøkonomi mellom grupper av husholdninger som er i ulike "livsfaser".

En rekke ulike statistikkilder med en rekke ulike begreper for inntekt mv. nyttes for å beskrive husholdningenes økonomiske situasjon. Det er et viktig formål med boken å gi leseren et innblikk i dette mangfoldet, å vise hvordan ulike statistikkilder stemmer overens, og å tolke eventuelle uoverensstemmelser i resultatene. Videre er det et formål å presentere de ulike begrepene for inntekt, formue osv. og vise hvordan de forholder seg til hverandre, og hvordan en kan tolke forskjeller i resultatene når en nytter ulike begrep.

I de følgende kapitler (kap. 1-7) skal vi gi en oversikt over den økonomiske utviklingen for husholdningene sett under ett, både utviklingen i inntekt, formue og forbruk. Det vil bli lagt vekt på å presentere og diskutere en del viktige begreper som går igjen i den senere framstillingen. Vi vil vise hvordan bildet av utviklingen avhenger både av begreper, enheter og hvilke statistikkilder som brukes.

For bedre å kunne forstå utviklingen i husholdningenes økonomi er det viktig også å ha en oversikt over utviklingen på bolig- og kredittmarkedet og ikke minst på arbeidsmarkedet. I kap. 4 og 5 beskrives derfor kort de endringene som har funnet sted på disse områdene. Endelig skal vi gå inn på utviklingen i sammensetningen av husholdningenes inntekter. Denne vil bl.a. avspeile endringene på arbeidsmarkedet og bolig- og kredittmarkedet, men også andre forhold som f.eks. endringer i befolkningens alderssammensetning og endringer i husholdningsstrukturen.

1. Utvikling i husholdningenes inntekter

I dette kapitlet skal vi gi et bilde av utviklingen i de økonomiske ressurser for husholdningssektoren som helhet ut fra ulike statistikkilder. Bildet blir nødvendigvis ganske sammensatt, både fordi økonomiske ressurser er et sammensatt begrep, og fordi det finnes ulike begreper for inntekt og formue som er to av hovedelementene i økonomiske ressurser, og endelig fordi ulike statistikkilder ikke gir helt det samme bildet av utviklingen.

Det kanskje viktigste element i en husholdnings økonomiske ressurser er dens inntekter. Det er to hovedkilder for statistikk om inntektene: Nasjonalregnskapet og Inntekts- og formuesundersøkelsene (boks 1.1).

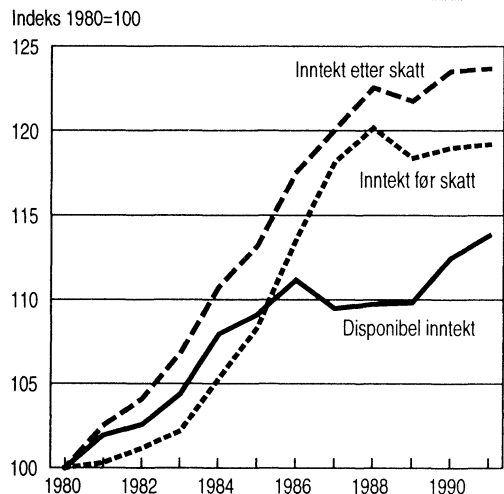
Nasjonalregnskapet: Bildet av inntektsutviklingen avhenger av inntektsbegrepet

Figur 1.1 viser at det bildet en får av utviklingen i husholdningenes inntekter avhenger ganske sterkt av hvilket inntektsbegrep en bruker. Som vi siden skal se, avhenger bildet vesentlig mer av begrep enn av statistikkilde (for ulike inntektsbegrep i nasjonalregnskapet se boks 1.2). Disponibel inntekt, som er inntekt fratrukket skatt og kapitalutgifter (gjeldsrenter o.l.), økte med 11 prosent fra 1980 til 1986 når en regner

pr. innbygger og i faste kroner. Deretter avtok den litt og stagnerte fram til 1989, for å øke igjen i 1990 og 1991. I 1991 var realdisponibel inntekt (dvs. disponibel inntekt regnet i faste kroner) pr. innbygger 14 prosent høyere enn i 1980.

Dette bildet, med en økning fram til midten av 1980-tallet og deretter nedgang eller stagnasjon, minner på mange måter om

Figur 1.1. Inntekt før skatt, inntekt etter skatt og disponibel inntekt pr. innbygger regnet i faste kroner. 1980-1991. 1980=100

Kilde: Nasjonalregnskapet

1.1. Statistiske kilder for inntekts- og formuesutviklingen i husholdningssektoren

De to viktigste statistikkildene som benyttes i dette kapitlet er nasjonalregnskapet og inntekts- og formuesundersøkelsene for personer og husholdninger.

Nasjonalregnskapet (NR) er et statistikkssystem som gir et helhetsbilde av den norske økonomien. I nasjonalregnskapet inngår et omfattende inntekts- og utgiftsregnskap for husholdningssektoren samlet, og for lønnstakerhushold, selvstendige og pensjonister. Nasjonalregnskapets karakter av et integrert regnskapssystem sikrer at f.eks. den beregnede utviklingen av husholdningenes inntekter er i samsvar med beskrivelsen av den øvrige økonomiske utviklingen i samfunnet. Eksempelvis vil en som grunnlag for utviklingen i husholdningenes lønnsinntekter kunne bygge på statistikk fra en rekke kilder, bl.a. statistikk for innbetalte skatter og arbeidsgiveravgift, lønnsstatistikk, arbeidsmarkedsstatistikk og regnskapsstatistikk for bedriftene.

En begrensning ved nasjonalregnskapet er at det forteller svært lite om fordelingen av inntekt og formue mellom husholdningene. Med ett unntak (oppdeling i lønnstakere, personlig næringsdrivende og trygdede) er det ikke mulig å splitte opp husholdningssektoren i mindre undergrupper, f.eks. i ulike husholdningstyper.

Inntekts- og formuesundersøkelsene (IFU) baserer seg på inntekts- og formuesopplysninger fra landsomfattende utvalg av husholdninger. Den største fordelingen med inntektsundersøkelsene er at de gjør det mulig å belyse fordelingen av inntekter og formue mellom husholdningene og hvordan denne har utviklet seg. Inntektsundersøkelsene gir gjennomsnittstall for en lang rekke ulike grupper av husholdninger, f.eks. enslige, pensjonister, husholdninger med barn. En svakhet ved utvalgsundersøkelser av denne typen er at tallene blir usikre for små grupper med utvalg av den størrelsen som nyttes i IFU.

Inntekts- og formuesundersøkelsene baserer seg i det vesentlige på selvangivelsesdata. Dette innebærer at endringer i skatteregler fører til at inntektsbegrepene til en viss grad har skiftet innhold over tid. En del viktige inntekter som ikke er skattepliktige og som dermed ikke registreres i selvangivelsene innhentes via registre. Det gjelder f.eks. sosialhjelp (fra 1990), stipend fra Statens lånekasse for utdanning og bostøtte fra Husbanken.

Det er en del forskjeller mellom disse to statistikkildene som gjør at tall for husholdningsinntekt ikke er fullt ut sammenlignbare. En viktig forskjell knytter seg til definisjonen av husholdningssektoren. Inntektsundersøkelsen omfatter bare private husholdninger. Nasjonalregnskapet omfatter i tillegg institusjonshusholdninger og private ikke-forretningsmessige konsumentorienterte institusjoner, f.eks. fagforeninger, politiske partier og en lang rekke frivillige organisasjoner. Det er også visse viktige forskjeller i hva som defineres som inntekt (se også Røstadsand og Heldal 1994). Disse skal vi komme tilbake til (boks 1.2).

det bildet mange har av den økonomiske utvikling generelt på 1980-tallet. Dette bildet er imidlertid spesielt for disponibel inntekt. Utviklingen i inntekt før skatt og inntekt etter skatt har vært ganske forskjellig fra utviklingen i disponibel inntekt. Begge fortsatte å øke sterkt også etter 1986. De nådde en topp i 1988 med vel 20 prosent høyere inntekt enn i 1980. Etter en liten nedgang i 1989 var realinntekten omtrent tilbake på 1988-nivået i 1991.

I alt vesentlig skyldes den forskjellige utvikling i inntekt og inntekt etter skatt på den ene siden og disponibel inntekt på den andre siden økningen i renteutgifter etter 1984. Økningen i renteutgiftene på lån spiste opp en stor del av inntektsøkningen fram til 1988. Etter 1988 har realverdien av renteutgiftene gått svakt ned, og utviklingen i inntekt og disponibel inntekt er blitt mer lik.

Både inntekt og inntekt etter skatt økte altså jevnt og sterkt gjennom det aller meste av 1980-tallet, også etter at den økonomiske innstramming ble satt i verk i 1986. Økningen fortsatte de første årene av 1990-tallet, men ikke så sterkt. Fra 1984 gikk imidlertid mye av veksten i inntekt med til å betjene de økte renteutgiftene, først og fremst på grunn av økt gjeld.

Fram til 1988 skyldtes om lag halvparten av veksten i inntekt pr. innbygger veksten i lønnsinntekter (inkl. arbeidsgiveravgift), mens veksten i stønader og i kapitalinntekter hver bidro med om lag en firedel.

Hvilket inntektsbegrep er best egnet til å belyse levekår?

Når inntektsutviklingen er så forskjellig avhengig av hvilket inntektsbegrep en nytter, blir det viktig hvilket av inntektsbegrepene som er best egnet til å belyse utviklingen i befolkningens levekår. I prinsippet er det disponibel inntekt. Det

forutsetter imidlertid at en på inntektssiden tar med avkastningen av den kapitalen som er finansiert ved hjelp av lån. Det er ikke fullt ut tilfellet i nasjonalregnskapet. Dels beregnes det ikke noen avkastning på konsumkapital, f.eks. biler, som finansieres ved lån. Det beregnes en avkastning på boligkapital som inngår i husholdningens inntekt. Denne inntekten er imidlertid trolig undervurdert. Disponibel inntekt undervurderes altså i nasjonalregnskapet, og undervurderingen øker med størrelsen på husholdningenes gjeld, særlig dersom en stor (og økende) del av gjelden har gått til finansiering av konsum.

Vi foretrekker derfor å bruke inntekt etter skatt pr. innbygger for å gi et bilde av inntektsutviklingen sett fra et levekårs-synspunkt (det er en liten svakhet at dette inntektsbegrepet også inneholder beregnet avkastning av boligkapital).

Vi skal nevne ytterligere et moment som er viktig i en vurdering av inntektsutviklingen sett fra et levekårs-synspunkt. Det har å gjøre med endringer i husholdningsstrukturen. I løpet av 1980-tallet gikk gjennomsnittlig husholdningsstørrelse ned, først og fremst på grunn av en økning i andelen enpersonhusholdninger. En person i en enpersonhusholdning trenger forholdsvis større inntekt enn en person i en flerpersonhusholdning for å oppnå samme økonomiske velferd. En kan altså si at utviklingen på 1980-tallet mot flere enpersonhusholdninger har ført til at stordriftsfordelene som flerpersonhusholdninger innebærer, har blitt mindre; det er blitt dyrere å "forsørge" befolkningen.

Vi kan gi et inntrykk av hva dette betyr ved å beregne utviklingen i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet (se boks 1.4) fra 1980 til 1990. Mens inntekt etter skatt pr. innbygger økte med 23,5 prosent i denne perioden ifølge nasjonalregnskapet, økte inntekt

1.2. Inntekt og disponibel inntekt i nasjonalregnskapet

I nasjonalregnskapet defineres husholdningssektorens inntekter som summen av lønnsinntekter, renteinntekter, stønader (trygder mv.), driftsresultat og enkelte andre inntekter. Nasjonalregnskapet regner også refusjoner fra folketrygden og driftsstøtte til legene som overføring og dermed som inntekt. Som overføring regnes også arbeidsgiveravgift betalt av arbeidsgiverne. Overføringer regnes som inntekt uansett om de er skattepliktige eller ikke. Til driftsresultatet regnes foruten næringsinntekt også inntekt av egen bolig. Denne er en beregnet avkastning på boligkapitalen som svarer til den beregnede verdien av tjenestestrømmen fra egen bolig, dvs. den nytten en har av bruk av boligen, fratrukket kapitalslitet.

I nasjonalregnskapet framkommer husholdningenes disponible inntekt som husholdningsinntekten fratrukket de utgiftene som kommer til fradrag før inntektene kan anvendes til forbruk eller sparing. De utgiftene som kommer til fradrag i beregningen av disponibel inntekt er skatter og avgifter, herunder trygdepremier og arbeidsgiveravgift som betales av arbeidsgiverne, renteutgifter og enkelte andre utgifter.

Inntekt etter skatt er ikke et begrep som normalt brukes i nasjonalregnskapet. Det framkommer som husholdningsinntekt fratrukket skatter og avgifter, herunder arbeidsgiveravgift som betales av arbeidsgiverne. Det skiller seg altså fra disponibel inntekt ved at renteutgifter ikke er trukket fra.

Beregningen av en avkastning på boligkapitalen i disponibel inntekt medfører at en delvis får tatt hensyn til at gjeldsoppbyggingen og renteutgiftene i husholdningene har en motpost ved "inntekten" eller nytten av den kapital husholdningene har investert i form av boligkapital. Varige konsumgoder som bil, båt, TV o.l. regnes det derimot ikke noen avkastning av. Slike varer regnes som konsumert når de er kjøpt. Renteutgifter på lån til slike forbruksvarer får dermed ikke noen motpost i inntektsregnskapet.

etter skatt pr. forbruksenhet med 20,6 prosent.

Inntekts- og formuesundersøkelsesbilde av inntektsutviklingen

Inntekts- og formuesundersøkelsene er først og fremst viktige for å vise fordelingen av økonomiske ressurser i befolkningen. De er da også den viktigste datakilden i de følgende kapitlene. De har ikke noen spesielle sterke sider når det gjelder å belyse inntektsutviklingen for alle husholdninger, kanskje med det ene unntak at nasjonalregnskapet ikke bare omfatter private

husholdninger, men også institusjonshusholdninger og såkalte private ikke-forretningsmessige konsumentorienterte institusjoner, f.eks. fagforeninger, politiske partier og en lang rekke frivillige organisasjoner. Svakheter ved inntekts- og formuesundersøkelsene er dels at de er utvalgsundersøkelser, og det knytter seg derfor en viss usikkerhet til tallene. Videre omfatter de ikke alle inntekter, f.eks. ikke sosialhjelp (først fra 1990).

Siden disse undersøkelsene er en så viktig datakilde for resten av publikasjonen, kan

1.3. Inntektsbegreper i inntektsstatistikken

I inntekts- og formuesundersøkelsene omfatter inntekt lønnsinntekt, næringsinntekt, kapitalinntekt og overføringer.

Lønnsinntekt omfatter lønn, honorarer mv., naturalytelser som fri bil, sykepenger (både fra arbeidsgiver og fra folketrygden) og arbeidsløshetsstrygd. Lønnsinntektene omfatter altså naturalytelser, men omfanget og registreringen av disse på selvangivelsene har variert over tid. Lønnsbegrepet på selvangivelsen ble utvidet i perioden 1986 til 1990, eksempelvis ved at fordel av livrente betalt av arbeidsgiver og fordel av billige lån fra arbeidsgiver mv. ble regnet som skattepliktig lønn. Trolig er det særlig høytlønte som har hatt fordel av slike naturalytelser. Når slike ytelser har blitt skattepliktige, kan det i statistikken framkomme som inntektsvekst for høytlønte, selv om det reelt sett bare reflekterer en regelendring og den faktiske inntekten kan ha vært den samme.

Næringsinntekt omfatter slik den er definert i inntektsstatistikken inntekt av næringsvirksomhet før fondsavsetninger og avskrivninger, men etter fradrag for driftsutgifter, skattemessige underskudd i næring og skattepliktige sykepenger i næringsvirksomhet.

Kapitalinntekt omfatter bruttorenteinntekt (dvs. før eventuelle skattefrie beløp er trukket fra), aksjeutbytte og beregnet skattepliktig inntekt av egen bolig, hytte eller landsted.

Overføringer omfatter skattepliktige ytelser fra folketrygden (alders-, uføre- og etterlattepensjon, overgangsstønad, barnpensjon og attføringspenger), men altså ikke skattefrie ytelser som grunn- og hjelpestønad ved uførhet, tjenestepensjon, underholdsbidrag, legater o.l., barnetrygd, bostøtte, stipend fra Statens lånekasse for utdanning og forsørgerfradrag. Sosialhjelp inngår først fra og med 1990.

Kapitalgevinster og -tap er delvis inkludert i inntektsstatistikken. Gevinster som påvirker næringsinntektene er i prinsippet med når de realiseres. Liberale avskrivningsregler, fondsordninger og betingede skattefritak bidrar til at ordinære inntekter har latt seg omforme til mer eller mindre skattefrie gevinster. Kapitalgevinster og -tap som følge av inflasjon eller tap på gjeld og fordringer fanges ikke opp av inntektsstatistikken. Realprisendringer på konsumkapital blir i varierende grad registrert.

De inntektsbegrepene som blir benyttet her er:

Samlet inntekt (Inntekt før skatt)	= Lønnsinntekt + Næringsinntekt før fondsavsetninger og avskrivninger, men etter fradrag for underskudd + Kapitalinntekt + Overføringer
Inntekt etter skatt	= Samlet inntekt - skatt
Disponibel inntekt	= Samlet inntekt - skatt - gjeldsrenter (inkl. underskudd i borettslag)

1.4. En sammenligning av inntektsbegrepet i nasjonalregnskapet og inntektsundersøkelsen

Nasjonalregnskapets husholdningssektor omfatter noe mer enn de private husholdninger som inntektsundersøkelsen omfatter. Den omfatter i tillegg felleshusholdninger og private ikke-forretningsmessige organisasjoner. Det er anslått at dette betyr lite for den samlede inntekten, avviket er under 1 promille for disponibel inntekt (Hansen, Langbråten, Ljones og Røstadsand 1991).

Et viktigere avvik mellom de to statistikkildene har sammenheng med at nasjonalregnskapet regner som inntekt refusjoner og driftsstøtte fra folketrygden i forbindelse med medisinsk behandling. I husholdningenes renteinntekter inngår dessuten de såkalte fremmede renter, som er avkastning av sparekapital i livsforsikringsselskap og pensjonsfond. I inntektsregnskapet for husholdninger i nasjonalregnskapet regnes fremmede renter som om de blir utbetalt til husholdningene i samme år som de blir opptjent. I virkeligheten utbetales de først når en polise forfaller til betaling, og slik registreres de i inntekts- og formuesundersøkelsen.

En tredje type avvik knytter seg til noe forskjellig kategorisering av inntekstyper. Sykepenger for lønnstakere og arbeidsløshetsstønader regnes i inntektsundersøkelsen som lønnsinntekt, men i nasjonalregnskapet som overføring.

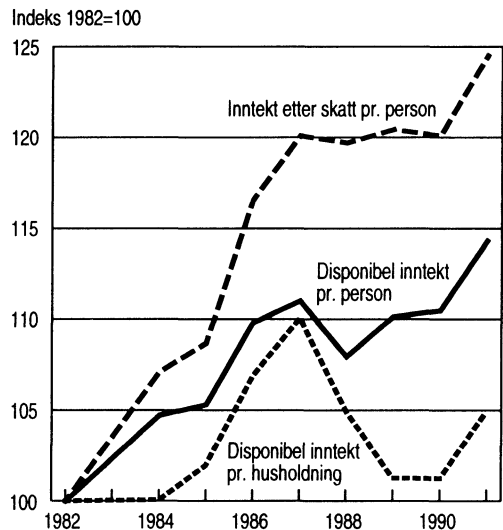
det likevel være grunn til å vise inntektsutviklingen slik inntekts- og formuesundersøkelsene beskriver den.

Utviklingen i disponibel inntekt pr. person slik den beskrives av inntekts- og formues-

undersøkelsene (IFU) stemmer godt overens med den som nasjonalregnskapet (NR) viser. IFU viser en vekst fra 1982 til 1990 på 10,5 prosent, om lag 1 prosent mer enn NR viser. Det største avviket finner vi for året 1987. IFU viser vekst fra 1986 til 1987, mens NR viser nedgang i disponibel inntekt. Mye tyder på at IFU overvurderer inntekten (et annet eksempel på at 1987-undersøkelsen avviker er at gjennomsnittlig husholdningsstørrelse i 1987 er 2,46 sammenlignet med 2,41 i både 1986 og 1988).

Også når det gjelder inntekt etter skatt pr. person gir de to statistikkildene i hovedtrekk det samme bildet. Men avvikene mellom de to kildene er gjennomgående noe større. IFU viser at inntekt etter skatt pr. person økte med vel 21 prosent fra 1982 til 1990, det er vel 2 prosent mer enn

Figur 1.2. Inntekt etter skatt og disponibel inntekt pr. person og disponibel inntekt pr. husholdning i faste kroner. 1982=100

¹ Tall for 1983 mangler

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

1.5. Sammenligning av inntekt i husholdninger av ulik størrelse

Det er vanlig å anta at store husholdninger trenger større inntekt enn små husholdninger for å oppnå samme økonomiske velferdsnivå. En måte å ta hensyn til dette på er å beregne husholdningsinntekt pr. person. Ved en slik beregning ser en imidlertid bort fra stordriftsfordeler i forbruket. I en husholdning med flere personer vil det vanligvis være slik at flere personer drar nytte av TV, aviser, kjøleskap, bil og naturligvis av bolig.

For å ta hensyn til slike stordriftsfordeler i sammenligning av økonomiske levekår mellom husholdninger, bruker en begrepet forbruksenhet. I en flerpersonhusholdning vil antallet forbruksenheter være mindre enn antallet personer. Antallet forbruksenheter i husholdningen vil avhenge av egenskaper ved husholdningen som påvirker behovstilfredsstillelsen.

OECD har anbefalt et system hvor en tildeler personene i husholdningene en vekt avhengig av om det er mer enn én voksen i husholdningen og avhengig av alder. Første voksne i husholdningen får vekt 1,0, og regnes altså å utgjøre én forbruksenhet. Andre voksne får forbruksvekt 0,7, mens barn får forbruksvekt 0,5. Som barn regnes personer i alderen 0-15 år.

En husholdning bestående av to voksne og to barn antas etter denne metoden å måtte ha 2,7 ganger så stor inntekt som en enslig for å ha den samme økonomiske velferden.

Det er klart at de forbruksvektene som OECD har anbefalt representerer et svært forenklet system for velferdssammenligninger av husholdninger. Mange flere faktorer vil spille inn på behovstilfredsstillelse i husholdningene, både mer presis alder for både voksne og barn, forbrukspreferanser (hvis en f.eks. prioriterer bolig høyt og bruker en stor del av inntekten på bolig, vil stordriftsfordelene bli større), men også regionale variasjoner i prisnivå. Det er også gode argumenter for at forbruksvektene bør være inntektsavhengige. Når en sammenligner bredt sammensatte grupper av husholdninger, vil likevel mange slike faktorer jevne seg ut og bli av mindre betydning for velferdssammenligninger.

den økningen NR viser. Igjen avviker resultatene for 1987 mest, (men også inntektene i 1989 ligger litt høyt). (For inntektsbegreper i inntekts- og formuesundersøkelsene, se boks 1.3).

Valg av enhet er viktig for bildet av inntektsutviklingen

Figur 1.2, viser også utviklingen av disponibel inntekt pr. husholdning. Denne utviklingen stemmer overens med det gjengse bilde av den privatøkonomiske utvikling på

1980-tallet, med vekst fram til 1987, deretter nedgang og stabilisering rundt 1990. Nedgangen i perioden 1987-1989 har imidlertid først og fremst sammenheng med at gjennomsnittlig husholdningsstørrelse ble betydelig mindre. Fra 1987 til 1989 gikk gjennomsnittlig husholdningsstørrelse ned fra 2,46 til 2,28 (inntekts- og formuesundersøkelsen overvurderer antakelig husholdningsstørrelsen i 1987). Selv om disponibel husholdningsinntekt ble mindre i perioden, ble det også færre som skulle

forsørgeres på inntekten. Disponibel inntekt pr. person ble derfor ikke redusert tilsvarende.

Valget av enhet er altså viktig når vi ser på inntektsutviklingen. Bildet er ganske forskjellig om vi ser på inntekt pr. husholdning eller inntekt pr. person. Som vi var inne på i forbindelse med nasjonalregnskapet er imidlertid ingen av disse enhetene helt egnet dersom en er opptatt av inntekt fra et levekårssynspunkt. Fordi det er stordriftsfordeler forbundet med å bo i flerpersonshusholdninger, er husholdningssammensetningen og utviklingen i denne viktig. Derfor skal vi i det følgende i mange sammenhenger bruke inntekt pr. forbruksenhet, som er konstruert for å ta hensyn til stordriftsfordelene i flerpersonshusholdninger. De metoder en har for å konstruere forbruksenheter (se boks 1.5) er imidlertid ikke særlig godt utviklet. En bør derfor være varsom med å "finlese" resultatene.

2. Utvikling i husholdningenes formue

Flere ulike sider ved formuesbegrepet er av betydning for befolkningens levkår: velferdsaspektet, autonomiaspektet, nærings- og yrkesaspektet og maktaspektet (NOU 1993:17).

Maktaspektet har å gjøre med at personer eller husholdninger med svært store formuer har mulighet for å påvirke forhold som berører et ganske stort antall mennesker. Vi har ikke mulighet til å belyse denne siden ved formuesbegrepet. I en undersøkelse som inntekts- og formuesundersøkelsen med et forholdsvis lite utvalg vil vi få et svært ufullstendig bilde av personer/husholdninger med svært store formuer.

Med nærings- og yrkesaspektet siktes det til at husholdninger som får inntekt fra selvstendig næringsvirksomhet vanligvis vil ha en del av formuen i form av produksjonskapital. Formuen for disse husholdninger vil ikke være helt sammenlignbar med formuen for andre husholdninger. Vi gjør ikke noe forsøk på å skille mellom produksjonskapital og annen formue. Produksjonskapitalen skaper derfor et usikkerhetsmoment i tolkningen av de utviklingstrekk vi presenterer.

Med velferdsaspektet siktes det til de samlede forbruksmuligheter som husholdningens

formue representerer, enten ved at formuen kan omsettes (det gjelder også for realformue), eller ved den nytten som formuesgjenstander som f.eks. bolig, bil og TV gir husholdningen. Husholdninger som ikke har skaffet seg slike goder vil vanligvis ha et behov for investeringer og dermed et større behov for inntekt. Det gjelder særlig husholdninger som er i etableringsfasen.

Med autonomiaspektet menes at formuen representerer en trygghet og en økt økonomisk handlefrihet for husholdningen. Spesielt vil finanskapital gi husholdningen økt økonomisk frihet, og vil representere en trygghet dersom noe av inntekten skulle falle bort.

Formue er et vanskeligere begrep enn inntekt. Det knytter seg også større kvalitetsproblemer til formuesstatistikken enn til inntektsstatistikken. Vi skal her basere oss på formuesbegrepene slik de framtrer i statistikken, først og fremst inntekts- og formuesundersøkelsene, men også i noen grad kredittmarkedsstatistikken. Nasjonalregnskapet gir ikke noe formuesregnskap for husholdningssektoren tilsvarende inntektsregnskapet. Nasjonalregnskapet har hittil bare beregnet kapitalbevegelser for Norge under ett, nemlig dels investering i realkapital, dels tall for transaksjoner,

2.1. Formuesbegreper

Formuen deles i realkapital og bruttofinanskapital.

Realkapital slik den registreres i inntekts- og formuesundersøkelsen omfatter all skattepliktig realkapital, både konsumkapital som f.eks. bolig, fritidshus, tomter, bil, båt, innbo og løsøre og produksjonskapitalen til selvstendig næringsdrivende. Det er først og fremst to problemer som knytter seg til registreringen av realkapital.

Det ene knytter seg til verdsettelsen av kapitalen. Det viktigste problemet er at ligningsverdien undervurderer markedsverdien av flere formuesgjenstander, det gjelder særlig for boliger. En kan heller ikke anta at utviklingen i ligningsverdi avspeiler utviklingen i markedsverdi. I perioden 1982-1990 ble ligningsverdien justert opp med 10 prosent hvert år, mens markedsverdien falt markert etter 1988, etter å ha steget fra 1984 til 1987. Verdifastsettelsen på boliger varierer også sterkt, f.eks. med bosted, boligens alder og når den sist ble omsatt. En kan derfor ikke uten videre anta at gruppeforskjeller i ligningsverdi avspeiler forskjeller i markedsverdi. Verdien av innbo og løsøre fastsettes som en viss del av brannforsikringssummen.

Det andre problemet knytter seg til de betydelige fradrag i verdi, f.eks. av innbo og løsøre.

Bruttofinanskapital består av bankinnskudd, aksjer, obligasjoner og andre fordringer før evt. skattefrie beløp er trukket fra. I inntekts- og formuesundersøkelsen omfatter andre fordringer kontanter, pantobligasjoner og andre gjeldsbrev, leieboerinnskudd og gjenkjøpsverdi av livsforsikringspoliser. Også her er det trekk ved verdifastsettelsen som gjør at verdien av finanskapitalen undervurderes. Leieboerinnskuddet er f.eks. svært lavt verdsatt i skatteligningen. Det er også et betydelig skattefritt beløp i gjenkjøpsverdien av livsforsikringspoliser som bidrar til undervurdering av finanskapitalen. Videre bidrar bl.a. den måten ikke-børsnoterte aksjer behandles i skatteligningen til at verdien av aksjer undervurderes.

omvurderinger og beholdningsendring av finanskapital.

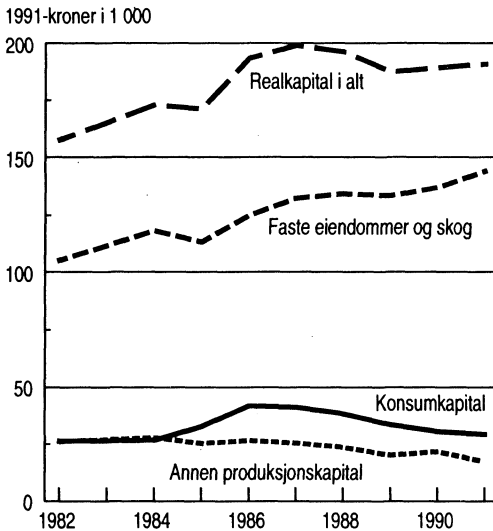
En kunne også ha argumentert for at de formuesbegreper som finnes i de tilgjengelige statistikkilder, omfatter for lite; f.eks. kunne en ha utvidet formuesbegrepet ved å inkludere framtidige pensjonsrettigheter. En ytterligere utvidelse ville være å ta hensyn til de framtidige inntektsmuligheter som utdanning og kompetanse representerer.

Realkapitalen er sterkt undervurdert

Verdien av realkapitalen, slik den framkommer i skatteligningen, økte fra vel 150 000 kroner i gjennomsnitt pr. husholdning til snaut 200 000 kroner i 1987. Deretter avtok ligningsverdien svakt til vel 190 000 kroner i 1991. Det er overraskende at verdien av realkapitalen falt fra 1987. Fallet skyldes først og fremst et fall i gjennomsnittlig konsumkapital. Realkapital i form av faste eiendommer og skog økte litt fra 1987 til 1991, men langt fra så mye som en

ville forventet hvis ligningstakstene økte med 10 prosent i året samtidig med at pristigningen var lav. Dette skyldes langt på vei at husholdningene ble mindre i denne perioden. Den eksisterende realkapitalen ble "fordelt på flere husholdninger".

Figur 2.1. Realkapital pr. husholdning. 1982-1991¹. 1991-kroner

¹Tall for 1983 mangler

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

En gjennomsnittlig realkapital på vel 190 000 kroner pr. husholdning i 1991 er som vi har pekt på, antakelig en sterk undervurdering av den reelle markedsverdien av realkapitalen. Inntektsundersøkelsen 1990 gir muligheter for å anslå hvor sterkt realkapitalen er undervurdert. I denne undersøkelsen har en bedt husholdningene anslå verdien av en del formuesgjenstander: nemlig bolig, fritidshus, bil, båt og campingvogn. Erstatte en ligningsverdien for disse formuesgjenstander med husholdningenes anslag for markedsverdi, kan vi konstruere en beregnet realkapital

som bedre enn realkapitalen fra skatteliggingen avspeiler den reelle realkapitalen. I 1990 var den beregnede realkapitalen om lag 650 000 kroner pr. husholdning, eller ca. 3 1/2 ganger verdien ifølge ligningen. Det er først og fremst bolig og fritidshus som bidrar til denne økningen.

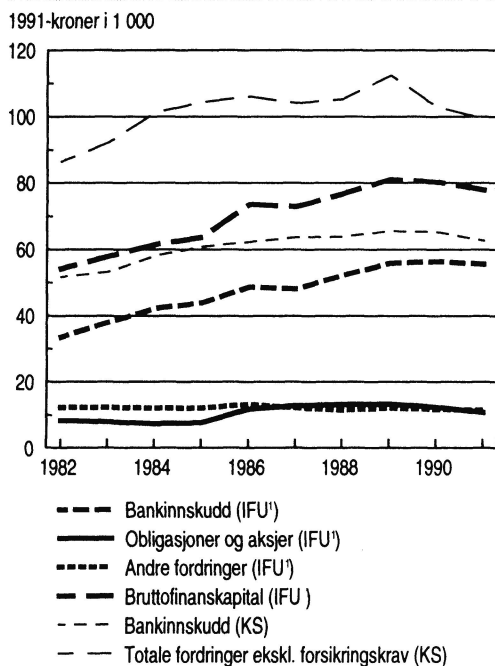
Overvurderer inntekts- og formuesundersøkelsen økningen i finanskapitalen?

1980-tallet var ikke bare en periode med sterk oppbygging av husholdningenes gjeld (se kap. 4). Det skjedde også en oppbygging av finanskapital i husholdningene, særlig gjelder det bankinnskudd. Inntekts- og formuesundersøkelsene viser at realverdien av bankinnskudd regnet pr. person økte fra vel 33 000 kroner i 1982 til 56 000 kroner i 1991 (regnet i 1991-kroner), altså en økning på bort imot 70 prosent. Verdien av aksjer og obligasjoner steg noe mindre, fra 8 000 til 11 000 1991-kroner pr. person i samme periode. Det er verdt å legge merke til at denne økningen i alt vesentlig skjedde fra 1985 til 1986. Verdien av andre fordringer har holdt seg konstant i perioden. Som nevnt (se boks 2.1) er verdien av denne posten undervurdert i skatteligningen.

Samlet hadde husholdningene en bruttofinanskapital i 1991 på 78 000 kroner pr. person, svarende til om lag 340 milliarder 1991-kroner. Realverdien av bruttofinanskapitalen hadde ifølge inntekts- og formuesundersøkelsen økt med nesten 45 prosent siden 1982.

Også kredittmarkedsstatistikken som bygger på rapportering fra innenlandske finansinstitusjoner og fra verdipapirsentralen gir tall for husholdningenes finanskapital. Kredittmarkedsstatistikken begrep for finansformue er noe mer omfattende enn begrepet er i inntektsundersøkelsen. Først og fremst omfatter finansformue i

Figur 2.2. Finanskapital pr. person. Inntekts- og formuesundersøkelsene 1982-1991 og kredittmarkedsstatistikken 1982-1991. 1991-kroner

¹ Tall for 1983 mangler

Kilder: Inntekts- og formuesundersøkelsene (IFU) og kredittmarkedsstatistikk (KS)

kredittmarkedsstatistikken også forsikringskrav i livsforsikringsselskaper og kommunale og private pensjonsordninger og i Fellesordningen for tariffestet pensjon. Kategorien Andre fordringer er også noe mer omfattende i kredittmarkedsstatistikken enn i inntektsundersøkelsen.

En annen forskjell av en viss betydning er at husholdningssektoren i kredittmarkedsstatistikken slik som nasjonalregnskapet omfatter private ikke-forretningsmessige konsumentorienterte institusjoner, f.eks. politiske partier, fagorganisasjoner og ideelle organisasjoner ellers. I 1989 hadde disse institusjonene et innskudd på vel 8 milliarder eller vel 3 prosent av de samlede bankinnskudd i husholdningssektoren.

Ifølge kredittmarkedsstatistikken var da også husholdningenes samlede bruttofinanskapital vel 645 milliarder 1991-kroner i 1990, altså vel 300 milliarder mer enn ifølge inntektsundersøkelsen. Ser en bort fra forsikringskrav og Andre fordringer er finanskapitalen fortsatt 75 milliarder høyere i kredittmarkedsstatistikken, eller vel 20 prosent høyere. Både bankinnskudd og verdien av aksjer og obligasjoner er høyere ifølge kredittmarkedsstatistikken. Videre er husholdningenes kontantbeholdning sterkt undervurdert i inntekts- og formuesundersøkelsen.

I tillegg til at husholdningenes bruttofinanskapital er vesentlig høyere ifølge kredittmarkedsstatistikken er utviklingen på 1980-tallet noe forskjellig fra det inntektsstatistikken viser. Figur 2.2 viser bruttofinanskapitalen i inntektsundersøkelsen og bruttofinanskapital (fordringer i alt) fra regnet forsikringskrav i kredittmarkedsstatistikken. Ifølge kredittmarkedsstatistikken vokste realverdien av bruttofinanskapitalen fram til 1985 for deretter å være omtrent uendret. Inntektsundersøkelsene derimot viser fortsatt vekst også etter 1985.

Etter 1984 er hovedgrunnen til det forskjellige forløp at de to statistikker viser forskjellig utvikling av husholdningenes bankinnskudd. Kredittmarkedsstatistikken viser svært liten vekst etter 1985, mens inntektsundersøkelsene viser fortsatt betydelig vekst. Vi vet ikke hva dette skyldes. En mulig tolkning er at underrapporteringen i husholdningenes selvangivelsesopplysninger er blitt mindre i de senere årene på grunn av bedre kontrollmuligheter i ligningsetaten. Det betyr i så fall at den betydelige økning i bruttofinanskapital som inntektsundersøkelsene viser, bare delvis er reell.

3. Utvikling i husholdningenes forbruk

Hittil har vi sett på tilgangen av økonomiske ressurser i form av inntekter, og på den beholdningen av økonomiske ressurser som formuen representerer. Disse setter langt på vei de rammer som bestemmer husholdningenes økonomiske velferd. Inntekt og formue gir likevel ikke noe fullstendig bilde av husholdningenes økonomi. Det er flere grunner til dette.

Den kanskje viktigste grunn er at husholdningenes preferanser for ulike varer og tjenester er forskjellige, og at prisene på varer og tjenester kan utvikle seg nokså forskjellig. I den utstrekning preferansene ikke er bestemt av ytre forhold og først og fremst er et uttrykk for verdioppfatninger, kan en neppe betrakte slike prisvariasjoner som noe problem. Viktig for preferansene er imidlertid også f.eks. hvilken fase husholdningen befinner seg i. De behov en husholdning som er i ferd med å etablere seg, står overfor, er ganske forskjellige fra de behov en "gammel" husholdning har. De behov en husholdning med barn har, er ganske forskjellig fra behovene til en ren voksenhusholdning.

Forbruket kan også være uttrykk for tidligere preferanser og valg som er foretatt under andre betingelser og priser. Det mest typiske eksempel er naturligvis investerin-

ger i bolig, der forutsetningene da man kjøpte bolig senere kan ha endret seg vesentlig. Nettopp når det gjelder slike langsiktige investeringer som bolig vil også det forhold at en bolig av en gitt kvalitet kan være anskaffet under betingelser med helt forskjellige priser, vanskeliggjøre sammenligninger av husholdninger.

Når vi i det følgende belyser utviklingen i husholdningenes forbruk, er det viktig å være oppmerksom på at forbruket av offentlige tjenester bare inngår med husholdningenes egenbetaling for disse tjenestene. Den nytten husholdningene har av disse tjenestene er ganske skjevt fordelt mellom husholdningstypene. Eldre bruker i særlig grad helsetjenester, mens yngre enslige og familier med barn i skolealder bruker utdanningstjenester og småbarnsfamilier i særlig grad bruker barnehagetjenester. Fordelingen av offentlige tjenester på de ulike husholdningstypene er tidligere analysert (Herigstad 1986), og vil ikke bli tatt opp her.

Forskjellig utvikling i inntekt og forbruk på 1980-tallet

Utviklingen i forbruket i 1980-årene er et godt eksempel på at inntekten alene ikke bestemmer hva vi forbruker.

Mens vi fram til 1984 brukte mindre enn vi tjente, skjedde det fra 1984 til 1986 en voldsom forbruksøkning, forbruket pr. innbygger steg med nesten 12 000 kroner. Etter 1986 gikk forbruket ned, særlig 1987-1989. Men forbruket var i 1988 fort-

satt høyere enn i 1985. Fra 1989 var forbruket igjen litt lavere enn inntekten, husholdningene sparte på nytt. Husholdningenes forbruk var i 1991 vel 5 000 kroner lavere enn i toppåret 1986, men var mer enn 10 000 kroner høyere enn i 1980.

3.1. Utviklingen i privat konsum i nasjonalregnskapet og forbruksundersøkelsen

Det er en rekke definisjonsforskjeller mellom de to kildene. I forbruksundersøkelsen inngår bare private husholdninger der noen av husholdningsmedlemmene er yngre enn 86 år. I nasjonalregnskapet inngår alle private husholdninger, samt felleshusholdninger og private foreninger og organisasjoner uten ervervs karakter, for eksempel interesseorganisasjoner og religiøse og kulturelle organisasjoner.

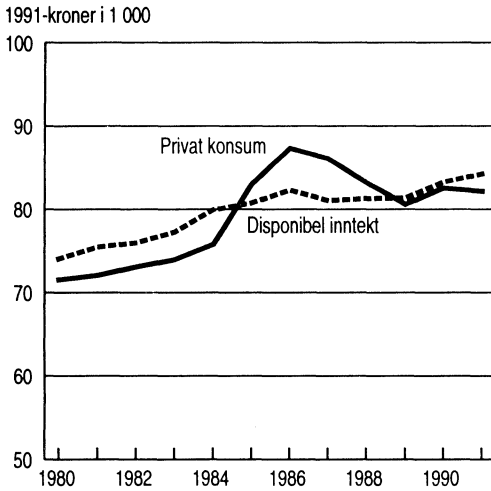
Nasjonalregnskapet beregner en markedsverdi av de tjenestene boligene yter (som skal tilsvare den husleien en kan oppnå i markedet), mens forbruksundersøkelsene registrerer faktiske utgifter. Forsikringer registreres i forbruksundersøkelsene etter utgiftsprinsippet, mens nasjonalregnskapet definerer forsikring som netto premiebetaling, det vil si betalte premier fratrukket skadeerstatninger.

Forbruksundersøkelsene registrerer bare husholdningenes utgifter, først og fremst egenbetalinger. Nasjonalregnskapet regner tjenester fra private leger, tannleger, fysioterapeuter og sykehus som konsum for husholdningene. Det vil si at ikke bare husholdningenes egenbetalinger, men også refusjoner fra folketrygden og driftsstøtte til legene regnes som privat konsum.

Det er ikke gjort noe forsøk på å korrigere for disse forskjellene i sammenligning av de to kildene. Utviklingen ifølge de to kildene er sammenlignet for ti hovedgrupper av privat konsum. For konsumgruppene matvarer, drikkevarer og tobakk, klær og skotøy og fritidssysler og utdanning er utviklingen nokså lik i nasjonalregnskapet og forbruksundersøkelsene. Det er heller ikke store avvik for gruppen andre varer og tjenester. Det er store avvik i utviklingen av helsekonsumet særlig etter 1987. Det utgjør imidlertid en liten post i forbruksundersøkelsen og avviket forklarer derfor neppe noe særlig av det totale avviket.

De viktigste avvikene knytter seg til utviklingen av boligkonsumet. Dette har økt om lag dobbelt så sterkt i forbruksundersøkelsen som i nasjonalregnskapet i perioden 1982-1990. Her er det som nevnt store definisjonsforskjeller. Ifølge forbruksundersøkelsene er utgifter til kjøp av bil mer enn fordoblet i perioden, mens nasjonalregnskapet viser en økning på under 20 prosent. Det var særlig i perioden 1985-1987 det var store forskjeller mellom de to undersøkelsene. Også for konsumet av gruppen møbler, elektriske artikler mv. viser forbruksundersøkelsene sterkere vekst enn nasjonalregnskapet. Det er vanskelig å forklare de to siste avvikene mellom de to kildene for privat konsum.

Figur 3.1. Forbruk og disponibel inntekt. 1980-1991

Kilde: Nasjonalregnskapet

Det vi ser er naturligvis effekten av den sterke opplåningen rundt midten av 1980-tallet. Heller ikke denne kurven for utviklingen i forbruk pr. innbygger gir imidlertid et riktig inntrykk av utviklingen i økonomisk velferd. For det første fører den måten nasjonalregnskapet beregner boligforbruket på til at kurven ikke fullt ut avspeiler de investeringene som ble gjort i bolig. For det andre anser nasjonalregnskapet varer som forbrukt i det øyeblikk de kjøpes. Dette gjelder selv om de er kjøpt for lånte penger og selv om de vil være til nytte for husholdningen i mange år framover. Den sterke nedgangen i forbruket pr. innbygger fra 1986 til 1989 er riktig som et uttrykk for utviklingen i den mengde varer, f.eks. biler, og tjenester som husholdningene skaffet seg. Mange av de varer husholdningene kjøpte i 1986 hadde de imidlertid fortsatt nytte av (forbrukte de fortsatt) i 1989.

4. Utviklingen på bolig- og kredittmarkedet

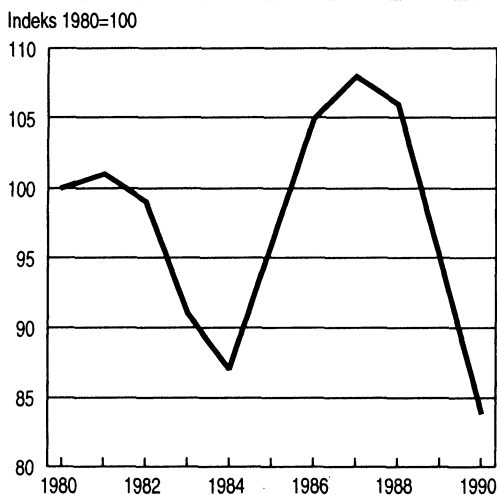
Utviklingen på arbeidsmarkedet er viktig både for utviklingen i den totale inntektsstrømmen som går til husholdningene og for utviklingen i fordelingen av inntektsstrømmen mellom husholdningene. Også utviklingen på andre områder utgjør de viktige rammebetingelser for husholdningenes økonomi. Vi skal først behandle utviklingen på bolig- og kredittmarkedet som viktige rammebetingelser.

Utviklingen på bolig- og kredittmarkedet har først og fremst vært viktig for utviklingen i og fordelingen av husholdningenes formue. Det var en ganske kraftig økning i realprisen på boliger fram til slutten av 1980-tallet, og deretter et enda sterkere fall i disse priser. Disse prisbevegelsene førte til betydelige endringer i formuesverdier. En del husholdninger har realisert/måttet realisere disse kapitalbevegelser i form av kapitalgevinster eller -tap. Låneopptak påvirker også husholdningenes formue, særlig i den utstrekning de finansierer løpende forbruk.

Husholdningenes boliganskaffelser og gjeldsopptak påvirker også husholdningsøkonomien mer direkte. Kjøp av bolig og opptak av gjeld betyr at husholdningen inngår mer langsiktige forpliktelser. Særlig i perioder med synkende boligpriser kan det

være vanskelig å gjøre om en beslutning. Men selv i perioder uten fallende boligpriser er boligkjøp og opptak av gjeld for de fleste husholdninger vanskeligere å omgjøre enn de fleste andre økonomiske disposisjoner. Det betyr at husholdningene blir sårbare for endringer i rammebetingelsene, først og fremst endringer i prisen på lån og endringer i skattereglene knyttet til bolig og gjeld.

Figur 4.1. Boligpriser i faste priser. 1980-1990. 1980=100

Kilder: Norges eiendomsmeglerforbund og ECON Bygghanalyser

Flere endringer i husholdningenes bolig-situasjon og økonomi har ført til at flere husholdninger er blitt sårbare overfor endringer i rammebetingelsene nevnt ovenfor.

- Sterke preferanser for å eie sin egen bolig førte på 1970- og 1980-tallet til at en økende andel av husholdningene ble eiere, enten selv eller gjennom andels- eller aksjeselskap. Særlig på 1970-tallet var økningen sterk, og skjedde da først og fremst som en økning i andelen andelseiere. På 1980-tallet skjedde økningen utelukkende som en økning i andelen selveiere (NOU 1993:17). Dette har antakelig sammenheng med liberaliseringen av boligmarkedet på begynnelsen av 1980-tallet. I 1982 ble store deler av prisreguleringen av boliger innen boligkooperasjonen opphevet.
- Mye tyder også på at flere skiftet bolig på 1980-tallet enn tidligere (NOU 1993:17). Det betyr at flere hadde kjøpt bolig til det som var markedsbetingelsene på 1980-tallet. Mange av dem som allerede var eiere benyttet situasjonen til å forbedre sin boligstandard. Boligbyggingen midt på 1980-tallet var faktisk noe lavere enn på begynnelsen av 1980-tallet, men en langt større del av boligene som ble bygget var privatfinansierte boliger av høy standard.
- Liberaliseringen av kredittmarkedet i 1984 førte til økende etterspørsel etter boliger og dermed stigende boligpriser helt fram til 1988. Høy inflasjon og gunstige skatteregler gjorde det gunstig å låne (tabell 4.1). Husholdningene økte da også sin gjeld sterkt i disse årene. Boutgiftene ble dermed en stadig mer tyngende post på budsjettet. Boutgiftene økte som andel av total forbruksutgift fra 18 prosent på begynnelsen av 1980-tallet til 26 prosent i 1988, der andelen siden har stabilisert seg. Det var først og fremst

økende renteutgifter på boliglån som var årsaken til denne økningen (NOU 1993:17).

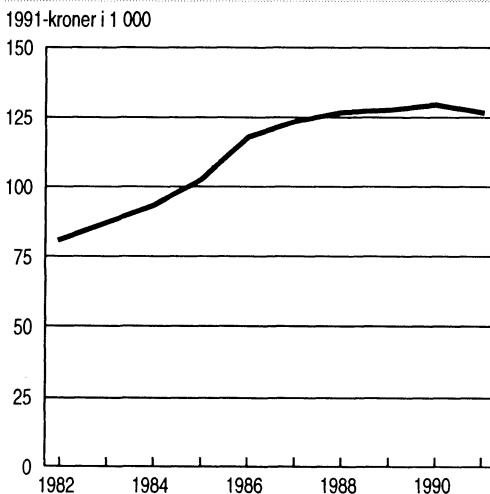
Tabell 4.1. Nettokostnader ved lån til bolig 1980, 1985 og 1992. Et regneeksempel

	1980	1985	1992
Renteutgifter før skatt	57 700	64 300	79 200
Skattebesparelse	-27 300	-23 800	-22 200
Inflasjonsgevinst	-67 500	-26 900	-16 000
Nettokostnad	-37 100	13 600	41 000

Utvikling i gjeld og gjeldsrenter

Dereguleringen av bolig- og kredittmarkedet i første halvdel av 1980-tallet førte til en sterk økning i husholdningenes gjeld. Det er alltid vanskelig å anslå hvilke formål lån blir brukt til. Det er imidlertid gode grunner for å anta at ikke hele gjeldsøkningen gikk til finansiering av boliger. Antallet nyregistrerte personbiler var f.eks. svært høyt i 1985 og 1986.

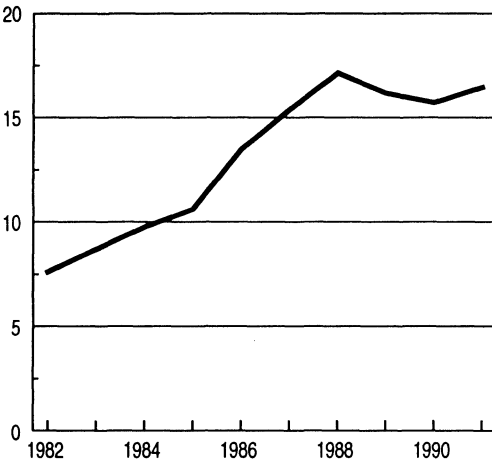
Figur 4.2. Gjeld pr. person. 1982-1991. 1991-kroner

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Figur 4.3. Renteugifter¹ pr. person, 1982-1991. 1991-kroner

1991-kroner i 1 000

¹Inklusive underskudd i borettslag

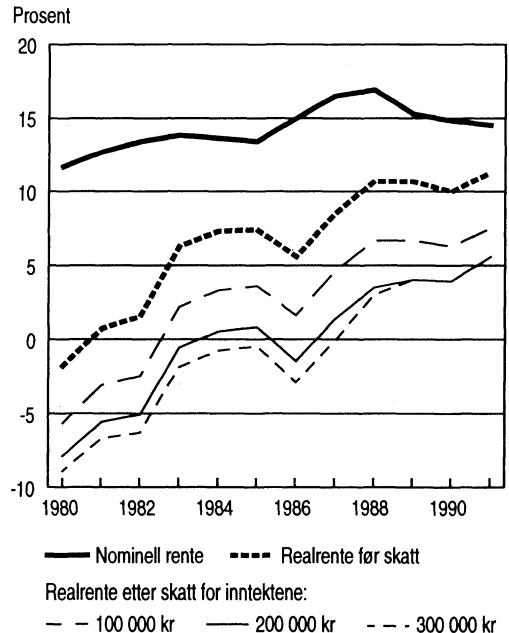
Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Private husholdninger hadde i 1991 en gjeld på 127 000 kroner pr. person ifølge inntekts- og formuesundersøkelsen. Det svarer til vel 500 milliarder kroner i samlet gjeld for alle private husholdninger. Dette var en økning fra vel 81 000 kroner (1991-kroner) i 1982, eller en økning på vel 55 prosent fra 1982. Fra 1982 til 1986 var økningen hele 45 prosent. Etter 1986 har økningen vært moderat, og etter 1988 har det ikke vært noen økning.

Renteutgiftene økte i samme periode også på grunn av endringer i den nominelle renten på lån. Figur 4.4 viser utviklingen i de private bankenes gjennomsnittlige utlånsrente inklusive gebyrer. Figuren viser at den nominelle rentesatsen økte fram til 1983 (om lag 13 prosent). Den holdt seg omtrent uendret fra 1983 til 1985, for så å vokse ganske sterkt til om lag 17 prosent i 1988. Etter 1988 har den nominelle renten gått noe ned. Den nominelle renten i de private bankene kan ikke uten videre antas

å være lik den renten som husholdningene i gjennomsnitt betaler. Mange husholdninger har også lån i kredittinstitusjoner og ikke minst i statsbankene. Opplysningene om gjeld og gjeldsrenter i inntekts- og formuesundersøkelsene tyder på at den gjennomsnittlige renten husholdningene betaler ligger 3-4 prosent under den nominelle renten i de private bankene.

Figurene 4.2 og 4.3 viser en betydelig sterkere vekst i gjeldsrenter (inklusive underskudd i borettslag) enn i gjeld. Den reelle verdi av gjeldsrenter regnet pr. person økte fra 7 600 1991-kroner i 1982 til 17 000 1991-kroner i 1988, altså mer enn en fordobling. Deretter avtok renteutgiftene til vel 16 000 kroner i 1991, eller vel det dobbelte av beløpet i 1982.

Figur 4.4. Nominell rente, realrente og realrente etter skatt for lønnstakere på ulike inntektsnivåer. Prosent, 1980-1991

Kilde: Økonomiske analyser 1/93

Skyldes de økte renteutgifter i perioden 1982-1988 først og fremst økt gjeld eller økte rentesatser? Beregninger i Norges Bank tyder på at økte rentesatser bare står for en mindre del av de økte renteutgiftene rundt midten av 1980-tallet (NOU 1993:17). Beregninger vi har utført tyder også på at økt gjeld betyr mer enn økte rentesatser for økningen i renteutgifter, forutsatt at en regner i løpende kroner. Regner en derimot ut fra økningen i realverdien av renteutgiftene betyr økte rentesatser litt mer enn økt gjeld. I perioden 1982-1988 økte realverdien av renteutgifter pr. person med om lag 9 000 kroner. Hadde rentesatsen vært som i 1982 ville økningen vært vel 5 000 kroner mindre. Økte rentesatser stod altså for om lag 55 prosent av økningen. Ser en perioden 1982-1990 under ett finner en at økte rentesatser stod for vel 50 prosent av økningen. (Vi har her brukt de rentesatser som framkommer av inntektsundersøkelsen, dvs. renteutgifter delt med gjeld, men resultatene blir omtrent de samme om en bruker de nominelle rentesatser for forretnings- og sparebankene.)

5. Utviklingen på arbeidsmarkedet

Inntekt fra yrkesarbeid er den viktigste inntektskilden i husholdningene, og husholdningenes økonomiske ressurser varierer med husholdningsmedlemmenes tilknytning til, og posisjon på, arbeidsmarkedet. Derfor utgjør utviklingen på arbeidsmarkedet en viktig rammebetingelse for husholdningenes økonomi.

Vekslende forhold på arbeidsmarkedet, som endringer i sysselsetting, arbeidstid og

arbeidsløshet, har ulike virkninger på ulike grupper i samfunnet. Det gjelder for eksempel kvinner og menn og personer i ulike livsfaser. Dette har igjen, som vi skal se senere i rapporten, hatt betydning for inntektsutvikling, inntektssammensetning og inntektsfordeling i husholdningssektoren totalt og for utviklingen innen og mellom ulike grupper av husholdninger.

5.1. Statistikken mindre egnet til analyser av husholdningenes arbeidsmarkedsatferd

I dette kapitlet beskrives utviklingen på arbeidsmarkedet i store trekk med utgangspunkt i statistikk på makro-(nasjonalt)nivå og individnivå. Ideelt sett burde en beskrivelse av husholdningenes økonomi relateres til utviklingen i *husholdningenes arbeidsmarkedsatferd*. Arbeidsmarkedsstatistikken mangler imidlertid informasjon på husholdningsnivå og er således dårlig egnet til å beskrive endringer i husholdningenes arbeidsmarkedsstilknytning.

Utvalgsundersøkelser som inneholder opplysninger om intervjupersonens livsfase/familiefase, f.eks. levekårsundersøkelsene og tidsnyttingsundersøkelsene, kan i noen grad benyttes til å avlede kunnskap om husholdningers arbeidsmarkedsstilknytning. Men heller ikke disse har arbeidsmarkedsopplysninger for alle medlemmer av husholdningen. Sist i dette kapitlet benytter vi tidsnyttingsdata til å anslå samlet tid brukt til inntektsgivende arbeid i barnefamilier og par. Det gjøres ved å summere gjennomsnittlig tidsbruk blant gifte/samboende kvinner og menn med og uten barn. Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på at tallene ikke gjelder for det enkelte par, men for par/foreldre som gruppe.

Inntekts- og formuesundersøkelsene har opplysninger på husholdningsnivå, men gir kun indirekte opplysninger om arbeidsforhold. I senere kapitler vil betydningen av husholdningsmedlemmenes yrkesdeltaking for økonomien i ulike husholdstyper bli diskutert med utgangspunkt i inntektsopplysninger fra inntekts- og formuesundersøkelsene. Da benyttes begrepet *yrkestilknyttet*, som ikke må forveksles med begrepene *sysselsatt* og *yrkesaktiv* i arbeidsmarkedsstatistikken (se boks 5.2). En person defineres som yrkestilknyttet hvis han/hun har yrkesinntekt høyere enn folketrygdens minstestøtelser til alders- og uførepensjonister ifølge inntekts- og formuesundersøkelsene. I leveårsundersøkelsene defineres en person som yrkestilknyttet dersom han/hun har minst 10 timer inntektsgivende arbeid pr. uke. I de tilfeller vi bruker denne definisjonen, gjør vi spesielt rede for det.

Perioden 1980-1992: Store svingninger på arbeidsmarkedet

Forholdene på arbeidsmarkedet har variert kraftig de siste 10-15 år. De første 3-4 årene av 1980-tallet var preget av stagnasjon i sysselsettingen og stigende arbeidsløshet. I disse årene ble antallet arbeidsløse fordoblet, og lå i 1983-1984 på mellom 60 000 og 70 000 personer. Men fra 1984 økte sysselsettingen sterkt. Fra 1984 til 1987 økte andelen av befolkningen i alde-

ren 16-74 år som var sysselsatt, fra 67 til 70 prosent. Samtidig steg yrkesprosenten (se boks 5.2) med 3 prosentpoeng til 72 prosent, mens andelen arbeidsløse sank til vel 40 000 (dvs. til ca. 2 prosent av arbeidsstyrken). I årene etter 1987 var vi vitne til en ny og forsterket nedgangsperiode på arbeidsmarkedet med til sammen bortimot en tredobling i arbeidsløsheten i løpet av fem år, nedgang i sysselsettingsprosenten og nedgang i yrkesprosenten. I begynnelsen

5.2. Viktige begreper i arbeidsmarkedsstatistikken

Vi beskriver arbeidsmarkedsutviklingen ved hjelp av tall fra nasjonalregnskapet (NR) og arbeidskraftundersøkelsene (AKU). Antall sysselsatte totalt, antall timeverk og antall normalårsverk er hentet fra NR, mens andel arbeidsløse og antall i arbeidsstyrken er beregnet ut fra AKU.

Sysselsatte personer er gjennomsnittstall over året for antall personer i inntektsgivende arbeid (minimum en time i en gitt uke). Personer som er midlertidig fraværende fra arbeidet pga. sykdom, ferie eller lønnet permisjon regnes også som sysselsatte. Med *sysselsettingsprosent* menes andel sysselsatte i prosent av befolkningen i alder 16-74 år. *Arbeidsledige* ("arbeidssøkere uten arbeidsinntekt") er personer som ifølge arbeidskraftundersøkelsene (AKU) er uten inntektsgivende arbeid og som forsøker å skaffe seg slikt arbeid. Begrepet er forskjellig fra Arbeidsdirektoratets tall for registrerte arbeidsledige ved arbeidskontorene. *Prosent arbeidsledige* utgjør i AKU antall arbeidssøkere uten arbeidsinntekt i prosent av antall personer i arbeidsstyrken. *Arbeidsstyrken* utgjør summen av arbeidsledige og sysselsatte, dvs. alle personer som aktivt tilbyr sin arbeidskraft på arbeidsmarkedet. Andelen *yrkesaktive* i befolkningen, *yrkesprosenten*, utgjør andelen av alle personer 16-74 år som er i arbeidsstyrken.

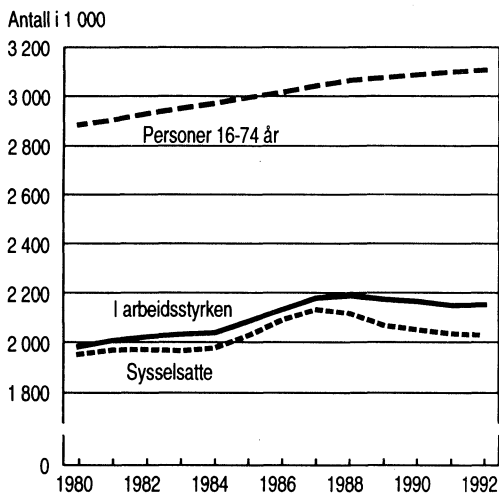
av 1990-årene (1992) lå yrkesprosenten på samme nivå som i 1980, nemlig på 69 prosent.

Sterkere vekst i arbeidsstyrken enn i antall sysselsatte

Den totale økningen i antallet personer i arbeidsstyrken tilsvarte omtrent økningen i antallet personer 16-74 år i perioden 1980-1992, med en økning på ca. 8 prosent.

Økningen i antall sysselsatte var imidlertid langt svakere i perioden, nemlig 4 prosent. Det avspeiler at vi i løpet av disse årene fikk en kraftig økning i antallet arbeidsløse, fra 33 000 i 1980 til 126 000 i 1992, dvs. en økning fra 1,7 til 5,9 prosent av arbeidsstyrken. Sysselsettingsprosenten sank i perioden som helhet fra 68 til 65 prosent.

Figur 5.1. Antall personer 16-74 år, antall personer i arbeidsstyrken og antall sysselsatte. 1980-1992

Kilder: Nasjonalregnskapet og arbeidskraftundersøkelsene

Arbeidet er blitt fordelt på flere

Utviklingen av det samlede antall utførte timeverk har i årene 1980-1992 stort sett fulgt endringene i sysselsettingen. Sysselsettingen økte imidlertid noe mer enn time-

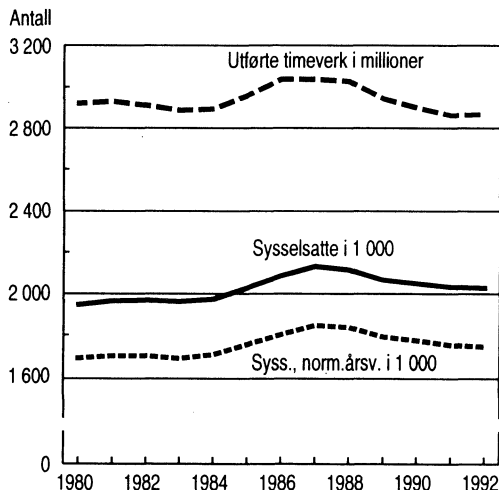
verkene i perioden 1980-1986 (hhv. med 7 og 4 prosent) mens timeverkene sank noe mer enn sysselsettingen i årene etter 1986, med hhv. 5 og 3 prosent fram til 1992. At timeverkene sank kraftigere enn sysselsettingen etter 1986, skyldes til en viss grad den generelle arbeidstidsreduksjonen fra 40 til 37,5 timer i 1987, selv om den ikke førte til umiddelbar markert nedgang i timeverkene (figur 5.2).

I 1992 lå det samlede antall utførte timeverk igjen omtrent på samme nivå som i 1980 (vel 1 prosent lavere). Hver enkelt sysselsatt utførte imidlertid i gjennomsnitt færre arbeidstimer enn tidligere. Arbeidet er blitt fordelt på flere personer.

Utførte timeverk

Utførte timeverk omfatter det samlede antall timer utført i inntektsgivende arbeid i landet, fratrukket fravær pga. ferie, sykdom, permisjon mv.

Figur 5.2. Utførte timeverk (mill.), sysselsatte personer og sysselsatte normalårsverk (tusen). 1980-1992

Kilde: Nasjonalregnskapet

5.3. Sysselsatte normalårsverk

I beregning av antall *sysselsatte normalårsverk* (jf. figur 5.2) er det tatt hensyn til at antall timer som inngår i et årsverk endrer seg når det innføres arbeidstidsreformer. Antall sysselsatte normalårsverk utgjør antall heltidssysselsatte (etter de til enhver tid gjeldende arbeidstidsbestemmelser) pluss antall deltidssysselsatte omregnet til heltid. Begrepet normalårsverk gir informasjon om hvor mange som ville vært i arbeid uten deltidssysselsetting. Antall normalårsverk er etter definisjonen upåvirket av variasjoner i overtiden. (Harildstad 1989).

Avviket i figur 5.2 mellom kurvene for sysselsatte normalårsverk og sysselsatte personer utgjøres av deltidssysselsatte. Når avstanden mellom kurven for normalårsverk og kurven for sysselsatte øker, indikerer det at betydningen av deltid øker i forhold til heltid.

Færre arbeidstimer, men uendret deltidsandel

Utviklingen i antall sysselsatte normalårsverk har for perioden som helhet vært omtrent den samme som utviklingen i antall sysselsatte (dvs. en økning på ca. 4 prosent). Antallet sysselsatte pr. 1 000 normalårsverk har holdt seg relativt konstant på 1 150 (jf. figur 5.8). Perioder med økning i dette tallet avspeiler imidlertid perioder hvor deltidsandelen av alle sysselsatte øker. Det skjedde i noen grad i perioden 1980-1983 og etter 1988 (jf. figur 5.8). Økningen i deltidsandelen de første årene kom i en periode med stabil sysselsetting (jf. figur 5.2) og tyder på en viss grad av endring av eksisterende arbeidsplasser fra heltid til deltid. Mens økningen i sysselsettingen på midten av 1980-tallet fordelte seg jevnt på heltids- og deltidssysselsatte, indikerer utviklingen etter 1987/1988, med

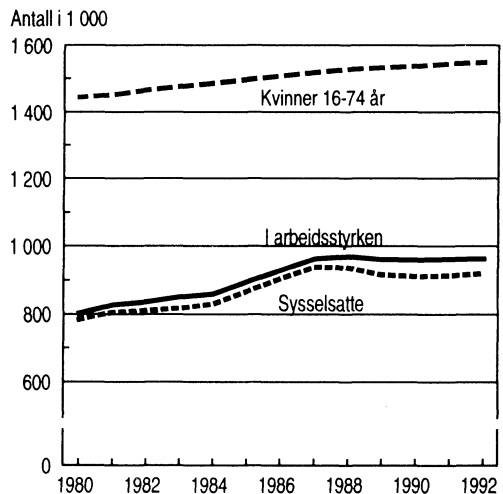
synkende sysselsetting og økende antall sysselsatte pr. normalårsverk, at betydningen av deltid igjen øker, og at nedgangen i sysselsettingen for en stor del er nedgang i heltidsarbeid.

Sterk økning av antall kvinner i arbeidsstyrken

Utviklingen på arbeidsmarkedet de siste 10-15 år er svært ulik for kvinner og menn. Mens veksten i antall personer i alderen 16-74 år har vært omtrent den samme for kvinner og menn (7-8 prosent), er utviklingen i den kvinnelige og den mannlige arbeidsstyrken svært forskjellig. Antall kvinner i arbeidsstyrken økte med 20 prosent i årene 1980-1992, mens antall menn holdt seg tilnærmet konstant. Dette medførte at yrkesprosenten for kvinner gikk opp fra 56 til 62 prosent, mens den gikk ned fra 82 til 76 prosent for menn.

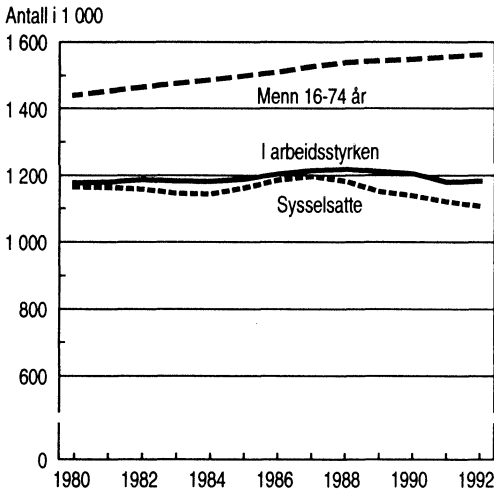
Sammensetningen av arbeidsstyrken er sterkt endret i perioden. Andelen arbeids-

Figur 5.3. Antall kvinner 16-74 år, antall kvinner i arbeidsstyrken og antall sysselsatte kvinner. 1980-1992

Kilder: Nasjonalregnskapet og arbeidskraftundersøkelsene

Figur 5.4. Antall menn 16-74 år, antall menn i arbeidsstyrken og antall sysselsatte menn. 1980-1992

Kilder: Nasjonalregnskapet og arbeidskraftundersøkelsene

løse av arbeidsstyrken har økt fra knappe 2 til 6 prosent, og andelen sysselsatte har gått tilsvarende ned. Videre har kvinneandelen av arbeidsstyrken økt, fra 41 til 45 prosent.

Økt sysselsetting blant kvinner, nedgang blant menn

Etter en nedgang i antall sysselsatte menn på ca. 20 000 i perioden 1980-1984 og en økning igjen på ca. 50 000 fram til 1987, sank antall sysselsatte menn med nesten 90 000 i de påfølgende fem årene fram til 1992 (figur 5.4). Blant kvinner økte sysselsettingen helt fram til 1987 (med 155 000). Etter en nedgang på 27 000 fram til 1990 har sysselsettingen blant kvinner økt igjen (med ca. 10 000 fram til 1992) (figur 5.3).

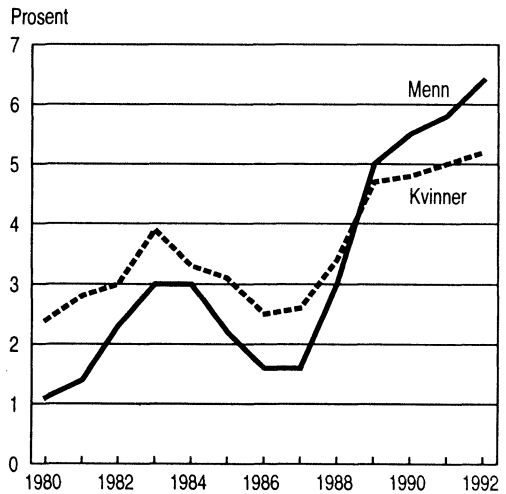
Samlet er det ca. 80 000 flere personer sysselsatt i 1992 enn i 1980; 137 000 flere kvinner og 57 000 færre menn. Dette tilsvarer en økning på drøyt 4 prosent totalt, en økning på 17 prosent blant kvinner og en nedgang på 5 prosent blant menn. Dette

har medført at kvinnenes andel av alle sysselsatte har økt fra 40 til 45 prosent.

Seksdoblet ledighet blant menn

Ledigheten har økt for både kvinner og menn i perioden, men mest for menn. Fram til 1988 var ledighetsprosenten gjennomgående høyere for kvinner enn for menn, men etter 1988 er dette snudd. I 1992 har kvinner en ledighetsprosent på 5,2 og menn på 6,4. For kvinner innebærer dette en samlet økning i ledigheten i perioden 1980-1992 på over 160 prosent (fra 19 000 til 50 000 ledige). Blant menn er ledigheten nesten seksdoblet i disse årene (fra 13 000 til 76 000 ledige).

Figur 5.5. Andel arbeidssøkere uten arbeidsinntekt. Menn og kvinner. Prosent av arbeidsstyrken. 1980-1992

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene

Kvinner utfører en økende andel av timeverkene

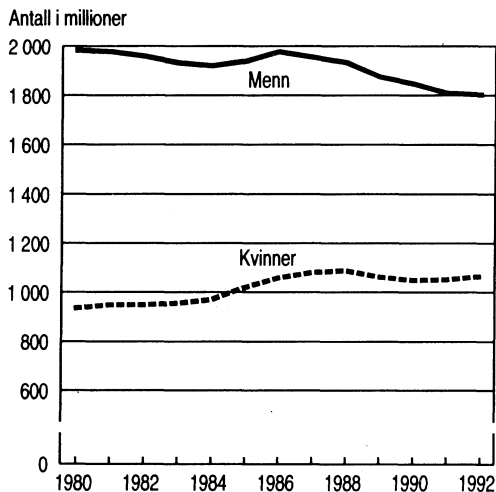
Bortsett fra årene 1985 og 1986 hvor antall timeverk utført av menn økte (med til sammen knapt 3 prosent), har det vært en stabil nedgang i antall timeverk utført av menn (på 9 prosent for perioden 1980-

1992 som helhet). Sterkest var nedgangen i årene 1989, 1990 og 1991 med en nedgang på til sammen drøyt 6 prosent.

Blant kvinner økte antall utførte timeverk i perioden 1980-1992 med til sammen 128 millioner. Dette tilsvarer en samlet økning på ca. 14 prosent. Også blant kvinner økte antall timeverk kraftigst i årene 1985 og 1986, en økning på 9 prosent på to år. En relativt kraftig reduksjon i timeverkene blant kvinner i 1989 og 1990 har medført at nivået i 1992 igjen lå under nivået i 1987, men fortsatt langt høyere enn i 1980. Kvinnenes andel av det totale antall utførte timeverk økte relativt jevnt i perioden, fra 32 prosent i 1980 til 37 prosent i 1992.

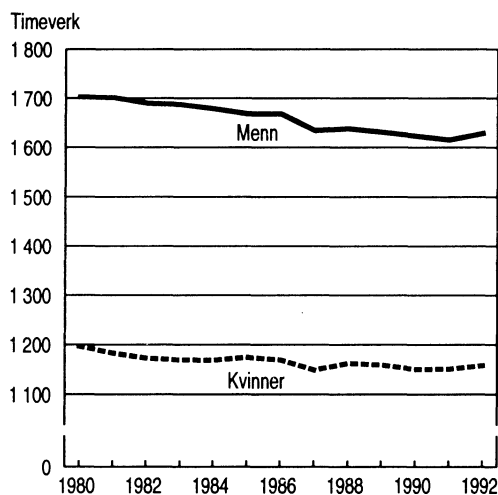
For perioden som helhet var det en nedgang i antall timeverk pr. sysselsatt både blant menn og kvinner (hhv. 4 og 3 prosents nedgang). I 1992 jobbet hver sysselsatte kvinne 1 158 timer og hver sysselsatte mann 1 629 timer i gjennomsnitt. Tilsvarende tall for 1980 var 1 197 og 1 703 timer.

Figur 5.6. Utførte timeverk, menn og kvinner. 1980-1992

Kilde: Nasjonalregnskapet

Figur 5.7. Gjennomsnittlig timeverk pr. sysselsatt pr. år. Menn og kvinner. 1980-1992

Kilde: Nasjonalregnskapet

Nedgangen for alle sysselsatte samlet har imidlertid vært kraftigere (6 prosent), fordi kvinneandelen blant de sysselsatte, og dermed andelen med relativt kort arbeidstid, har økt. I 1992 var gjennomsnittlig arbeidstid for alle sysselsatte 1 415 timer mot 1 499 timer i 1980.

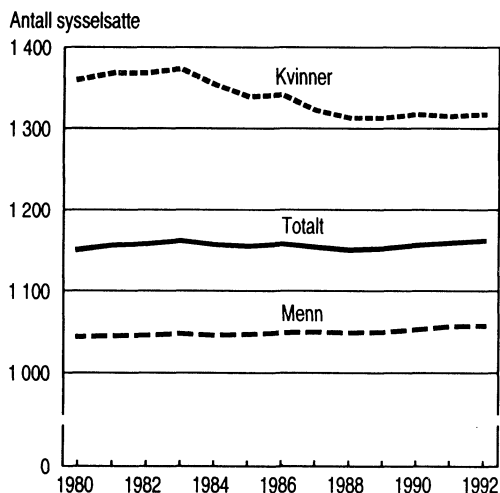
Bakgrunnen for at antall timeverk utført av kvinner økte selv om de sysselsatte kvinnene i gjennomsnitt arbeidet noe færre timer i 1992 enn i 1980, er den sterke økningen i sysselsettingen. Samtidig skyldes nedgang i antall timeverk utført av menn, nedgang så vel i antall sysselsatte som i antall timeverk pr. sysselsatt. Den sterkere nedgangen i antall timeverk pr. sysselsatt blant menn har nok delvis sammenheng med reduksjon av normalarbeidstiden i 1987 (fra 40 til 37,5 timer for arbeidstakere som ennå ikke hadde slik avtale). Dette kom først og fremst mannlige ansatte til gode, fordi de i langt større grad enn kvinner arbeidet i yrker med 40-timers uke.

Kraftig nedgang i deltidsandelen blant kvinner midt på 1980-tallet

Nedgangen blant kvinner i antall sysselsatte pr. normalårsverk (figur 5.8) tyder på en kraftig reduksjon i betydningen av deltidsarbeid (i forhold til heltidsarbeid). Reduksjonen skjedde imidlertid utelukkende i årene 1983-1988, og da samtidig med en kraftig vekst i kvinnesyssselsettingen (jf. figur 5.3). Sysselsettingsveksten i disse årene var følgelig for en stor del vekst i antall heltidssysselsatte kvinner.

Deltidsandelen har vært opprettholdt i perioder med lav vekst eller stagnasjon i kvinnesyssselsettingen. Av figur 5.8 ser vi at deltidsandelen var stabil, eller svakt økende på begynnelsen og på slutten av 1980-tallet og på begynnelsen av 1990-tallet. Blant menn har det vært en meget svak vekst i deltidsandelen i perioden som helhet.

Figur 5.8. Antall sysselsatte pr. 1 000 normalårsverk. Kvinner og menn. 1980-1992

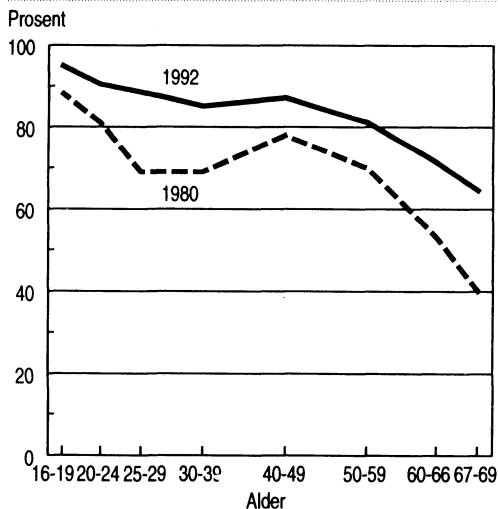
Kilde: Nasjonalregnskapet

Reduserte kjønnsforskjeller i yrkesfrekvens blant unge voksne

I perioden 1980-1992 steg yrkesfrekvensen for kvinner i alle aldersgrupper mellom 20

og 66 år, men den største økningen kom blant unge voksne kvinner i alderen 25-39 år, dvs. i småbarnsfasen. Blant kvinner i alderen 25-29 år økte yrkesfrekvensen fra 61 til 76 prosent, og blant kvinner i alderen 30-39 år fra 67 til 80 prosent. Samtidig har yrkesfrekvensen blant menn blitt redusert i alle aldersgrupper, mest blant unge og eldre. Forskjellen i yrkesfrekvens mellom kvinner og menn har blitt mest redusert i aldersgruppen 25-39 år og blant de aller eldste. Kjønnsutjevningen blant de eldre skyldes først og fremst avgang fra arbeidsmarkedet blant menn, hovedsakelig i form av uføre- og førtidspensjonering, mens utjevningen i 20-30-årsalderen i hovedsak har sammenheng med økt yrkesdeltaking blant kvinner. I løpet av 1980-årene er forskjellen i yrkesfrekvens mellom menn og kvinner i 20- og 30-årsalderen halvert (fra 30 prosent i 1980 til under 15 prosent i 1992).

Figur 5.9. Kvinners yrkesfrekvens¹ i forhold til menns, i ulike aldersgrupper. Prosent. 1980 og 1992

¹ Personer i arbeidsstyrken i prosent av personer i vedkommende gruppe

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene

Økte aldersforskjeller i yrkesdeltaking og arbeidsløshet

De gruppene som først og fremst har hatt nedgang i yrkesfrekvensen i perioden, er menn under 20 år og menn over 50 år. Men også blant kvinner under 20 år har yrkesfrekvensen gått ned. Samlet sett har utviklingen for både kvinner og menn ført til at yrkesdeltakingen er blitt mer konsentrert til de midtre årene av livsløpet. Mens forskjeller i yrkesdeltaking mellom kjønnene er blitt redusert i perioden, er dermed forskjellene etter alder blitt forsterket. Denne tendensen er blitt tydeligere de senere årene i takt med den økte arbeidsløsheten. Arbeidsløshet rammer også ulikt etter alder. I 1991 var arbeidsløsheten i aldersgruppen 16-24 år 12,8 prosent mot 5,5 prosent i den totale arbeidsstyrken. Videre ser vi mot slutten av perioden en økning i langtidsledigheten, noe som særlig rammer de eldste (Hobæk og Kjelsrud, 1993).

Også når det gjelder hvor mye tid som brukes til inntektsgivende arbeid, har det de siste 10-15 år skjedd en aldersmessig konsentrasjon. På den ene siden er det blitt langt vanligere med kort deltidsarbeid på bekostning av heltid både blant kvinner og menn under 25 år. På den annen side har heltidsandelen økt blant kvinner i andre aldersgrupper, særlig i aldersgruppen 25-39 år (Kjeldstad og Lyngstad 1993).

Mer tid brukes til yrkesarbeid blant yngre gifte og i barnefamilier

En viktig bakgrunn for de aldersmessige endringene er at det har skjedd store og viktige endringer i hvordan folk i ulike livsfaser bruker tiden sin; til lønnet og ulønnet arbeid, til andre gjøremål og til fritid. Tidsnytingsundersøkelsene viser at yrkesarbeidet i 1990 opptok rundt regnet 5 timer mer pr. uke av yngre pars (16-44 år) og småbarnsfamiliers samlede tid enn i 1980 (i arbeidstiden er reisetid til jobb og pauser

på jobben inkludert). Tilsvarende økning blant par med barn i skolealder (7-17 år) er 3,5 timer (Haraldsen og Kitterød 1992).

Ved siden av yngre gifte/samboende menn uten barn er det fedre som bruker mest tid til inntektsgivende arbeid. Gifte/samboende menn under 45 år uten barn og småbarnsfedre (med barn 0-6 år) har økt sin arbeidstid på 1980-tallet, mens arbeidstiden for menn under ett er redusert i perioden 1980-1990. I 1990 brukte yngre barnløse gifte menn nesten 3 timer mer i gjennomsnitt pr. uke til inntektsgivende arbeid enn i 1980, mens småbarnsfedre brukte drøyt 1,5 timer mer.

Også blant kvinnene kom den største økningen i tid brukt til yrkesarbeid blant de yngre gifte og blant mødre. Aller størst var imidlertid økningen blant mødre med noe eldre barn (7-17 år). I 1990 brukte småbarnsmødre i gjennomsnitt vel 3 timer mer pr. uke i arbeidslivet enn i 1980, og mødre med skolebarn vel 4,5 timer mer.

Økningen i tid til yrkesarbeid blant yngre gifte menn og småbarnsfedre skyldes lengre arbeidsdager og økt overtidsarbeid. Blant yngre gifte kvinner og småbarnsmødre har den økte tidsbruken i arbeidslivet først og fremst sammenheng med økt yrkesdeltaking. Blant skolebarnsmødre skyldes økningen både at flere har inntektsgivende arbeid, og at arbeidstiden til de yrkesaktive er blitt utvidet.

Mens enslige mødre brukte mer tid til inntektsgivende arbeid enn gifte/samboende mødre i 1980, er forholdet omvendt i 1990. Enslige mødre har hatt en markert nedgang i samlet arbeidstid, noe som både skyldes redusert yrkesfrekvens og redusert arbeidstid.

6. Utvikling i inntektens sammensetning

Husholdningenes inntekt skriver seg stort sett fra tre hovedkilder; inntekt fra yrkesarbeid, inntekt fra kapital og overføringer. Yrkesinntekt omfatter lønn og næringsinntekt, kapitalinntekt omfatter renteinntekt og annen avkastning av kapital, og overføringer omfatter bl.a. pensjoner, bidrag og stønader, hovedsakelig via offentlige budsjetter.

Den viktigste inntektskilden i husholdningene er lønnsinntekt, som utgjorde 55 prosent av husholdningenes samlede inntekter i 1991. Sammen med næringsinntektene utgjorde de 66 prosent. Den nest viktigste inntektskilden er overføringer som utgjorde 26 prosent (tabell 6.1).

Arbeid betyr mindre for husholdningenes inntekt

Til tross for at husholdningenes inntekter fra arbeid¹ økte (i faste kroner pr. innbygger) med 7 prosent i løpet av 1980-årene (tabell 6.2), utgjorde de en synkende andel av husholdningenes inntekter i løpet av perioden (tabell 6.1). Samtidig fikk overfø-

ringene økt betydning. Yrkesinntektens andel av husholdningenes inntekt gikk i perioden ned fra tre firedeler til to tredeler mens overføringenes andel økte fra 20 til 26 prosent. Lønnsinntektens andel gikk ned fra 61 til 55 prosent, og næringsinntektens andel fra 13 til 11 prosent.

Betydningen av yrkesinntekt for husholdningenes samlede inntekt har vært synkende i hele perioden. Det gjelder uansett konjunktursvingninger på arbeidsmarkedet og skiftende utvikling i yrkesinntekten, og skyldes at utviklingen i kapitalinntekt og overføringer hele tiden har vært bedre enn utviklingen i lønns- og næringsinntekt. Nedgangen i lønnsinntektsandelen har likevel særlig kommet etter 1986, noe som først og fremst har sammenheng med nedgangskonjunktoren på arbeidsmarkedet (jf. kapittel 5). I perioden 1986-1990 sank lønnsinntektene pr. innbygger med 2,5 prosent. Utviklingen av kapitalinntekter og overføringer var langt gunstigere også i denne perioden.

¹ Tabell 6.1, 6.2 og 6.5 er basert på nasjonalregnskapstall, mens de øvrige tabellene i dette kapitlet er basert på inntekts- og formuesundersøkelsene. En viktig forskjell mellom de to datakildene er at dagpenger ved arbeidsløshet og sykepenger inngår som yrkesinntekt i inntekts- og formuesundersøkelsene, mens de i nasjonalregnskapet inngår som overføringer/stønader (jf. boks 1.3).

Tabell 6.1. Ulike inntekts- og utgiftskomponenter som prosentandel av husholdningenes inntekter i alt. 1980-1991

	1980	1982	1986	1990	1991
Inntekter i alt¹	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Lønnsinntekter ²	60,8	59,5	59,0	55,2	54,9
Næringsinntekter	13,1	13,1	11,5	11,1	10,8
Kapitalinntekter	4,2	4,7	7,4	7,8	7,5
Overføringer	20,4	21,2	21,1	24,9	25,9
Andre inntekter	1,4	1,4	1,0	0,9	0,9
Utgifter i alt	31,4	30,5	33,2	35,6	35,1
Direkte skatter og trygdepremier	24,8	22,5	22,3	22,2	22,0
Renteutgifter	5,5	6,7	9,5	12,0	11,3
Utgifter ellers	1,1	1,3	1,4	1,4	1,7
Disponibel inntekt	68,6	69,5	66,8	64,4	64,9

¹ Tilsvarende inntekt før skatt i inntekts- og formuesundersøkelsen. ² Ekskl. arbeidsgiveravgift til folketrygden.

Kilde: Nasjonalregnskapet.

Sterk økning i overføringene

Økningen i overføringene har foregått relativt jevnt i tiårsperioden (tabell 6.2), men noe sterkere mot slutten av perioden. Dette har sammenheng med den voksende andelen av befolkningen som mottar langtidsstønader fra folketrygden, først og fremst alders- og uførepensjon, og økte stønadssatser. I noen grad skyldes vekst i overføringene økte problemer på arbeidsmarkedet og økte utbetalinger til arbeidsløse.

Betydningen av kapitalinntekter som inntektskilde i husholdningene er relativt liten (utgjorde ca. 8 prosent av inntekten i 1991), men sterkt økende på 1980-tallet. Økningen kom særlig i første halvdel av tiåret, da kapitalinntektene pr. innbygger ble nesten fordoblet (tabell 6.2). Imidlertid er den registrerte økningen i finanskapital, og dermed i kapitalinntekter, ikke nødvendigvis reell pga. bedre kontrollmuligheter i ligningsetaten fra midt på tiåret (jf. kap. 2). Noe av økningen bør nok likevel tilskrives økte rentesatser og en viss økt tendens til skattemotivert pengeplassering i henhold til gunstige skatteregler. Renteinntekter ut-

gjorde i 1990 ca. to tredeler av kapitalinntektene (NOU 1993:17).

Samtidig økte husholdningenes renteutgifter enda mer, fra 6 prosent av alle husholdningsinntektene i 1980 til 11 prosent i 1991 (tabell 6.1). Også her kom den raskeste veksten i første halvdel av 1980-årene (med bortimot en fordobling i antall (faste) kroner pr. innbygger), noe som må sees i sammenheng med at husholdningenes forbruk økte særlig sterkt i perioden 1984-1986. I disse årene opptok mange husholdninger lån, bl.a. som følge av at en del reguleringer i kredittmarkedet ble opphevet (se for øvrig kapittel 2).

Disponibel inntekt økte i perioden, så vel pr. innbygger som pr. forbruksenhet i husholdningene (tabell 6.2, tabell 8.4 og figur 1.2). Men på grunn av at også renteutgiftene økte, sank husholdningenes disponible inntekt som andel av samlet inntekt. I 1980 utgjorde den disponible inntekten 69 prosent av husholdningenes samlede inntekt. I 1991 utgjorde den 65 prosent. Dette til tross for at direkte skatter

Tabell 6.2. Inntektsregnskap for husholdningene. Kroner pr. innbygger. 1980-1991. 1991-kroner

	1980	1986	1990	1991	Endring i prosent		
					1980-1986	1986-1990	1980-1990
Inntekter	107 716	122 839	129 053	129 659	14,0	5,1	19,8
Lønnsinntekt ¹	65 501	73 096	71 240	71 174	11,6	-2,5	8,8
Næringsinntekt	14 134	14 133	14 334	13 973	0,0	1,4	1,4
Kapitalinntekt	4 495	8 699	10 249	9 743	93,5	17,8	128,0
Overføringer	22 024	25 861	31 591	33 600	17,4	22,2	43,4
Andre inntekter	1 552	1 628	1 638	1 157	4,9	0,6	5,6
Utgifter	33 823	40 757	46 006	45 455	20,5	12,9	36,0
Kapitalutgift	5 927	11 710	15 524	14 687	97,6	32,6	161,9
Skatt	26 700	27 359	28 626	28 589	2,5	4,6	7,2
Andre utgifter	1 195	1 688	1 855	2 180	41,3	9,9	55,2
Disponibel inntekt	73 883	82 082	83 047	84 204	11,1	1,2	12,4

¹ Ekskl. arbeidsgiveravgift til folketrygden.

Kilde: Nasjonalregnskapet.

Tabell 6.3. Inntektsregnskap for husholdningene. Andel husholdninger med beløp på utvalgte poster i regnskapet. Prosent. 1982-1991

	1982	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Alle husholdninger	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Yrkesinntekt	81	78	76	79	80	81	77	77	77
Lønn	77	74	73	76	77	77	73	73	75
Kapitalinntekt	87	88	89	92	93	94	95	94	96
Brutto renteinntekt	58	68	67	74	78	81	83	84	85
Gjeldsrenter	68	69	71	75	76	75	71	73	74
Overføringer mottatt	77	77	77	75	76	75	74	74	74
Ytelser fra folketrygden	39	42	42	40	41	41	42	43	43
Tjenestepensjon, livrenter	12	13	12	13	14	13	14	19	21
Barnetrygd	34	32	32	31	32	32	28	28	29

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

og trygdepremier fikk redusert betydning i perioden (tabell 6.1).

Færre husholdninger med yrkesinntekt

Ifølge inntekts- og formuesundersøkelsene gikk andelen av alle husholdninger som mottok yrkesinntekt ned fra 81 til 77

prosent i perioden 1982-1991 (tabell 6.3), mens andelen med yrkesinntekt som hovedinntektskilde gikk ned fra 71 til 67 prosent (tabell 6.4).

Nedgangen i andelen husholdninger med yrkesinntekt som hovedinntektskilde må for det første sees i sammenheng med demo-

grafiske endringer og endringer i husholdningsstrukturen. Andelen enpersonshusholdninger og andelen eldre (kvinner) har økt i perioden (Noack og Keilman 1993), og yrkesdeltakingen er gjennomgående lavere blant eldre og enslige enn blant yngre og middelaldrende, gifte og samboende. For det andre har økningen i kvinners sysselsetting på 1980-tallet nesten utelukkende kommet blant gifte og samboende (Kjeldstad og Lyngstad 1993) og har dermed i liten grad påvirket andelen husholdninger med yrkesinntekt eller andelen med yrkesinntekt som hovedinntektskilde.

Samtidig tyder svingninger i andelen husholdninger med yrkesinntekt (tabell 6.3) og andelen med yrkesinntekt som hovedinntektskilde (tabell 6.4) i perioden på en sammenheng med konjunktorene på arbeidsmarkedet. Det er sannsynlig at nedgangen i 1984/85 (tall for 1983 mangler fordi det ikke ble foretatt inntekts- og formuesundersøkelse det året) og etter 1988 også avspeiler økt tendens til førtidspensjonering og uførepensjonering som følge av økte problemer på arbeidsmarkedet. At utslagene ligger noe etter i tid i for-

hold til tidspunkt for de mest markerte arbeidsmarkedsendringene, må sees i sammenheng med at overgang til uførepensjon er en prosess som tar tid. Det er grunn til å tro at endringene i andelen av husholdningene som har yrkesinntekt ville vært tydeligere i takt med konjunktorene på arbeidsmarkedet om sykepenger og dagpenger ved arbeidsløshet var skilt ut fra yrkesinntekten i inntektsstatistikken, jf. boks 1.3.

Svært få "rentenister"

De aller fleste, og en økende andel av alle, husholdninger er registrert med en eller annen form for kapitalinntekt (tabell 6.3). At kapitalinntekten likevel bare utgjør en svært liten del av husholdningenes samlede inntekter (knappt 8 prosent brutto i 1991, jf. tabell 6.1), har sammenheng med at kapitalinntektene gjennomgående er lave for de fleste.

85 prosent av alle husholdninger har renteinntekt av bankinnskudd. Denne andelen har økt kraftig i løpet av 1980-årene, fra 58 prosent i 1982, og tyder på at banksparing og bruk av bank er blitt mer vanlig i perioden. Noe av økningen kan forklares ved at det blir stadig flere eldre i befolkningen, og at eldre mennesker tradisjonelt sparer mer enn yngre. Men, som nevnt i kapittel 2, må endringstall for finanskapital og kapitalinntekt tolkes med en viss forsiktighet pga. nye registreringsrutiner for finanskapital. Det er rimelig å anta at andelen med renteinntekt i 1982 reelt var noe høyere enn tallene tyder på.

For de aller fleste husholdningene utgjør renteinntektene svært beskjedne pengebeholdninger. For eksempel medfører lønn utbetalt over lønnskonto i bank en viss brutto renteinntekt. Bare for svært få utgjør kapitalinntekt samlet en hovedinntektskilde (tabell 6.4), og antall husholdninger som lever hovedsakelig som "rentenister" er praktisk talt lik null.

Tabell 6.4. Andel av alle husholdninger med ulike hovedinntektskilder¹. Prosent. 1982-1991

	Kapital- inntekt	Yrkes- inntekt	Overføringer	
			I alt	Folke- trygd
1982	0,5	71,3	27,7	26,1
1984	0,5	67,4	31,8	29,9
1985	0,6	67,5	31,3	29,3
1986	0,9	70,2	28,8	27,4
1987	1,0	69,7	29,1	27,5
1988	0,9	69,6	29,1	27,3
1989	0,9	66,3	32,2	29,8
1990	0,9	65,9	32,2	30,1
1991	1,2	66,6	31,3	28,9

¹ Dvs. den største inntekten i husholdningen.
Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

Tre av fire husholdninger har registrerte renteutgifter i perioden. I 1991 er det likevel flere husholdninger som har renteinntekter enn renteutgifter. I 1982 var forholdet omvendt.

Flere mottar folketrygd

3 av 4 husholdninger mottar en eller flere typer overføring (tabell 6.3). (Merk at denne tabellen viser tall fra innteks- og formuesundersøkelsene. Overføringer omfatter her ikke dagpenger til arbeidsledige og sykepenger som i tabellene 6.1 og 6.2.) Målt i faste kroner pr. innbygger økte overføringene med 43 prosent fra 1980 til 1990 (tabell 6.2). Overføringenes andel av husholdningenes inntekter har også økt, fra 20 til 26 prosent, og utgjør den inntektspossten som har økt mest i perioden (tabell 6.1). Samtidig økte antall husholdninger med overføringer som viktigste inntektskilde. I 1991 gjaldt det nesten en av tre husholdninger (tabell 6.4).

Andelen av alle husholdninger som mottar overføring, har imidlertid ifølge innteks- og formuesundersøkelsene gått noe ned i perioden. Bare når det gjelder skattepliktige ytelser fra folketrygden og andre pensjoner, har det vært en økning i andelen husholdninger som er mottakere. Her har økningen til gjengjeld vært relativt kraftig. Andelen som nyter godt av barnetrygd, bostøtte og forsørgerfradrag, har gått tilsvarende kraftig ned, mens andelen med bidrag og stipend er tilnærmet den samme i 1991 som i 1982. Alt i alt avspeiler endringene i fordeling av ulike typer overføringer de endringene som har skjedd i alders- og husholdningsstrukturen. Relativt færre barnefamilier fører til relativt færre husholdninger som mottar de "barnevennlige" overføringene. Økt andel eldre medfører en forskyvning mot flere mottakere av offentlige og private pensjoner.

Blant alle overføringene er ytelsene fra folketrygden de viktigste og mottas av over 43 prosent av husholdningene i 1991 (tabell 6.3). Ytelser fra folketrygden utgjør den største inntektskomponenten for 29 prosent av husholdningene, mot tilsvarende for 26 prosent i 1982 (tabell 6.4). Mens yrkesinntekt, og i særlig grad næringsinntekt, utgjør en viktigere inntektskilde i høyinntekts- enn i lavinntekts-husholdninger, er overføringene den viktigste inntektskilden for dem med lavest inntekt (NOU 1993:17).

Tabell 6.5. Offentlige stønader¹ til husholdningene i prosent av BNP 1980 og 1990 og i milliarder kroner 1990

	Prosent av BNP 1980	Prosent av BNP 1990	Milliarder kroner 1990
I alt	14,4	19,5	129,0
Andre pensjonsstønader	0,9	0,9	6,2
Alderspensjon, statens pensjonskasse	0,7	0,8	5,5
Alderspensjon, folketrygden	4,3	5,7	37,5
Uførepensjon	1,8	2,7	17,8
Kommunale tillegg til lovbestemt trygd	0,2	0,0	0,2
Helsestønader, statsforvaltningen	1,1	1,2	8,1
Helsestønader, kommuneforvaltningen	0,8	0,8	5,1
Sykepenger, folketrygden	1,6	1,7	11,3
Fødselspenger, folketrygden	0,2	0,4	2,4
Barnetrygd	1,0	1,3	8,8
Dagpenger ved arbeidsledighet	0,2	1,2	7,8
Attføringsstønad	0,4	0,9	6,0
Øvrige stønader	0,7	0,7	4,6
Kommunal sosialhjelp	0,1	0,5	3,6
Øvrige kommunale stønader	0,4	0,6	4,3

¹ Inndelingen er hentet fra Statistisk sentralbyrås modell MODAG (Bowitz 1992), og er noe mer detaljert enn nasjonalregnskapets inndeling.

Kilde: Nasjonalregnskapet.

Vekst i både langtids- og korttidsstønader

I 1990 utgjorde de samlede overføringene til husholdningene fra stat og kommune 129 mrd. kroner (tabell 6.5). Det aller meste kommer fra staten og folketrygden, mens de kommunale ytelsene spiller en relativt beskjeden rolle. I perioden 1980-1990 står alderspensjon for den største veksten. Dernest kommer dagpenger ved arbeidsledighet og uførepensjon. Den sterkeste relative veksten har kommet i enkelte korttidstøtelser fra folketrygden, dagpenger ved arbeidsledighet, attføringsstønad og kommunal sosialhjelp.

Flere mottar sosialhjelp

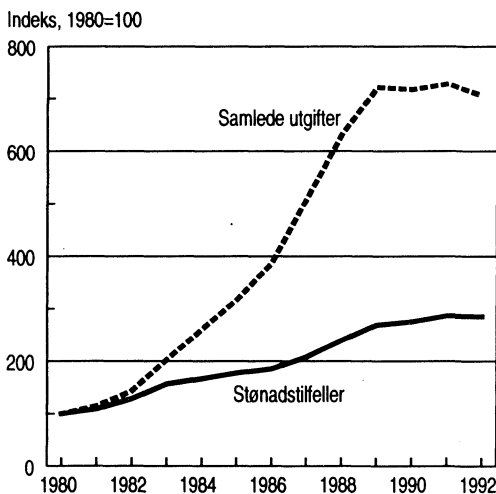
Innteksundersøkelsene gir ikke opplysninger om endringer i arbeidsløshetsstrygdens og sosialhjelpens betydning for husholdningenes inntekt på 1980-tallet (dagpenger inngår som nevnt i yrkesinntekten, og opplysninger om sosialhjelp inngår ikke i innteksundersøkelsene før 1990). Sosialstati-

stikken gir imidlertid tall for utvikling i utgiftene til sosialhjelp og i antall stønadstilfeller.

Utbetalingene til sosialhjelp ble sjudoblet i faste kroner fra 1980 til 1990, mens antall sosialhjelpstilfeller ble nesten tredoblet. I 1992 var det registrert ca. 170 000 stønadstilfeller. På 1980-tallet steg utgiftene raskere enn antall stønadstilfeller, først og fremst fordi den gjennomsnittlige stønadsperioden ble lengre. Hver enkelt sosialhjelpsmottaker fikk således utbetalt langt mer i støtte mot slutten av 1980-tallet enn på begynnelsen av tiåret (Epland 1993).

Veksten i antall sosialhjelpstilfeller var størst i begynnelsen (1980-1983) og mot slutten av 1980-årene (1986-1989). I den siste perioden økte antall sosialhjelpstilfeller med 50 000, dvs. en årlig vekst på 15 prosent i gjennomsnitt. Etter 1989 har imidlertid utviklingen "flatet ut", med en gjennomsnittlig økning i antall sosialhjelpstilfeller på bare 2 prosent pr. år fram til 1992. I disse årene har utgiftene holdt seg tilnærmet stabile (i faste kroner). Tendensen til at hver enkelt sosialhjelpsmottaker stadig får høyere bidrag har således stoppet opp.

Figur 6.1. Utviklingen i sosialhjelp. Samlede utgifter i faste kroner og stønadstilfeller. 1980-1992

Kilde: Sosialstatistikk

Flere mottakere av langtidsstønader og høyere stønadsnivå

Veksten i sosialhjelp og korttidsstønader i folketrygden kan for en stor del føres tilbake til relativt tidsavgrensede nedgangsperioder i den norske økonomien og på arbeidsmarkedet. Veksten i pensjonene har derimot i langt større grad å gjøre med langsiktige utviklingstrekk. Framfor alt gjelder det den langsiktige demografiske utviklingen, men det gjelder også inntektsutviklingen gjennom store deler av etterkrigstiden. Den positive inntektsutviklingen har ført til økt opparbeiding av pensjonsrettigheter i befolkningen.

I takt med den voksende andel eldre i befolkningen har antall langtidsstønadsmottakere og pensjonister økt kraftig. Fra 1980 til 1992 økte antallet som mottar pensjoner og andre langtidsytelser fra folketrygden med 200 000 til 936 000, og andelen av den voksne befolkningen som er varig forsørget over folketrygden, økte fra 26 til 29 prosent (langtidsytelser omfatter også overgangsstønad til etterlatte og enslige forsørgere).

De største folketrygdytelsene (med flest mottakere) er alderspensjon og uførepensjon. I 1992 var det ca. 620 000 alderspensjonister - en økning på 100 000 siden 1980. Tilsvarende var det i 1992 ca. 236 000 uførepensjonister mot ca. 160 000 i 1980 - en økning på ca. 76 000 i perioden. Antall etterlatte med pensjon eller overgangsstønad har gått ned med ca. 10 000 til 34 000, mens antall med overgangsstønad til enslig forsørger har økt fra 25 000 til 44 000 (25 000 gjelder for 1981, da stønad til skilte/separerte forsørgere ble innlemmet i folketrygden). (Rikstrygdeverket 1990 og 1994).

Samtidig har stønadsnivået til den enkelte pensjonist økt pga. opparbeidede tilleggs-pensjonsrettigheter. Andelen minstepensjonister sank fra ca. tre firedeler av alderspensjonistene og drøyt halvparten av uførepensjonistene i 1980 til hhv. 46 og 25 prosent i 1992. At andelen minstepensjonister synker, har sammenheng med at hvert nytt kull pensjonister har hatt høyere opptjening enn foregående kull.

7. Hvem bidrar med inntekt? Utvikling i kvinners og menns andel av hushold- ningsinntekten

Endring i kildene til husholdningenes inntekt på 1980-tallet kjennetegnes ikke bare ved at betydningen av ulike inntektskomponenter er endret. Det har også skjedd viktige endringer med hensyn til *hvem* som bidrar med inntekt til husholdningene. Fordelingen av kvinners og menns ansvar for og bidrag til husholdningsøkonomien har endret seg.

Kvinnens andel av husholdningsinntekten har økt

Av husholdningenes samlede inntekt i 1991 utgjorde kvinnens andel 38 prosent. Kvinnens andel har økt relativt jevnt, fra 33 prosent i 1982 (tabell 7.1). Dette har sammenheng med flere utviklingsprosesser:

I noen grad har det sammenheng med økningen i andelen pensjonister, først og fremst alderspensjonister. Vi vet at kjønnsforskjellene i inntekt er mindre blant eldre enn blant yngre og middelaldrende. Særlig gjelder det når vi sammenligner alderspensjonister med personer i yrkesaktiv alder (Kjeldstad 1988). Så lenge en stor andel kvinner er i lønnet arbeid på deltid eller er utenfor arbeidsstyrken, vil dessuten en økende andel pensjonister bidra til å heve kvinners gjennomsnittsinntekt pga. at alle over 67 år har rett til minimum minstepensjon. Økt andel pensjonister bidrar derimot

ikke til å heve gjennomsnittsinntekten blant menn. Menn har gjennomgående langt høyere inntekt i yrkesaktiv alder enn som pensjonister.

Tabell 7.1. Kvinners andel av samlet husholdningsinntekt. Kvinner under 65 år og 65 år og over. Prosent. 1982, 1986, 1990 og 1991

	1982	1986	1990	1991
Kvinnens andel	33,0	34,0	37,0	38,0
Under 65 år	31,5	32,8	35,8	36,9
65 år og over	43,8	44,6	45,0	44,7

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

Men først og fremst har denne økningen sammenheng med at det har skjedd en reell inntektsutjevning mellom kvinner og menn innen husholdningene. Av tabell 7.1 ser vi at kvinners inntektsandel faktisk har økt mer i husholdninger med kvinner i yrkesaktiv alder enn i husholdninger med eldre kvinner. Det er da også i all hovedsak yrkesinntekten, og ikke overføringene, som er blitt mer likt fordelt mellom kvinner og menn i perioden (tabell 7.2), noe som igjen har sammenheng med utviklingen på arbeidsmarkedet (jf. kapittel 5).

Tabell 7.2. Selvangivelsesregnskap for menn og kvinner 17 år og over. 1982, 1986, 1990 og 1991. Indeks for faste priser. 1982=100

	Gjennomsnittsbeløp 1982	Indeks, faste priser. 1982=100 Deflatert med konsumprisindeksen			
		1982	1986	1990	1991
Menn					
Bruttoinntekt	102 517	100	110	108	106
Lønn	75 516	100	107	103	100
Tjenestepensjon o.l. og ytelser fra folketrygden	9 079	100	120	144	152
Næringsinntekt og sykepenger i næringsvirksomhet	14 077	100	103	86	82
Kapitalinntekt mv.	3 846	100	157	180	174
Kvinner					
Bruttoinntekt	46 815	100	117	128	131
Lønn	32 893	100	115	120	125
Tjenestepensjon o.l. og ytelser fra folketrygden	10 396	100	112	136	135
Næringsinntekt og sykepenger i næringsvirksomhet	1 783	100	140	157	155
Kapitalinntekt mv.	1 742	100	161	193	187

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

Flere kvinnelige hovedinntektstakere

Samtidig har flere kvinner blitt hovedforsørger i husholdningene. Andelen av alle husholdninger med kvinnelig hovedinntektstaker (dvs. person med høyest bruttoinntekt i husholdningen), økte fra 30 prosent i 1982 til 36 prosent i 1991. Andelen husholdninger med kvinnelig hovedinntektstaker er mye høyere i eldre enn i yngre husholdninger (tabell 7.3), fordi en svært høy andel av de eldre bor alene, og fordi det er flere kvinner enn menn blant de eldre. Når kvinneandelen blant de eldre hovedinntektstakerne øker, har dette følgelig for en stor del sammenheng med økt kvinneandel blant alle eldre.

I siste halvdel av 1980-årene og fram til 1991 økte imidlertid kvinneandelen blant hovedinntektstakerne sterkest i yngre husholdninger. Bakgrunnen for dette er nok mer sammensatt. Dels er det rimelig å anta at en bedre inntektsutvikling for kvinner

enn for menn på 1980-tallet har medført at flere kvinner er blitt hovedinntektstaker i gifte/samboende husholdninger. Dels kan det ha sammenheng med endringer i husholdsstrukturen i befolkningen under 65 år.

Tabell 7.3. Prosentandel av alle husholdninger som har kvinnelig hovedinntektstaker. Hovedinntektstaker under 65 år og 65 år og over. 1982, 1986, 1990 og 1991

	1982	1986	1990	1991
Alle husholdninger	30,4	30,9	33,7	35,9
Husholdninger med hovedinntektstaker under 65 år	25,0	24,4	27,8	31,3
Husholdninger med hovedinntektstaker 65 år og over	47,5	49,6	50,2	50,7

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

Vi vet at antall kvinnelige enslige forsørgere økte kraftig på 1980-tallet (Dahl 1993). Økningen i antall enslighushold har imidlertid vært sterkere for menn enn for kvinner i denne aldersgruppen (Statistisk sentralbyrå 1985 og Keilman 1994). Den samlede effekten av endringer i husholdsstrukturen er således noe usikker i denne sammenheng.

Ulike typer inntekt i ulike livsfaser for kvinner og menn

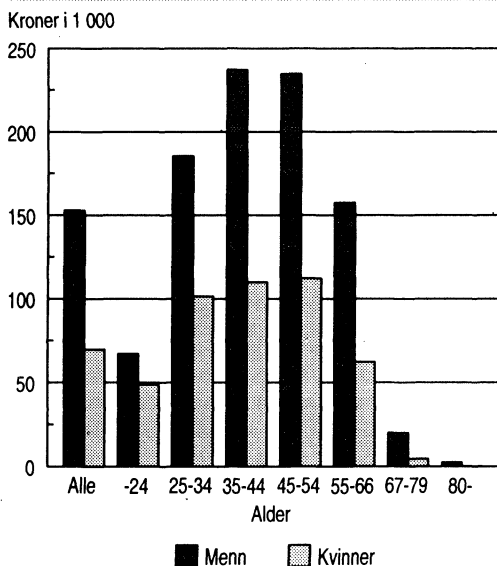
Betydningen av de ulike inntektskomponentene varierer betydelig over individers livsløp. Figurene 7.1-7.4 viser at yrkesinntekt utgjør den største inntektskomponenten for både kvinner og menn, mens overføringer er den nest viktigste. Men mens yrkesinntekten er over dobbelt så høy for menn som for kvinner, mottar kvinner mer i overføringer enn menn. Yrkesinntekten er naturlig nok høyest i de mest yrkesaktive livsfasene, dvs. i 30-, 40- og tidlig i 50-årsalderen, mens overføringene naturlig nok er viktigst sent i livet, etter at den yrkesaktive livsfasen er over. Også renteinntektene øker med alderen, i hvert fall fram til 80-årsalderen, mens *renteutgiftene* er høyest i 30- og 40-årsalderen.

Betydningen av de ulike inntektskomponentene er imidlertid langt fra identisk over livsløpet til kvinner og menn. Nivået på yrkesinntekten varierer mer med alderen for menn enn for kvinner. Mens menn har tre og en halv gang så høy yrkesinntekt i alderen 35-44 år som i alderen 17-24 år, er det blant kvinner ikke stort mer enn en dobling av yrkesinntekten disse aldersgruppene imellom. Kjønnforskjellene i yrkesinntekt øker med alderen inntil pensjonsalder. Blant personer i yrkesaktiv alder er forskjellen relativt størst i alderen 55-66 år. Det har for en stor del sammenheng med at kjønnforskjellene i yrkesdeltaking er større i eldre enn i yngre fødselskull.

Også overføringene varierer mer med alderen for menn enn for kvinner. Overføringer har gjennomgående svært liten betydning for menn under 55 år, men deretter øker overføringene til menn kraftig. Særlig er nivået høyt blant yngre alderspensjonister (67-79 år). Den store nivåforskjellen i overføringer blant yngre og eldre mannlige pensjonister avspeiler at de nye pensjonistene har opptjent rett til langt høyere tilleggspensjon enn de eldre. Pensjonsopptjening i folketrygden tar tid (for full pensjon kreves 40 års opptjening i yrkeslivet). Dagens yngre mannlige alderspensjonister har nytt godt av den gunstige inntektsutviklingen i arbeidsmarkedet i store deler av etterkrigstiden. Blant de nye kvinnelige alderspensjonistene har de færreste lang nok karriere i yrkeslivet bak seg til å nyte godt av denne utviklingen. Den økte yrkesdeltakingen blant kvinner på 1970- og 1980-tallet har foreløpig kun i liten grad resultert i økte tilleggspensjonsrettigheter (eller rettigheter utover særtillegget). Blant kvinnelige pensjonister ser vi dermed foreløpig ikke tilsvarende "generasjonsforskjeller" i pensjonsnivå som hos mannlige (se for øvrig Kjeldstad 1988 og Koren og Fredriksen 1993).

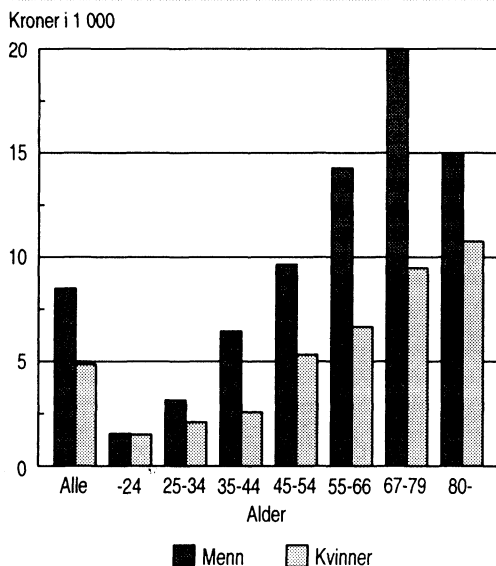
Overføringene har imidlertid en langt større betydning for kvinners enn for menns inntekt i tidligere livsfaser. Særlig gjelder det i barneforsørgerfasen. Men til forskjell fra overføringer senere i livsløpet, som stort sett er permanente, er overføringene som tilfaller kvinner i yngre livsfaser, midlertidige og knyttet nettopp til det å forsørge barn. Det gjelder først og fremst overgangsstønad og andre stønader til enslig forsørger og barnetrygd (som oftest utbetales til moren). I alderen 25-44 år mottar kvinner mellom tre og fire ganger mer i overføringer enn menn. I alderen 55-66 år, dvs. i alderen der mange uføre- eller førtidspensjoneres, er kjønnforskjellene relativt små. Menn som uføre- eller førtids-

Figur 7.1. Yrkesinntekt for personer etter kjønn og alder. Gjennomsnitt i kroner. 1990

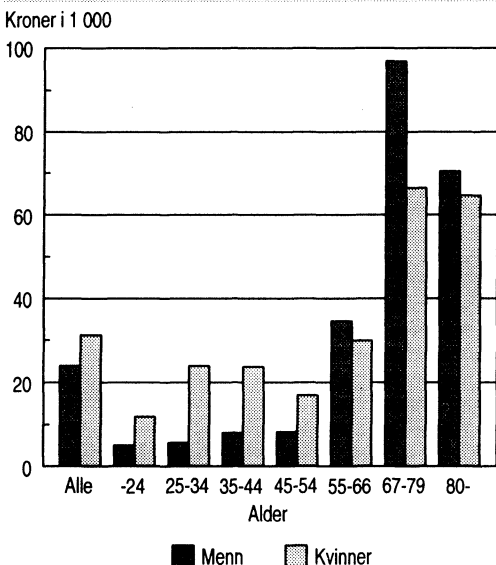
Kilde: Innteks- og formuesundersøkelsen 1990

Figur 7.3. Brutto renteinntekt for personer etter kjønn og alder. Gjennomsnitt i kroner. 1990

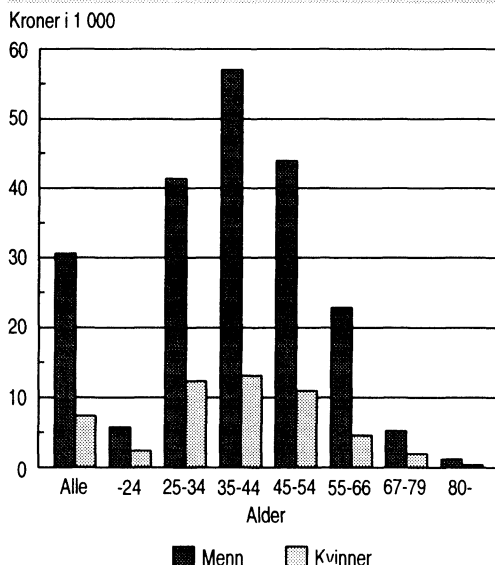
Kilde: Innteks- og formuesundersøkelsen 1990

Figur 7.2. Overføringer for personer etter kjønn og alder. Gjennomsnitt i kroner. 1990

Kilde: Innteks- og formuesundersøkelsen 1990

Figur 7.4. Gjeldsrenter for personer etter kjønn og alder. Gjennomsnitt i kroner. 1990

Kilde: Innteks- og formuesundersøkelsen 1990

pensjoneres, mottar høyere pensjon enn kvinner, men samtidig er det i denne aldersgruppen en del enker med etterlattepensjon, som bidrar til å trekke gjennomsnittsnivået opp for kvinner.

Kjønnforskjellene i renteinntekt og renteutgift er minst i de eldste og yngste årsklassene. Den store forskjellen mellom gjeldsrenter for menn og kvinner bør imidlertid ikke tillegges stor vekt. Mye taler for at den langt på vei er skattemessig betinget. Det vil av skattemessige grunner ofte være mest hensiktsmessig for et par å føre gjeldsrenter til fratrukk i mannens inntekt, fordi han oftest har høyest inntekt.

Del II. Husholdningstyper og økonomisk utvikling

8. Inntekter for ulike typer husholdninger

I dette kapitlet skal vi se på inntektsutviklingen til ulike typer husholdninger på bakgrunn av inntekts- og formuesundersøkelser. Vi vil belyse utviklingen med utgangspunkt i ulike inntektsbegreper. Vi skal også se på hvilken betydning de ulike inntektskildene har for ulike typer husholdninger.

Endringer i inntektsbegrepet over tid

Inntektsundersøkelsen henter opplysninger om de fleste typer inntekt fra selvangivelsen. Dette betyr at endringer i skatteregler vil få konsekvenser for det som blir registrert i inntektsundersøkelsene, og kan dermed skape konsistensproblemer når en skal sammenligne samme inntektsbegrep over flere år.

De største endringer i inntektsbegrepet som fant sted på 1980-tallet bestod i utvidelse av lønnsbegrepet. En del goder som tidligere var skattefrie ble nå regnet som lønn. Den økonomiske fordelene ved bruk av arbeidsgivers bil ble f.eks. gjort skattepliktig i 1987 og dermed regnet som lønn. Året etter ble rentefordelen av rimelige lån fra arbeidsgiver for ansatte og forhenværende ansatte beskattet som lønn.

Også kapitalinntektsbegrepet ble utvidet på 1980-tallet. Fra og med 1987 ble avkast-

ning på sparedelen til livsforsikringer, som før var skattefrie, regnet på lik linje med og beskattet som andre renteinntekter.

En slik utvidelse av inntektsbegrepet vil først og fremst gi utslag for utviklingen i husholdningenes samlede inntekter. Siden hensikten nettopp var å skatlegge disse inntektene, blir også fordelene, eller tillegget, i inntekt etter skatt fra disse, mindre enn tillegget i samlet inntekt.

Vi skal komme fram til et anslag på hva disse endringene i inntektsbegrepet betyr for dermed å få et fastere holdepunkt for hva disse "nye" inntektene betyr for bildet av utviklingen i husholdningenes inntekter. Tabell 8.1 viser hvor mange personer som hadde tre av de største av disse "nye" inntektene i 1991, og det totale beløpet som disse ble verdsatt til. (Se også kap. 9.)

Samlet inntekt for husholdningene økte altså med ca. 3,3 milliarder kroner totalt i 1991 fra disse tre nye inntektene, eller med ca. 1 800 kroner i gjennomsnitt for alle husholdninger. Inntekten for husholdningssektoren totalt var 552,6 milliarder kroner i 1991, ifølge nasjonalregnskapet, slik at disse inntektene tross alt utgjør mindre enn 1 prosent av samlet inntekt.

Tabell 8.1. Antall personer som mottok enkelte inntekter og beløp for disse. 1991

	Antall	Beløp (mill. kr)
Rentefordel av rimelige lån	102 200	582
Fri bil	58 700	1 680
Avkastning sparedelen på livsforsikringer	391 000	994

Kilder: Lønns- og trekkoppgaveregisteret, inntekts- og formuesundersøkelsen.

Inntektstilleggets størrelse vil antakelig variere mellom ulike husholdningstyper. Flere av disse inntektene vil f.eks. særlig tilfalle høytlønte. Konklusjonen må likevel være at de endringer i skatteregler som fant sted på 1980-tallet, bare førte til små endringer i sammenlignbarhet over tid for de ulike inntektsbegrepene. Dette gjelder helt klart for alle husholdninger under ett. For enkelte grupper kan sammenlignbarheten over tid bli mer usikker.

Mangler ved inntektsbegrepet i inntekts- og formuesundersøkelsen

Et formål med inntektsstatistikken er å gi et best mulig bilde av de økonomiske ressursene som husholdningene har til disposisjon. Men selv om inntektsundersøkelsene gradvis har blitt utvidet til å omfatte stadig flere inntektskilder, er det viktig å være oppmerksom på at økonomiske ressurser er mer enn bare de målbare inntektene fra inntektsstatistikken. For å få et fullstendig bilde av husholdningenes økonomiske ressurser måtte vi f.eks. også ha opplysninger om den inntekten som tilfaller husholdningene i form av offentlige tjenester (f.eks. utdanning, barnehage, helsetjenester og ulike kultur- og transporttilbud). I tillegg blir det utført mye ulønnet husarbeid og gitt uformelle tjenester i husholdningene som ikke blir registrert som inntekt. Private inntektsoverføringer som skjer mellom

husholdninger, f.eks. mellom foreldre og barn som bor i hver sine husholdninger, eller andre private overføringer mellom ulike husholdninger, blir heller ikke registrert som inntekt. Slike overføringer har naturligvis ingen konsekvenser for de samlede inntekter til alle husholdningene. De kan imidlertid være merkbare ved sammenligninger av inntektene for ulike husholdningstyper. Til sist kan det nevnes at inntektsstatistikken heller ikke har med "svarte inntekter", dvs. inntekter som blir unndratt beskatning. Ennå vet vi lite om omfanget og verdien av økonomiske ressurser av slike typer som er nevnt ovenfor, og langt mindre om hvordan de fordeler seg blant ulike typer husholdninger.

Inntektsstatistikken inneholder en del skattefrie inntekter som tilfaller husholdningene. Fram til 1990 var følgende skattefrie ytelser med i inntektsundersøkelsene: barnetrygd, stipend fra Statens lånekasse for utdanning, bostøtte fra Husbanken og forsørgerfradrag. Fra og med inntektsåret 1990 ble økonomisk sosialhjelp inkludert i statistikken, og i 1991 inngår også grunn- og hjelpestønad ved uførhet blant de skattefrie overføringene. Dette betyr at både sosialhjelp og grunn- og hjelpestønad ikke er med i inntektsbegrepet når en skal sammenligne inntekter bakover i tid.

I tillegg er det flere mindre, skattefrie ytelser som fremdeles ikke inngår i inntektsgrunnlaget til inntektsundersøkelsen. For noen av disse ytelsene har vi tall som viser utbetalte summer i 1991, blant annet:

- skattefritt engangsbeløp ved fødsel og adopsjon (207 mill. kr)
- stønad til barnetilsyn for enslige forsørgere (310 mill. kr)
- stønad til utdanning for enslige forsørgere (106 mill. kr)
- nedkomststønad for enslige forsørgere (51 mill. kr),

mens vi for andre skattefrie ytelser ikke kan anslå noe beløp, f.eks.:

- engangsstønad ved dødsfall
- dagpenger og forsørgertillegg til vernepliktige/sivilarbeidere
- kommunal bostøtte.

Dette betyr at inntektsstatistikken for året 1991 utelot skattefrie ytelser som beløper seg til minst 700 millioner kroner. Dette utgjør likevel mindre enn 400 kroner i snitt pr. husholdning.

For å gjøre sammenligninger i samlet og disponibel inntekt tilbake til 1982, må vi som nevnt utelate sosialhjelp og grunn- og hjelpestønad, siden disse inntektene først kom med fra 1990. Med utgangspunkt i 1991 ville derfor en definisjon av disponibel inntekt lik den som var mulig før 1990 utelate inntekter på ca. 6 milliarder kroner. I snitt pr. husholdning ville dette tilsvare ca. 3 000 kroner. Men fortsatt utgjør dette bare om lag 1 prosent av husholdningenes samlede inntekter.

På samme måte som for de endringer i inntektsbegrep som følger av nye skatte-regler som er omtalt over, vil trolig også konsekvensene av manglene i inntektsstatistikken fordele seg ulikt mellom ulike husholdninger. Men i motsetning til endringer i inntektsbegrepet som følge av endrede skatteregler, ville det først og fremst være husholdninger med lav inntekt som ville få økte inntekter dersom inntektsstatistikken hadde hatt med flere skattefrie overføringer. Flere av disse er nettopp rettet inn mot slike grupper, som f.eks. sosialhjelp og ulike stønader til enslige forsørgere. I praksis kan dette bety at de faktiske inntektene til noen husholdningstyper, f.eks. enslige forsørgere, ville være høyere enn det inntektsstatistikken gir tall for.

Inntektsbegrepene i inntekts- og formuesundersøkelsene

Selv om vi holder oss til de inntektsopplysningene som inngår i inntekts- og formuesundersøkelsene, er det uenighet om hvilket inntektsbegrep som best beskriver hva husholdningene har til disposisjon til forbruk og sparing.

I den offisielle inntektsstatistikken kommer en fram til disponibel inntekt etter følgende regnskap:

Yrkesinntekt (lønn, næringsinntekt)
 + Brutto kapitalinntekt
 + Overføringer
 = Samlet inntekt
 – Skatt
 = Inntekt etter skatt
 – Gjeldsrenter (inkl. underskudd i borettslag)
 = Disponibel inntekt

Disponibel inntekt er her altså definert som summen av alle inntekter, fratrukket direkte skatter og avgifter og fratrukket renter av gjeld (se også boks 1.3).

Vi har tidligere diskutert hvilket av de mange inntektsbegrepene som er best egnet fra et levekårs synspunkt (se kap.1). Det er to begreper som peker seg ut, selv om ingen av dem kan betraktes som ideelt: inntekt etter skatt og disponibel inntekt. Vi har argumentert for at av disse to begrepene peker inntekt etter skatt seg ut som det mest egnede i denne sammenheng, selv om det ikke tar hensyn til kapitalutgifter, og bare svært ufullstendig tar hensyn til inntektssiden av kapital.

Med et inntektsbegrep som disponibel inntekt hvor en trekker fra gjeldsrenter, kan en komme i skade for å undervurdere de økonomiske levekårene for dem som prioriterer boligkonsum framfor annet konsum. I teorien skal den "avkastningen"

8.1. Korreksjoner i grunnlagsdata

De resultatene som blir presentert i det følgende avviker på en del punkter fra resultatene i den offisielle inntekts- og formuesstatistikken for det enkelte år. Resultatene i denne publikasjonen er korrigert for enkelte svakheter i husholdningsregistreringen. Svakheteene berører først og fremst årene 1982-1985, og særlig de første årene.

I materialet forekommer en del enpersonhusholdninger eller enslige forsørgere der personen er gift. Det er naturligvis fullt mulig at gifte kan bo alene, og forekommer da også alle år i perioden. I de første årene i perioden forekommer det imidlertid i en urimeleg stor andel av husholdningene. Mye tyder på at det i disse årene har vært svakheter i registreringen av husholdninger, særlig i de tilfeller der ektefellen ikke var inntektstaker og dermed ikke leverte selvangivelse. Vi har korrigert for dette ved å utelukke fra utvalget alle aleneboende og enslige forsørgere som var gift. Dette er gjort alle årene fra 1982, men det betyr svært lite etter 1985.

Disse korreksjonene har særlig påvirket 1982-tallene for enslige og enslige forsørgere, og har dermed også endret de offisielle tallene for inntektsutviklingen 1982 og framover, spesielt for disse gruppene. Vi regner med at resultatene for de første årene i perioden for enslige og enslige forsørgere er blitt bedre. En konsekvens av svakheteene i datagrunnlaget, som vi ikke har ment det er mulig å korrigere for, er at de gifte enslige og enslige forsørgere egentlig representerer parhusholdninger, og antakelig parhusholdninger med bare én yrkesaktiv, som dermed ikke blir representert i utvalget. Det betyr antakelig at inntekts- og formuesundersøkelsen tidlig på 1980-tallet hadde en underrepresentasjon av parhusholdninger med én yrkesaktiv, og at husholdningsinntektene for parhusholdninger dermed ble overvurdert. Det gjelder også etter de korreksjoner vi har foretatt.

Den andre typen korreksjon berører eldre enslige for årene 1982-1985. I disse årene forekommer en del eldre enslige som mottar alderspensjon fra folketrygden, men mottar vesentlig mindre enn minstepensjonen. Dette er trolig i all hovedsak institusjonsbeboere, som bare har oppgitt på selvangivelsen de beløp de mottar i "lommepenger" på institusjonen. Korreksjonen består i at vi for årene 1982-1985 utelukker fra analysen aleneboende over 67 år som har en inntekt før skatt som er minst 1 000 kroner mindre enn minstepensjonen. Uten en slik korreksjon ville en undervurdere eldre ensliges inntektsnivå i 1982-1985.

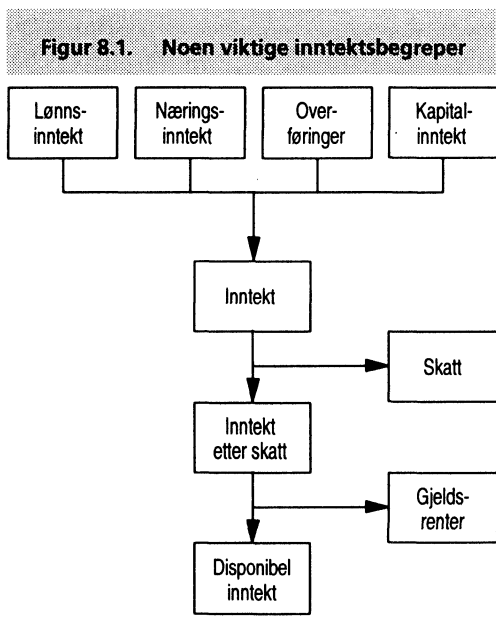
I alle tabeller som presenterer inntekter eller formue for ulike husholdningstyper er likevel tallene for alle husholdninger (dvs. "totalen") ukorrigerede.

en oppnår ved å eie egen bolig bli regnet som skattepliktig inntekt, mens utgifter til investering i egen bolig, f.eks. gjeldsrenter, tilsvarende skal kunne trekkes fra inntekten. I både den opprinnelige skatteloven av 1911 og i FNs retningslinjer for inntektsstatistikk, var inntekten av egen bolig satt lik

det beløpet det ville koste å leie en tilsvarende bolig (Gabrielsen 1992, UN Provisional Guidelines 1977). Men i praksis blir inntektsposten "inntekt av egen bolig" verdsett langt lavere enn dette. I 1991 ble inntekt av egen bolig verdsett til 2,5 prosent av boligens ligningsverdi, minus et bunnfra-

drag på 35 000 kroner. I de fleste tilfeller er ligningsverdien av både egen bolig og andre eiendommer langt under faktisk verdi. Denne undervurdering av inntektssiden ved det å eie egen bolig har gjort at en ofte foretrekker å benytte inntekt etter skatt, dvs. før en trekker fra gjeldsrenter, enten sammen med eller i stedet for disponibel inntekt, for å vurdere økonomiske levekår.

På bakgrunn av diskusjonen over vil vi benytte både inntekt etter skatt og disponibel inntekt som inntektsbegrep når vi skal se på inntektsutviklingen for ulike typer husholdninger.

I det følgende skal vi dels sammenligne inntektsutviklingen for ulike husholdningstyper, dels forsøke å sammenligne nivået på det en kunne kalle økonomiske levekår for ulike husholdningstyper. Vi vil i begge tilfeller gjøre det på grunnlag av både inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet (se boks 1.5). Når det gjelder inntektsutviklingen for de ulike husholdningstyper, gjør det liten forskjell

om en baserer seg på inntekt pr. husholdning eller inntekt pr. forbruksenhet, fordi gjennomsnittlig antall forbruksenheter i de ulike husholdningstyper endrer seg lite eller ikke i det hele tatt (det siste gjelder for enslige og par uten barn).

For sammenligninger av økonomiske levekår mellom husholdningstypene derimot er bruken av forbruksvekter avgjørende. Vi skal drøfte disse resultatene litt mer kritisk.

Den følgende analyse bygger på resultater bare fra årene 1982, 1986 og 1990. Det skyldes at utvalgene til inntekts- og formuesundersøkelsene var særlig store disse årene, og at resultatene dermed er sikrere enn i de mellomliggende årene og i 1991. Videre presenterer vi bare resultater for hovedtyper av husholdninger. Det finnes en rekke mer sammensatte husholdningstyper (f.eks. par eller enslige med voksne barn, flere enslige som bor sammen eller tregenerasjons-husholdninger) som vi ikke presenterer tall for, både fordi de utgjør en liten andel av alle husholdninger, og fordi de omfatter en ganske heterogen blanding av husholdninger (disse husholdningene inngår i kolonnene for alle husholdninger).

Middelaldrende par uten barn hadde sterkest inntektsvekst ...

Fra 1982 til 1990 økte inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i gjennomsnitt for alle husholdninger med 16 prosent målt i faste priser, mens den disponible inntekten pr. forbruksenhet tilsvarende bare økte med 7 prosent. Inntektene økte mest i perioden 1982-1986, da inntekt etter skatt pr. forbruksenhet økte med 14 prosent, og disponibel inntekt med 10 prosent. Fra 1986 til 1990 ble disponibel inntekt redusert og inntekt etter skatt økte med bare et par prosent, alt regnet pr. forbruksenhet.

Utviklingen i inntekt etter skatt var positiv for alle husholdningstypene på 1980-tallet.

Tabell 8.2. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for husholdninger. 1982, 1986 og 1990. Gjennomsnitt i 1991-kroner og endring i prosent

	Inntekt etter skatt			Endring i prosent		
	1982	1986	1990	1982-1986	1986-1990	1982-1990
Alle husholdninger	98 800	112 700	114 400	14	2	16
Enslige						
Under 45 år	110 600	118 600	118 400	7	0	7
45-64 år	108 500	127 300	123 900	17	-3	14
65 år og over	79 400	83 800	89 300	5	7	12
Par uten barn						
Under 45 år ¹	129 200	144 000	142 200	11	-1	10
45-64 år	123 700	147 100	159 800	19	9	29
65 år og over	87 200	98 100	101 700	12	4	17
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	86 800	103 200	107 800	19	4	24
7-19 år	100 600	120 000	120 600	19	1	20
Enslige forsørgere	80 000	84 900	89 200	6	5	11

¹ Eldste persons alder.

Best inntektsutvikling hadde par uten barn, i alderen 45-65 år. For disse økte inntekt etter skatt pr. forbruksenhet med 29 prosent fra 1982 til 1990, målt i faste priser. Par med barn, og særlig par med små barn, hadde også sterk vekst i inntekt etter skatt, småbarnsfamilier og skolebarnsfamilier hadde en økning i realinntekt (dvs. inntekt målt i faste priser) på henholdsvis 24 og 20 prosent i perioden.

Svakest vekst i inntekt etter skatt hadde yngre enslige, inntekten økte reelt med bare 7 prosent i perioden 1982-1990. Også yngre par uten barn, enslige forsørgere og eldre enslige hadde svakere inntektsvekst enn gjennomsnittet for alle husholdninger, med en realvekst i inntekt etter skatt på henholdsvis 10, 13 og 12 prosent.

For nesten alle husholdningstyper kom det aller meste av inntektsveksten i første del av 1980-årene. For de fleste husholdnings-

typer var det liten reell endring i inntekt fra 1986 til 1990. Bare for eldre enslige og for middelaldrende par uten barn var det inntektsvekst av betydning i denne perioden, henholdsvis 7 og 9 prosent.

Inntektsutviklingen for en rekke av de ulike gruppene av husholdninger henger nøye sammen med utviklingen på arbeidsmarkedet. Ikke minst synes utviklingen i yrkesaktivitet for gifte/samboende kvinner å ha vært viktig for utviklingen i inntektsforskjeller mellom husholdningstypene. To av gruppene med best inntektsutvikling, middelaldrende par uten barn og par med små barn, var også de husholdningstypene som ser ut til å ha økt arbeidsinnsatsen mest mellom 1982 og 1990 om en skal vurdere ut fra andelen med minst to yrkestilknyttede. Yrkestilknyttede er definert som personer med arbeidsinntekt som er større enn minstepensjonen til en enslig pensjonist. En krever altså yrkesaktivitet over et visst nivå

Tabell 8.3. Andelen husholdninger innen ulike husholdningstyper, etter antall yrkestilknyttede i husholdningen. Prosent. 1982, 1986 og 1990

	1982	1986	1990
Alle husholdninger	100	100	100
Ingen yrkestilknyttede	27	30	34
Én yrkestilknyttet	41	36	35
To eller flere yrkestilknyttede	31	35	31
Enslige			
Under 45 år			
Ingen yrkestilknyttede	18	22	25
Én yrkestilknyttet	82	78	75
45-64 år			
Ingen yrkestilknyttede	37	41	40
Én yrkestilknyttet	63	59	60
65 år og over			
Ingen yrkestilknyttede	94	93	96
Én yrkestilknyttet	6	7	4
Par uten barn			
Under 45 år ¹			
Ingen yrkestilknyttede	3	3	5
Én yrkestilknyttet	24	24	27
To yrkestilknyttede	73	73	68
45-64 år			
Ingen yrkestilknyttede	9	6	8
Én yrkestilknyttet	45	39	32
To yrkestilknyttede	46	55	61
65 år og over			
Ingen yrkestilknyttede	71	72	76
Én yrkestilknyttet	24	23	20
To yrkestilknyttede	5	5	4
Par med barn			
Yngste barn			
0-6 år			
Ingen yrkestilknyttede	1	1	2
Én yrkestilknyttet	61	45	36
To eller flere yrkestilknyttede	38	53	62
7-19 år			
Ingen yrkestilknyttede	1	1	2
Én yrkestilknyttet	31	21	23
To eller flere yrkestilknyttede	68	78	75
Enslige forsørgere			
Ingen yrkestilknyttede	27	30	33
Én yrkestilknyttet	57	55	55
To eller flere yrkestilknyttede	16	15	12

¹ Eldste persons alder.

for å regne en person som yrkestilknyttet. I 1982 var begge foreldrene yrkestilknyttet i 38 prosent av småbarnsfamiliene, et tall som økte til over 60 prosent i 1990. Blant middelaldrende par uten barn økte andelen husholdninger med to yrkestilknyttede fra 46 prosent i 1982 til vel 60 prosent i 1990. Også blant par med større barn var det en viss økning i andelen med to yrkestilknyttede.

For de øvrige husholdningstyper var det forholdsvis små endringer i yrkesaktivitet målt på denne måten. For husholdningstyper med svak inntektsutvikling slik som yngre og middelaldrende enslige og yngre par uten barn var det en liten nedgang i andelen med både én og to yrkestilknyttede. Blant enslige forsørgere var det en viss økning i andelen husholdninger uten yrkestilknyttede (merk at disse husholdninger likevel kan ha vært yrkesaktive i løpet av året).

Tar en utgangspunkt i disponibel inntekt, dvs. at en og trekker fra gjeldsrenter, reduseres inntektsveksten for de fleste grupper av husholdninger med 10-15 prosentpoeng. Særlig for perioden 1982-1986 var veksten i disponibel inntekt mindre enn veksten i inntekt etter skatt.

Bare eldrehusholdninger som har lite gjeld, har hatt nesten samme vekst i disponibel inntekt som i inntekt etter skatt, forskjellen er bare 1-2 prosentpoeng. Også for husholdninger med små barn blir inntektsveksten noe mindre redusert, nemlig med 7 prosent. Dette skyldes ikke at disse husholdninger har liten gjeld. Gjelden har imidlertid relativt sett økt mindre for småbarnshusholdninger enn for andre typer husholdninger. Dette skyldes antakelig at disse husholdninger allerede i 1982 hadde en stor gjeldsbyrde, slik at det var mindre rom for økt gjeld her.

Tabell 8.4. Disponibel inntekt pr. forbruksenhet for ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. Gjennomsnitt i 1991-kroner og endring i prosent

	Disponibel inntekt			Endring i prosent		
	1982	1986	1990	1982-1986	1986-1990	1982-1990
Alle husholdninger	89 900	97 000	96 000	8	-1	7
Enslige						
Under 45 år	99 900	96 800	92 300	-3	-5	-8
45-64 år	103 000	112 400	105 100	9	-6	2
65 år og over	78 000	81 600	86 300	5	6	11
Par uten barn						
Under 45 år ¹	115 200	116 600	110 100	1	-6	-4
45-64 år	114 400	130 700	133 300	14	2	16
65 år og over	84 400	94 400	96 500	12	2	14
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	69 700	79 800	81 800	15	3	17
7-19 år	89 100	97 700	96 000	10	-2	8
Enslige forsørgere	74 200	72 900	73 000	-2	0	-2

¹ Eldste persons alder.

Derfor er det fremdeles husholdningstypene par med småbarn og middelaldrende par uten barn som hadde sterkest inntektsvekst, med en vekst i disponibel inntekt pr. forbruksenhet på vel 15 prosent. For par uten barn var inntektsveksten så sterk at selv med en betydelig vekst i gjeldsutgiftene, ble det igjen en betydelig inntektsvekst.

Yngre enslige og yngre par uten barn hadde også svakest utvikling i disponibel inntekt med en realinntektsnedgang på henholdsvis 8 og 4 prosent. Den vekst disse husholdningene hadde i inntekt etter skatt var altså ikke tilstrekkelig til å "demme opp" for veksten i gjeldsutgiftene.

Med unntak av yngre enslige og yngre par uten barn hadde alle grupper av husholdninger vekst også i disponibel inntekt. For enslige forsørgere og middelaldrende

enslige var veksten imidlertid svak. Eldre enslige og eldre par uten barn har på grunn av liten vekst i gjeldsutgifter hatt en utvikling i disponibel inntekt noe over gjennomsnittet for alle husholdninger.

... og best økonomiske levekår

Vi har så langt bare sett på inntektsutviklingen over tid for de enkelte husholdningstypene. Vi skal nå prøve å sammenligne de økonomiske levekår for de ulike husholdningstypene.

Det er ikke uproblematisk å sammenligne inntektsnivået til husholdninger av ulik størrelse og sammensetning. Vi har tidligere omtalt (se boks 1.5) hvordan vi ved å korrigere husholdningsinntekten med en såkalt forbruksvekt for medlemmene i husholdningen skal bli bedre i stand til å sammenligne de økonomiske levekår for husholdningene.

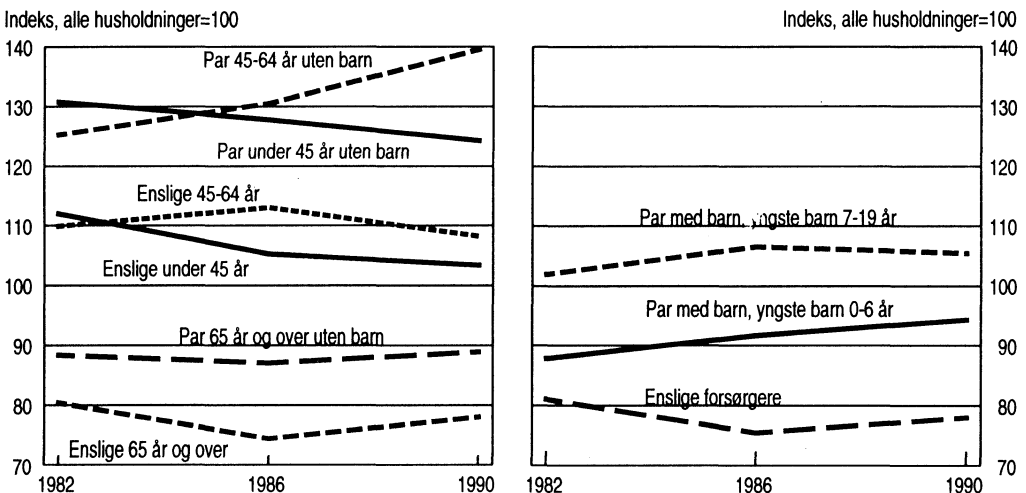
Middelaldrende og yngre par uten barn hadde best økonomiske levekår målt ved nivået på inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i 1990. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for disse to gruppene var da henholdsvis 40 og 24 prosent høyere enn gjennomsnittet for alle. I 1982 og 1986 var disse to husholdningstypene mer like i inntekt, og hadde en gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som var om lag 30 prosent høyere enn gjennomsnittshusholdningens.

Annen forskning (van Praagh og Flik 1992) kan tyde på at de forbruksvekter vi bruker her, undervurderer stordriftsfordelene av flerpersonghusholdninger. Selv om dette er tilfellet, vil en likevel kunne opprettholde konklusjonen ovenfor, at yngre og middelaldrende par uten barn har best økonomiske levekår. Forbruksvekter som innebærer større stordriftsfordeler for flerpersonghusholdninger vil faktisk føre til at disse husholdningsgruppene både relativt og absolutt får enda bedre økonomiske levekår.

Par med barn og enslige under pensjonsalder har alle en inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i nærheten av gjennomsnittet for alle husholdninger, par med småbarn noe i underkant av gjennomsnittet. Inntektsnivåene for enslige og par med barn er forholdsvis like, og forholdet mellom inntekt pr. forbruksenhet for disse to gruppene er derfor ganske følsomt for valget av forbruksvekter. Det skal ikke store endringer i forbruksvektene før enslige og par med barn har samme inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Derimot skal det store endringer til dersom par med barn og par uten barn, under pensjonsalder, skal få samme inntekt pr. forbruksenhet.

Lavest inntekt etter skatt pr. forbruksenhet hadde eldre enslige og enslige forsørgere, nivået lå mer enn 20 prosent under gjennomsnittet. For eldre par uten barn lå nivået om lag 10 prosent under gjennomsnittet i 1990. Dersom forbruksvektene undervurderer stordriftsfordelene i flerpersonghusholdninger ville riktigere for-

Figur 8.2. Inntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet for ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. Gjennomsnitt for alle husholdninger=100

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

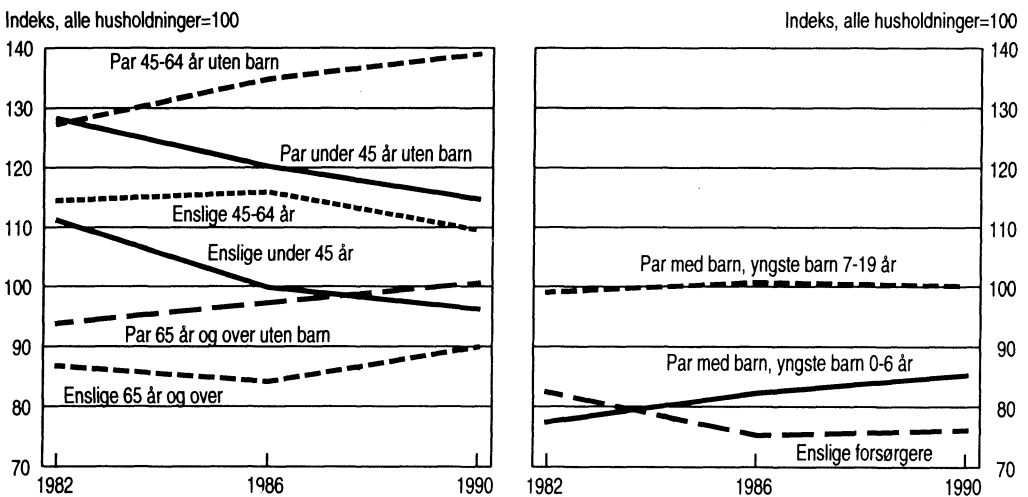
bruksvekter for eldre enslige bety en ytterligere forverring av deres dårlige posisjon.

Figur 8.2 viser utviklingen i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet regnet i forhold til gjennomsnittet for alle husholdninger. Figuren viser altså endringene i det relative inntektsnivået for ulike husholdningstyper. Disse endringene vil naturligvis avspeile inntektsutviklingen (se tabell 8.2). Utviklingen for den enkelte husholdningstype sees imidlertid i forhold til utviklingen for alle husholdninger, og som vi har sett tidligere, hadde alle husholdninger i gjennomsnitt en vekst i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet på 16 prosent i perioden 1982-1990. En gruppe husholdninger kan altså ha hatt en inntektsvekst og likevel sakke akterut i forhold til andre husholdninger. Figuren rendyrker "vinner og taper" aspektet ved inntektsutviklingen. Husholdningstyper med stigende kurve forbedrer sin stilling i forhold til gjennomsnittet, mens husholdningstyper med fallende kurve forverrer sin stilling i forhold til gjennomsnittet.

Tar en utgangspunkt i disponibel inntekt pr. forbruksenhet, forverres de relative økonomiske levekår for yngre enslige og yngre par uten barn, mens de relative økonomiske levekår forbedres for middelaldrende par uten barn, eldre, særlig gjelder det par, og par med små barn. Middelaldrende par uten barn skiller seg nå klart ut med best økonomiske levekår, også her 40 prosent over gjennomsnittet. De fleste andre grupper av husholdninger ligger mindre enn 10-15 prosent fra gjennomsnittet. Par med småbarn og enslige forsørgere hadde lavest disponibel inntekt pr. forbruksenhet, henholdsvis 15 og 25 prosent under gjennomsnittet. I 1982 hadde par med småbarn den klart laveste inntekt pr. forbruksenhet.

Utviklingen blir også mer dramatisk når en tar utgangspunkt i disponibel inntekt. Yngre par uten barn og yngre enslige har vært de desiderte taperne i inntektsutviklingen, mens middelaldrende og eldre par uten barn og par med småbarn har vært vinnerne.

Figur 8.3. Disponibel inntekt regnet pr. forbruksenhet for ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. Gjennomsnitt for alle husholdninger=100

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Husholdningenes inntekts-sammensetning

Hovedinntektskildene for husholdningene har vi tidligere gruppert i lønnsarbeid, næringsvirksomhet, kapital og overføringer. Sammensetningen av husholdningsinntekten fra de ulike inntektskildene varierer mye med den livsfase husholdningen be-

finner seg i. For pensjonister og trygdemottakere kommer den største delen av inntekten i form av trygder og pensjoner, mens arbeidsinntekt er den klart viktigste kilde til livsopphold for yngre husholdninger. Husholdningene er derfor i ulik grad avhengige av utviklingen på arbeidsmarkedet, mens

Tabell 8.5. Inntektssammensetning for ulike husholdninger. Prosent. 1982 og 1990

	Lønns- inntekt	Nærings- inntekt	Kapital- inntekt	Overfør- inger	Samlet inntekt	Gjelds- renter	Skatt	Disponibel inntekt
1982								
Alle	69	11	4	16	100	8	24	68
Enslige								
Under 45 år	85	10	3	3	100	7	26	67
45-64 år	69	6	7	19	100	4	29	68
65 år og over	11	2	10	76	100	2	12	86
Par uten barn								
Under 45 år	92	5	2	2	100	8	27	65
45-64 år	78	9	4	8	100	5	28	66
65 år og over	28	6	9	57	100	3	18	79
Par med barn								
Yngste barn								
0-6 år	76	14	3	7	100	15	23	62
7-19 år	78	14	3	6	100	8	26	65
Enslige forsørgere	67	7	3	23	100	8	19	73
1990								
Alle	65	10	7	18	100	13	24	63
Enslige								
Under 45 år	85	8	2	5	100	16	25	59
45-64 år	64	4	9	23	100	11	26	63
65 år og over	6	3	18	73	100	3	16	81
Par uten barn								
Under 45 år	90	6	2	3	100	17	24	59
45-64 år	71	12	8	9	100	12	28	61
65 år og over	18	6	14	63	100	4	21	75
Par med barn								
Yngste barn								
0-6 år	77	11	4	8	100	19	22	59
7-19 år	73	16	6	6	100	15	26	59
Enslige forsørgere	60	3	4	33	100	16	16	68

andre er avhengige av pensjonssatser og trygdesystemets utvikling.

Utviklingen mellom 1982 og 1990 var preget av at en stadig mindre del av husholdningenes inntekter kom i form av arbeidsinntekter, mens en større del kom i form av overføringer og kapitalinntekter. Vi har argumentert for at dette i noen grad avspeiler økningen i andelen eldre.

I 1990 var 75 prosent av husholdningenes inntekter arbeidsinntekter, dvs. lønns- og næringsinntekter. Overføringene utgjorde 18 prosent av samlet inntekt, mens de siste 7 prosentene var kapitalinntekter.

Mellom 1982 og 1990 gikk arbeidsinntektens relative betydning for "husholdninger i yrkesaktiv alder" ned først og fremst blant enslige forsørgere og blant middelaldrende enslige. Denne nedgang ble i det vesentlige motsvart av at overføringene fikk økt betydning og tyder på at flere ble trygdemottakere. Det var en mindre nedgang i arbeidsinntektens betydning blant middelaldrende par uten barn og blant par med større barn, en nedgang som ble motsvart først og fremst av økt betydning for kapitalinntektene. Kapitalinntektene fikk økt betydning blant eldre enslige, middelaldrende og eldre par uten barn. Selv om sykepenger, lønn under fødselspermisjon og arbeidsløshetsstønader i inntekts- og formuesundersøkelsen inngår som arbeidsinntekter, og ikke som overføringer, mener vi likevel det er riktig å si at arbeidsmarkedet har opprettholdt sin betydning for de fleste husholdninger under pensjonsalder. Et unntak er middelaldrende enslige og enslige forsørgere.

Lønnsandelen var størst for yngre enslige og yngre par uten barn, med en andel av husholdningsinntekten på hhv. 85 og 90 prosent. Lønnsinntekten utgjorde også en stor del av husholdningsinntekten til par

med små barn. Næringsinntekt utgjør en større andel av inntekten til middelaldrende par uten barn, og til par med større barn, enn av inntektene til andre husholdningstyper, mens kapitalinntektene betyr mest blant eldre enslige og eldre par uten barn. Den viktigste inntektskilden til de eldre er likevel overføringer, som utgjorde 73 prosent av inntekten til eldre enslige og 63 prosent av inntektene til eldre par i 1990. Andre husholdningstyper der overføringene også er viktige, er enslige forsørgere (33 prosent) og middelaldrende enslige (23 prosent). For andre husholdningstyper utgjorde overføringene mindre enn 10 prosent av samlet inntekt i 1990 (merk likevel at arbeidsledighetstrygd og sykepenger blir regnet som lønn i inntektsstatistikken, og ikke som overføringer).

Utgiftene i inntektsregnskapet er gjeldsrenter og skatt. Etter en sterk økning på 1980-tallet, utgjorde gjeldsrentene 13 prosent av husholdningenes samlede inntekt i 1990. Gjeldsrentene tynger mest for par med små barn. I 1990 utgjorde gjeldsrentene 19 prosent av samlet husholdningsinntekt for denne husholdningstypen. Andre husholdningstyper der gjeldsrentene utgjør en stor del av inntekten er yngre enslige, yngre par uten barn og enslige forsørgere.

I gjennomsnitt utgjorde skatten 24 prosent av husholdningens samlede inntekt i 1990. Dette var like mye som i 1982. Mest skatt i prosent av inntekt betalte middelaldrende par uten barn (28 prosent), og par med barn i alderen 7-19 år (26 prosent). Lavest skatt hadde eldre enslige og enslige forsørgere.

Bare eldre enslige og eldre par betalte mer i skatt i forhold til inntekten i 1990 enn i 1982. Dette har sammenheng med mange forhold, men bl.a. med hvilke husholdningstyper som økte gjelden, og dermed også gjeldsrentefradraget i inntekten.

9. Vanskelig målbare inntekter

I forrige kapittel var vi inne på at inntektene slik de er registrert i inntektsundersøkelsen, ikke gir et fullstendig bilde av de strømmer av penger, varer og tjenester som bestemmer husholdningenes økonomiske levekår. Begrepet økonomiske levekår er heller ikke så klart at det er enkelt å avgrense hva som bør regnes med og hva som bør holdes utenfor. De fleste goder som er av betydning for økonomiske levekår, men ikke inngår i inntektsbegrepet i inntektsundersøkelsen, er i gjennomsnitt for alle husholdninger av nokså begrenset verdi. Bare i den grad de er svært skjevt fordelt vil de ha noen betydning for ulikheten i samfunnet.

Det er en rekke "inntekter" som ikke blir registrert i inntekts- og formuesundersøkelsen (IFU).

1. En del ikke-skattepliktige inntekter inngår fortsatt ikke i IFU.
2. Inntekt som blir unndratt beskatning inngår naturlig nok ikke.
3. Verdien av frynsegoder skal i prinsippet skatlegges og dermed inngå i IFU. Det gjelder f.eks. tjenestebil eller støtte til bilhold og fordelaktige lån. En rekke frynsegoder beskattes imidlertid i realiteten ikke eller skattes svært lavt.

4. Husholdningenes "egenproduksjon" av varer. Denne er i prinsippet skattepliktig, men det faktiske omfanget blir uten tvil undervurdert.
5. Penger og realverdier som en husholdning mottar som gave fra andre husholdninger er skattefrie opp til et visst beløp og registreres ikke som inntekt. Herunder kommer også arv som husholdningen mottar.
6. Det samme gjelder varer som husholdningen mottar i gave fra andre husholdninger.
7. Tjenester som husholdningen mottar fra andre husholdninger betyr antakelig mer enn gaver i form av varer. Dette er et svært uoversiktlig felt der en har lite informasjon.
8. Tjenester som husholdningen mottar fra det offentlige, bl.a. helse- og sosialtjenester, og som de ikke betaler for, eller der egenandelen bare delvis dekker kostnaden.

De fleste ikke-skattepliktige inntekter er omtalt i kapittel 8. Vi skal her bare ta opp frynsegoder og arv og gaver. Tjenestene som husholdningene mottar fra det offent-

lige har stor økonomisk verdi. Det er tidligere foretatt analyser av verdien av husholdningenes forbruk av offentlige tjenester (Herigstad 1986). Vi har ikke hatt mulighet for å gå inn på slike analyser.

Frynsegoder

Ifølge en svært vid definisjon er frynsegoder ytelser som enkelte eller alle ansatte ved en bedrift har tilgang til utover lønn (Ryen 1987). Ifølge denne definisjonen inngår i tillegg til frivillige ytelser også ytelser som er obligatoriske, dvs. fastsatt ved lov, som f.eks. lønn under sykdom, og tariffestede og avtalefestede ytelser som er et resultat av forhandlinger mellom ledelse og ansatte innen et tariffområde eller innen den enkelte bedrift.

Mest typisk forbinder vi frynsegoder med individuelle frivillige ytelser, som f.eks. tjenestebil. Ved sammenligninger mellom land eller ved sammenligninger i et land over tid er det imidlertid klart at selv obligatoriske ytelser er av betydning. Ansatte som har lønn under sykdom er klart bedre stilt enn ansatte uten.

De tall vi skal presentere i det følgende er overveiende tall for individuelle frivillige ytelser. Det er ytelser som er mer vanlig i private bedrifter enn i offentlige. Det offentlige er mer preget av frynsegoder som er kollektive, og ofte avtalefestede. Et bilde av fordelingen av frynsegoder mellom privat og offentlig sektor som bare bygger på individuelle frynsegoder, vil derfor antakelig bli skjevt.

De frynsegodene vi har best oversikt over er de vi har opplysninger om fra skattekatalogen, slik som tjenestebil og rentefordel av lån. De fleste av de resultater som følger er hentet fra (Kirkeberg 1994). Disse inntektene registreres altså i inntektsundersøkelsen. Usikkerheten knytter seg derfor først og fremst til verdsettelsen av frynsegodene. I og med at fordelen beskattes blir den tilsvarende mindre. Det er imidlertid ikke mulig å si hvor mye disse fordelene beskattes.

Tabell 9.1 viser noen av de viktigste blant de individuelle frynsegodene som det er mulig til en viss grad å kvantifisere fordelene av. I tillegg til de frynsegoder som

Tabell 9.1. Individuelle frynsegoder¹. Samlet beløp, antall mottakere og beløp pr. mottaker

	Samlet beløp	Antall mottakere	Andel husholdninger	Beløp pr. mottaker/pr. husholdning med fordelene
	Mill. kr			
Tjenestebil (1991)	1 680	58 700	..	28 600 pr. mottaker
Frie arbeidsreiser (1989/1991)	1 100	..	6	10 000 pr. husholdning
Fri bolig (1989/1991)	700	..	5	7 000 pr. husholdning
Rentefordel av lån (1991)	582	102 200	..	5 700 pr. mottaker
Egen pensjonsforsikring betalt av arbeidsgiver (1991)	132	10 700	..	12 300 pr. mottaker

¹ Forbruksundersøkelsene gir også opplysninger om andre frie reiser enn arbeidsreiser. Tallene er store, 12 prosent av husholdningene har slike fordeler, og gjennomsnittsbetøpet er vel 1 100 kroner svarende til nesten 2 milliarder. En endring i registreringen i 1986 gjør det imidlertid usikkert om vanlige tjenestereiser blir ekskludert.

Kilder: Lønns- og trekkoppgaverregisteret, Inntekts- og formuesundersøkelsen 1991 og Forbruksundersøkelsen 1989/1991.

inngikk i tabell 8.1 inngår også anslag fra forbruksundersøkelsen på frynsegoder som ikke registreres eller registreres dårlig i lønns- og trekkoppgaveregistret. Samlet kan en anslå fordelene før beskatning av disse fem frynsegodene til vel 4 milliarder, altså et forholdsvis beskjedent beløp sammenlignet med den samlede inntekten for husholdningene (ca. 1 prosent av samlet inntekt i 1991).

Blant de kollektive frynsegodene, altså frynsegoder som omfatter alle ansatte ved en bedrift, er gruppe- og ulykkesforsikring betalt av arbeidsgiver de viktigste. Disse frynsegodene beløp seg samlet til vel 800 millioner kroner i 1991, og berørte henholdsvis 1 million og 600 000 ansatte.

Selv om frynsegodene utgjør forholdsvis beskjedne beløp, er fordelene svært skjevt fordelt. Det er et lite antall husholdninger som har frynsegoder. For de husholdninger som har denne fordelene, er den i gjennomsnitt ganske betydelig. I 1991 hadde 18 prosent av personer 16-64 år individuelle frynsegoder som ble oppgitt ved ligningen. Bare 4 prosent hadde mer enn ett frynsegode (Kirkeberg 1994). Samme undersøkelse viser også at de individuelle frynsegoder er svært skjevt fordelt etter inntekt, det gjelder særlig for de mer verdifulle frynsegodene.

Vi har forholdsvis dårlige muligheter for å si hvordan disse fordelene har utviklet seg. Forbruksundersøkelsene viser at verdien av frie arbeidsreiser har blitt fordoblet siden begynnelsen av 1980-tallet. Forbruksundersøkelsene tyder muligens også på at verdien av fri bolig har økt.

Det finnes en rekke frynsegoder, til dels også slike som vi vet blir dårlig registrert ved ligningen, der vi har opplysninger om utviklingen. Vi kjenner utviklingen i andelen som mottar disse frynsegodene, vi mangler imidlertid opplysninger om verdi.

Tabell 9.2. Antall personer med ulike frynsegoder. 1983, 1987 og 1991. 1 000 personer

	1983	1987	1991
Støtte til bilhold	110	110	130
Fri telefon eller støtte til telefon	250	260	330
Fri bruk av bedriftsferiested	150	180	.
Gratis kaffe, te eller mat	620	770	.
Kjøp av varer/tjenester til redusert pris	600	670	.
Fri reise til utlandet med familie	.	50	.
Fri livs- eller ulykkesforsikring	.	450	680
Pensjonsordning betalt av arbeidsgiver	.	440	580
Barnehageplass	.	.	60

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Levekårsundersøkelsene tyder f.eks. på at antallet med tjenestebil ikke har endret seg vesentlig siden 1983.

For de fleste som mottar disse frynsegodene dreier det seg antakelig om forholdsvis beskjedne ytelser. Mange av disse ytelsene når imidlertid ut til svært mange, samlet kan derfor fordelene være av betydelig størrelse. Spørsmålene om frynsegoder i levekårsundersøkelsene tar sikte på å fange opp ansatte som faktisk utnytter frynsegodene, ikke de som har et tilbud, men som ikke benytter seg av det. Mye tyder på at for enkelte frynsegoder regner folk også med tilbudet om godet selv om de ikke benytter seg av det. Det gjelder f.eks. for barnehageplass, snaut halvparten av de som oppgir barnehageplass som frynsegode har barn som går i barnehage. Også når det gjelder bedriftsferiested og kjøp av varer eller tjenester til redusert pris må en anta at ikke alle som oppgir fordelene faktisk har benyttet den.

Tallene tyder også på at en rekke av frynsegodene har blitt mer utbredt i løpet av 1980-tallet. Det gjelder også de mer verdi-

fulle, slik som pensjonsordning betalt av arbeidsgiver.

Frynsegoder er naturlig nok skjevt fordelt i befolkningen (se også Kristiansen 1988), bl.a. fordi de pr. definisjon bare går til ansatte. Vi har ikke opplysninger på husholdningsnivå og kan derfor strengt tatt ikke si hvor stor del av husholdningene som har disse godene. Dersom vi antar at bare én person i en husholdning har en viss type frynsegoder, finner vi at tjenestebil forekommer i 4 prosent av alle husholdninger. Det er husholdningstyper med stor andel ansatte som i størst grad mottar slike frynsegoder. Det gjelder yngre og middelaldrende par uten barn og par med barn, der andelen var 8-9 prosent. Andelen var 2 prosent blant yngre enslige og nær null i de fleste andre husholdningstyper.

Noe tilsvarende finner vi for frie arbeidsreiser. Frie arbeidsreiser forekom i 6 prosent av alle husholdninger i 1989/91. Blant yngre par uten barn og blant par med små barn var andelen 11 prosent, 9 prosent blant par med skolebarn, 8 prosent blant yngre enslige, 6 prosent blant middelaldrende par uten barn og nær null i de fleste andre husholdningstyper.

Mottatte gaver/arv

Overføringer mellom generasjonene eller mer generelt mellom husholdningene er et uoversiktlig felt der en først forholdsvis nylig har begynt å få brukbare opplysninger. En kan grovt skille overføringene i arv og arveforskudd, pengegaver (herunder verdipapirer), gaver i form av realverdier (bolig, tomt, bil, båt o.l.), gaver i form av andre varer og gaver i form av tjenester. Gaver i form av tjenester har en lite opplysninger om og avgrensingsproblemen er store.

Forbruksundersøkelsene gir opplysninger om gaver i form av varer som husholdningen hadde mottatt i løpet av registrerings-

perioden på 14 dager. Det er sist publisert tall for 1983/85. Da mottok alle husholdninger i gjennomsnitt varer for 2 300 kroner som gave i løpet av et år (svarende til 3 300 kroner i 1991). Mottatte gaver utgjorde i 1983/85 2 prosent av det totalforbruket. En tredel av husholdningene hadde mottatt varer i gave i løpet av undersøkelsesperiodens to uker. De største enkeltpostene er bekledningsartikler, fritidsutstyr og tekstiler, utstyrsvarer og prydgjenstander.

Undersøkelser gjennomført i 1990/91 (Langsether 1993) registrerer arv og gaver til en verdi av minst 1 000 kroner mottatt siste fem år. Undersøkelsene viser at husholdningene i gjennomsnitt hadde mottatt arv og gaver for 7 000-8 000 kroner i året, og at en tredel av alle husholdninger hadde mottatt arv eller gaver. Som gaver regnes ikke bare gaver i form av penger, formuesgjenstander og bruksting, men også gratis eller billig bolig eller bil, og gratis hjelp i huset, barnepass o.l. Tjenester regnes altså delvis med.

Disse undersøkelsene tyder på at det er par med skolebarn, yngre enslige og par med småbarn som i gjennomsnitt mottar de største beløpene i arv og gaver. Årlig mottok disse husholdningene i gjennomsnitt arv og gaver for 8 000-10 000 kroner. Middelaldrende og eldre enslige derimot mottok om lag 2 000 kroner i gjennomsnitt pr. år.

For mottakerhusholdningene er det ikke mulig å skille mellom mottak av arv og mottak av gaver. Opplysninger om gaver gitt tyder på at husholdninger i gjennomsnitt gir gaver for om lag 3 000 kroner i året, eller godt over en tredel av det samlede beløp til arv og gaver. Yngre husholdninger gir svært lite, mens pensjonisthusholdninger gir gaver til en verdi av nesten 8 000 kroner i gjennomsnitt pr. år.

Tabell 9.3. Gjennomsnittlig verdi av arv/gaver mottatt av husholdningen, etter familiefase. Andelen husholdninger som har mottatt arv/gaver

	Familiefase							Alle
	Enslige		Gifte/samboende			Enslige forsørgere		
	16-44 år	45 år og over	16-44 år uten barn under 18 år	Med barn 0-6 år	Med yngste barn 7-17 år	45 år og over, uten barn under 18 år	Med barn under 18 år	
Gjennomsnittlig beløp mottatt i IOs husholdninger	48 200	9 900	22 200	39 000	52 320	31 100	14 800	34 100
Andelen husholdninger som har mottatt arv/gave. Prosent	29	13	26	36	35	26	26	29
Gjennomsnittlig beløp for husholdninger som har mottatt arv/gave	168 000	75 100	85 400	107 600	150 600	121 600	56 800	119 900

Kilde: Langsether 1993.

Høyinntektshusholdninger mottar i gjennomsnitt vesentlig mer i arv og gaver enn lavinntektshusholdninger. I husholdninger med minst to voksne med bruttohusholdningsinntekt under 210 000 kroner i 1991 mottok en firedel arv eller gaver i løpet av en femårsperiode, og i gjennomsnitt mottok disse husholdningene verdier for 17 000 kroner på de fem årene. Tilsvarende tall for husholdninger av denne typen med bruttoinntekt over 400 000 kroner var 43 prosent som mottok arv eller gaver. I gjennomsnitt mottok disse husholdninger verdier for 85 000 kroner.

Dette kan ikke tolkes alene som et uttrykk for at skjevhetene i samfunnet føres videre gjennom arv. Husholdninger med liten inntekt vil ofte være pensjonisthusholdninger som vi vet mottar lite i arv og gaver. Husholdninger med mange voksne vil kunne motta arv og gaver fra flere og vil også gjerne ha høyere inntekt. Vi vet ikke hvor mye slike faktorer betyr.

10. Formue og materiell standard

Det er ikke like lett å gi et samlet bilde av husholdningenes formuesutvikling som av deres inntektsutvikling. I prinsippet skulle husholdningenes nettoformue, dvs. bruttoformuen (summen av realkapital og finanskapital) fratrukket gjeld, være det beste uttrykket for deres samlede formue (se boks 2.1 om de ulike formuesbegrepene). Men inntekts- og formuesundersøkelsene er i hovedsak basert på opplysningene fra skatteligningen, og dette bidrar til at enkelte formueskomponenter, og dermed også husholdningenes nettoformue, blir undervurdert.

Vi vet for eksempel at verdien av realkapitalen (bolig, bil, hytte mv.) er sterkt undervurdert, likevel ikke like mye ved slutten av 1980-tallet som på begynnelsen og rundt midten av tiåret. Det er også god grunn til å regne med at husholdningenes finanskapital ble undervurdert i inntekts- og formuesundersøkelsen i første halvdel av 1980-tallet. Når forholdet mellom den registrerte verdien av husholdningenes formue og den "virkelige" verdien endrer seg over tid, blir det vanskelig å få et godt bilde av formuesutviklingen.

Livsfaser, rammebetingelser og formuesendringer

Når vi dessuten skal sammenligne formuesutviklingen for husholdninger i ulike livsfaser, kompliseres bildet ytterligere. I etableringsfasen låner de fleste penger for å kjøpe bolig, kanskje også bil og andre kapitalgoder. Bruttoformuen består da i hovedsak av realkapital. Men denne realkapitalen har da gjerne en motpost - gjeld - og den kan i mange tilfelle overstige verdien av realkapitalen og ofte også verdien av den samlede bruttoformuen, i hvert fall hvis vi legger ligningsverdien av realkapitalen til grunn. Etter hvert som gjelden betales ned, vil bruttoformuen overstige gjelden og bli positiv. Mot slutten av livet er de fleste gjeldfrie, og nettoformuen er dermed like stor som bruttoformuen.

Med økende materiell standard øker vanligvis også realkapitalen. Over tid slites de enkelte kapitalgoder ned, og verdien reduseres. Men gjennom reparasjoner og nyan-skaffelser kan husholdningene kompensere for dette og øke verdien av sin realkapital. Samtidig kan endringer i rammebetingelsene på boligmarkedet og kredittmarkedet, og husholdningenes tilpasning til slike endringer, bidra til en generell verdistigning eller verdireduksjon på boliger. Endringer i husholdningenes realkapital kan både gjenspei-

le kortsiktige prisendringer og mer langsiktige endringer i materiell standard, og ulikheter i fordelingen av realkapitalen kan både være en konsekvens av hvilken livsfase ulike husholdninger befinner seg i og en konsekvens av ulikheter mellom ulike fødselskull eller generasjoner.

Men de observerte endringene i husholdningenes realkapital og finanskapital og dermed i bruttoformuen kan, som vi har vært inne på, også skyldes endret praksis for registrering (finanskapital) eller verdsetting (realkapital) av formue i forbindelse med skatteligningen. I tillegg kommer at formuen er svært skjevt fordelt (se kapittel 13); den er skjevere fordelt enn inntekten. Enkelte husholdninger har svært store formuer. Såpass små utvalg som inntekts- og formuesundersøkelsenes, er ikke særlig godt egnet til å fange opp disse store formuene. Det knytter seg derfor større usik-

kerhet til tallene for fordeling av formue enn til inntektsfordelingstallene. Spesielt usikre er endringstall for små grupper som for eksempel enslige forsørgere.

Bruttoformue: Størst relativ økning for eldre

Gjennom første del av 1980-tallet (i perioden 1982-1986) økte husholdningenes gjennomsnittlige bruttoformue med 27 prosent eller med nesten 80 000 1991-kroner. Middelaldrende par uten barn var den gruppen som hadde størst absolutt økning i bruttoformuen, og var også blant gruppene med størst relativ økning (47 prosent). Bruttoformuen økte i denne perioden med 180 000 til 560 000 1991-kroner. Også par med barn i skolealder og eldre par uten barn hadde en sterk økning både absolutt og relativt. For både yngre enslige og enslige forsørgere var den relative økningen sterk, henholdsvis 43 og

Tabell 10.1. Gjennomsnittlig bruttoformue i ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent

	1991-kroner			Endring i prosent		
	1982	1986	1990	1982-1986	1986-1990	1982-1990
Alle	292 000	370 400	371 500	27	0	27
Enslige						
16-44 år	93 800	134 500	106 100	43	-21	13
45-64 år	224 000	300 200	272 500	34	-9	22
65 år og over	159 600	178 700	272 300	12	52	71
Par uten barn						
16-44 år	210 400	274 500	229 000	31	-17	9
45-64 år	378 800	556 600	588 800	47	6	56
65 år og over	308 000	410 000	502 400	33	23	63
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	363 000	417 000	404 700	15	-3	12
7-19 år	425 200	563 900	601 000	33	7	41
Enslige forsørgere	109 200	163 300	171 800 ¹	50	5	57

¹ Ser en bort fra én husholdning med meget høy bruttofinanskapital blir gjennomsnittet 153 900 kroner i 1990.
Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

50 prosent, men absolutt var økningen beskjeden, henholdsvis 40 000 og 50 000 kroner. Lavest var økningen i bruttoformue blant eldre enslige (12 prosent), formuen økte med bare 19 000 kroner. Også for par med små barn var økningen beskjeden (15 prosent).

I den neste perioden (1986-1990) økte husholdningenes bruttoformue ikke i gjennomsnitt. Mange grupper opplevde at bruttoformuen ble redusert eller i beste fall at veksten fra forrige periode stoppet opp. Yngre enslige og yngre par uten barn fikk bruttoformuen redusert med om lag en femdel. Men for de eldre fortsatte veksten, slik at bruttoformuen økte med hele 71 prosent for eldre enslige og med 63 prosent for eldre par i løpet av hele perioden 1982-1990.

Etter tabell 10.1 å dømme økte også enslige forsørgeres bruttoformue med hele 57 prosent i løpet av perioden 1982-1990. Men dette er en liten gruppe og tallene er usikre. Spesielt usikre er tallene i 1990. En av de enslige forsørgerne som var med i utvalget det året, hadde en bruttoformue på nesten 10 millioner 1991-kroner. Ser vi bort fra denne husholdningen, blir gjennomsnittlig bruttoformue for enslige forsørgere i 1990 nesten 20 000 kroner lavere enn vist i tabell 10.1, og økningen fra 1982 til 1990 blir på 40 prosent i stedet for 57 prosent.

Målt i kroner var det middelaldrende par uten barn som hadde den største økningen i bruttoformuen. I gjennomsnitt pr. husholdning økte den med 210 000 1991-kroner fra 1982 til 1990. Deretter kom eldre par uten barn med nesten 200 000 kroner og par med skolebarn (175 000 kroner) (se tabell 10.1). Gjennomsnittlig bruttoformue for alle husholdninger økte helt fram til 1987-1988. Noen grupper opplevde at formuesreduksjonen startet

tidligere (unge enslige fra og med 1986), mens veksten holdt seg lenger for andre grupper. Gjennomsnittlig bruttoformue for eldre enslige økte gjennom hele den siste perioden (1986-1990), mens toppåret for alle grupper av par uten barn var 1989.

Livsfasen og sparing

I perioder hvor en husholdning bruker mindre penger til løpende forbruk enn de tjener, sparer de penger. Sparing kan skje i form av finanskapital, for eksempel ved at det settes penger i banken, eller den kan skje i form av realkapital ved at man for eksempel investerer i varige forbruks-goder som bil, båt eller lignende. Men sparingen kan også skje ved at man betaler ned på lån som man tidligere har tatt opp, for eksempel for å kjøpe hus.

Svært mange tar opp lån og kjøper hus i den fasen av livet hvor de etablerer egen husholdning. Mange låner også penger for å ta utdanning. Etter hvert som husholdningene betaler ned på de lån de har tatt opp i etableringsfasen, blir det gjerne rom for andre former for sparing, for eksempel i form av bankinnskudd, aksjer, obligasjoner mv. Mange vil nok også fortsette å investere i realverdier (kjøpe større bolig, hytte, båt o.l.), men det er gjerne en tendens til at yngre husholdninger har lavere brutto-finanskapital enn de mer etablerte (se tabell 10.2).

Husholdningenes bruttofinanskapital endres ikke bare gjennom tradisjonell sparing, dvs. ved at husholdningen bruker mindre enn den tjener. Endringer kan skje på en rekke andre måter, f.eks. gjennom arv, gjennom verdiendringer på verdipapirer, gjennom salg eller kjøp av realkapital.

En viktig komponent i formuesøkningen på 1980-tallet var nettopp økningen i brutto-finanskapital. I 1982 utgjorde brutto-finanskapitalen 46 prosent av husholdnin-

Tabell 10.2. Gjennomsnittlig bruttofinanskapital i ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent

	1991-kroner			Endring i prosent		
	1982	1986	1990	1982-1986	1986-1990	1982-1990
Alle	134 300	177 300	182 400	32	3	36
Enslige						
16-44 år	49 600	72 200	45 800	46	-37	-8
45-64 år	144 200	177 100	155 100	23	-12	8
65 år og over	121 200	130 300	206 700	8	59	81
Par uten barn						
16-44 år	96 100	112 400	78 400	17	-30	-18
45-64 år	178 700	279 700	269 500	57	-4	51
65 år og over	193 300	268 500	331 400	39	23	71
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	109 300	154 500	143 000	41	-7	31
7-19 år	153 900	201 900	215 600	31	7	40
Enslige forsørgere	52 700	66 500	82 500 ¹	26	24	57

¹ Ser en bort fra én husholdning med meget høy bruttofinanskapital var gjennomsnittet 64 800 kroner i 1990.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

genes bruttoformue, i 1990 49 prosent. Dette innebærer at økningen i bruttofinanskapital stod for 60 prosent av økningen i bruttoformuen. Fra 1982 til 1990 økte husholdningenes gjennomsnittlige bruttofinanskapital med 36 prosent eller 48 000 1991-kroner.

Mesteparten av denne økningen kom i perioden 1982-1986, det vil si i den perioden ligningsmyndighetenes kontrollmuligheter ble bedre og underrapporteringen av bankinnskudd trolig derfor ble mindre (kapittel 2). Det er derfor vanskelig å vite hvor mye av økningen i bruttofinanskapitalen i denne perioden som er reell og hvor mye som skyldes bedre registrering av bankinnskudd fra ligningsmyndighetenes side.

Fra 1982 til 1986 var det igjen middelaldrende par uten barn som hadde den

største økningen i bruttofinanskapital, den økte med 100 000 til 280 000 1991-kroner i 1986. Også relativt økte bruttofinanskapitalen mest for denne gruppen (57 prosent). Bruttofinanskapitalen økte også betydelig for eldre par uten barn. Den relative økningen var stor for yngre enslige (46 prosent), men liten i kroner. Minst var økningen for enslige eldre, bare vel 9 000 kroner eller 8 prosent.

I den neste perioden (1986-1990) fikk de fleste gruppene utenom de eldre redusert sine "oppsparte" midler. Både for yngre enslige og yngre par uten barn ble bruttofinanskapital i gjennomsnitt redusert med om lag en tredel i denne perioden. For perioden 1982-1990 førte det til reduksjon på henholdsvis om lag 10 og 20 prosent for disse to gruppene.

Økt bruttofinanskapital blant eldre gjennom hele 1980-tallet

De eldre økte sine "oppsparte" midler i denne perioden også. Eldre ensliges bruttofinanskapital økte i gjennomsnitt med 59 prosent eller hele 75 000 1991-kroner fra 1986 til 1990. Eldre par uten barn opplevde en økning på 23 prosent eller vel 60 000 kroner.

Den sterke økningen i Eldres bruttofinanskapital i perioden 1986-1990 har neppe sammenheng med den reduserte underreporteringen av bankinnskudd, som vi har omtalt tidligere. Etter 1985 var trolig ligningsmyndighetenes kontroll med bankinnskuddene god, og en eventuell underreportering redusert til et minimum. Hva skyldes da den sterke økningen i Eldres bruttofinanskapital i siste halvdel av 1980-tallet? Har de enslige eldre i gjennomsnitt spart nesten 20 000 kroner i året i denne perioden? Det har de neppe. Riktignok har de hatt en bedre inntektsutvikling enn de fleste andre grupper, men verken inntektsnivået eller inntektsutviklingen skulle tilsi en så høy sparing. Økningen i de Eldres bruttofinanskapital har nok vel så mye sammenheng med at nye og mer velstående årskull av pensjonister er kommet til, mens eldre årskull med mindre oppsparte midler er falt fra. Dette er trolig den viktigste årsaken til den sterke økningen i de Eldres gjennomsnittlige bruttofinanskapital.

Tabellene 10.1 og 10.2 tyder på at enslige forsørgere har hatt en like sterk relativ økning i bruttofinanskapital som i bruttoformue (57 prosent). Men, som vi har vært inne på, formuestall for denne gruppen er svært usikre. Tar vi bort én enslig forsørger som hadde over 9 millioner 1991-kroner i bruttofinanskapital i 1990 (den samme som hadde nær 10 millioner kroner i bruttoformue; se foran), økte gjennomsnittlig bruttofinanskapital for enslige forsørgere

bare med vel 20 prosent fra 1982 til 1990. De siste fire årene av perioden økte den ikke i det hele tatt. Det er først og fremst gjennomsnittet som blir påvirket av slike ekstremobservasjoner. Hvis vi i stedet for gjennomsnittet, ser på endringene i medianverdien (den "midterste" verdien) når husholdningene rangeres etter sin bruttofinanskapital, kan det se ut til at enslige forsørgere har hatt en mindre nedgang i fra 1986 til 1990 - dvs. motsatt av endringene i gjennomsnittet.

Størst gjeldsøkning blant yngre ...

I motsetning til bruttofinanskapital er husholdningenes gjeld størst i etableringsfasen, mindre i de senere livsfasene (se tabell 10.3). Husholdningenes gjeld er i stor grad knyttet til investeringer i bolig, hytte mv. Fra 1982 til 1990 økte husholdningenes gjeld i gjennomsnitt med 46 prosent. Det aller meste av denne økningen (42 prosentpoeng) kom i perioden 1982-1986. I samme perioden økte andelen selveiere fra 59 til 64 prosent og andelen som disponerer bil fra 72 til 77 prosent. I den neste perioden, 1986-1990, økte verken andelen selveiere eller andelen som disponerer privatbil (se tabellene 10.6 og 10.7), og gjennomsnittlig gjeld økte bare med 3 prosent.

Gjennomsnittlig gjeld økte i løpet av 1980-årene for alle grupper av husholdninger. Størst prosentvis økning hadde de middelaldrende (enslige og par uten barn) og enslige forsørgere, for disse ble gjelden mer enn fordoblet. Størst økning målt i kroner hadde par med barn i skolealderen (220 000 1991-kroner), middelaldrende og yngre par uten barn, rundt 200 000 kroner.

Lavest økning i kroner hadde eldre. Eldre enslige fikk økt sin gjennomsnittlige gjeld med ca. 9 000 1991-kroner, til nesten 21 000 kroner i 1990. For eldre par uten barn økte gjelden med 17 000 1991-kroner.

Tabell 10.3. Gjennomsnittlig gjeld i ulike husholdningstyper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent

	1991-kroner			Endring i prosent		
	1982	1986	1990	1982-1986	1986-1990	1982-1990
Alle	200 700	284 400	293 600	42	3	46
Enslige						
16-44 år	119 800	203 600	222 800	70	9	86
45-64 år	51 300	114 100	131 800	122	15	157
65 år og over	11 600	16 400	20 500	51	25	88
Par uten barn						
16-44 år	268 500	415 700	461 200	55	11	72
45-64 år	155 200	235 800	363 000	52	54	134
65 år og over	50 100	54 100	67 300	8	24	34
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	455 700	553 700	587 900	22	6	29
7-19 år	353 700	554 000	571 200	57	3	61
Enslige forsørgere	98 700	193 000	226 700	95	17	130

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

... men relativt svak vekst for par med små barn

Par med små barn fikk økt sin gjeld med vel 130 000 1991-kroner eller 29 prosent. Dette er langt lavere prosentvis økning enn for de fleste andre grupper. Men så hadde da også småbarnsfamiliene høyest gjennomsnittlig gjeld i utgangspunktet (1982). I 1990 var det fortsatt de som hadde høyest gjeld (nesten 590 000 1991-kroner).

Økt nettofinanskapital blant eldre

Husholdningenes gjeld økte mer enn deres bruttofinanskapital i løpet av 1980-tallet. Dette gjelder for alle husholdninger sett under ett, men det gjelder også for de fleste husholdningsgrupper. Det var bare eldre enslige og eldre par uten barn som fikk økt sin nettofinanskapital (dvs. bruttofinanskapital fratrukket gjeld) fra 1982 til 1990, henholdsvis med 77 000 og 121 000 1991-kroner. Yngre par uten barn fikk sin nettofinanskapital redusert med over 200 000

1991-kroner i løpet av den samme perioden.

Økte husholdningenes realkapital på 1980-tallet?

Økningen i bruttoformue fra 1982 til 1990 var for de fleste gruppers vedkommende høyere (målt i kroner) enn økningen i bruttofinanskapital. Det innebærer at verdien av deres realkapital (bolig, hytte, bil, båt mv.) også har økt, fra vel 150 000 1991-kroner i gjennomsnitt pr. husholdning i 1982 til vel 190 000 kroner i 1987. Deretter sank den til vel 180 000 kroner i 1990.

Opplysningene i formuesstatistikken bygger imidlertid på *ligningsverdien* av kapitalgodene. Vi vet at ligningsverdien gjerne ligger en god del under markedsverdien, og at formuesstatistikken derfor undervurderer realformuen.

Boligen utgjør reelt sett den viktigste delen av de fleste husholdningenes realkapital¹. Utviklingen av boligformuen betyr dermed mye for hvordan husholdningenes samlede realkapital utvikler seg. Og dersom det er store forskjeller mellom utviklingen i markedsverdien og ligningsverdien for husholdningenes boligkapital, er det også grunn til å regne med at det samme gjelder utviklingen i markedsverdien og ligningsverdien for husholdningenes samlede realkapital.

Hvert år i perioden fra 1982 til 1990 ble ligningsverdien for boliger justert opp med 10 prosent, mens boligprisene steg sterkt fram til 1987, sammenlignet med den generelle prisutviklingen, for deretter å falle (se kapittel 4). Samtidig økte andelen som eier sin egen bolig (selveiere) fra 1983 til 1987, for deretter å stagnere fram til 1991 (se tabell 10.6). Sett i sammenheng tyder dette på at husholdningenes realkapital økte i første del av 1980-tallet, og at den økte langt sterkere enn ligningsverdien av realkapitalen. Mot slutten av tiåret falt husholdningenes realkapital igjen, og den falt trolig langt sterkere enn ligningsverdien av realkapitalen.

Det er likevel grunn til å regne med at gjennomsnittlig brutto realkapital var høyere i 1990 enn i 1982. Siden markedsverdien av realkapitalen er en god del høyere enn ligningsverdien, er det også grunn til å regne med at økningen i kroner i realiteten var noe større enn tallene fra skatteligningen tyder på. Derimot er det mer tvilsomt om dette også gjelder den relative økningen, dvs. økningen målt i prosent.

Boligformuen gikk ned for alle grupper på slutten av 1980-tallet

Vi skal se litt nærmere på hvordan boligformuen, beregnet på grunnlag av markedsverdien av bolig, utviklet seg for ulike husholdningstyper i perioden 1987-1991, dvs. i den perioden da boligprisene falt. For perioden før, dvs. 1983-1987, gir ikke levekårsundersøkelsene slike opplysninger. Gjennomsnittlig verdi av boligkapitalen for alle husholdninger falt fra vel 650 000 1991-kroner i 1987 til 470 000 kroner i 1991, dvs. med 28 prosent. Da er ikke bare selveide boliger regnet med, men også borettslagsboliger og leieboliger med innskudd (svært liten andel).

Gjennomsnittlig verdi av fritidshus for alle husholdninger sank fra 77 000 kroner i 1987 til 47 000 kroner i 1991, dvs. med 39 prosent.

Det er ikke bare prisfallet på boliger og fritidshus som kan påvirke gjennomsnittlig verdi av bolig og hytte pr. husholdning. Gjennomsnittet er beregnet for alle husholdninger, ikke bare for dem som eier bolig eller hytte. Dermed kan også eventuelle endringer i eierandel få konsekvenser for dette gjennomsnittstallet. Andelen som eier egen bolig, har trolig ikke gått ned fra 1987 til 1991 (se tabell 10.6). Dermed har heller ikke endringer i eierandelen bidratt til å redusere gjennomsnittlig verdi av egen bolig pr. husholdning. Men i løpet av den samme perioden (1987-1991) gikk gjennomsnittlig husholdningsstørrelse ned, befolkningen ble fordelt på flere husholdninger. Når den samlede boligmasse i

¹ Hvis vi erstatter ligningsverdien av boligen i 1990 med markedsverdien, vil verdien av egen bolig utgjøre nesten tre firedeler av husholdningenes realkapital. Gjør vi det samme for hytte, bil og båt, er vi oppe i nesten 90 prosent (Epland 1994). Men i dette regnestykket er det bare bolig, hytte, bil og båt som har fått markedsverdi, mens annen realkapital, for eksempel ulike former for produksjonskapital, fortsatt er satt lik ligningsverdien.

Tabell 10.4. Verdi av selveid bolig¹ og fritidshus. 1987 og 1991. Gjennomsnitt i ulike husholdninger. 1991-kroner og endring i prosent

	Bolig 1991-kroner		Endring i prosent	Fritidshus 1991-kroner		Endring i prosent
	1987	1991	1987-1991	1987	1991	1987-1991
Alle	652 000	470 000	-28	77 000	47 000	-39
Enslige						
16-44 år	344 000	193 000	-44	21 000	16 000	-26
45-64 år	461 000	328 000	-29	88 000	33 000	-63
65 år og over	362 000	286 000	-21	22 000	18 000	-16
Par uten barn						
16-44 år	450 000	390 000	-13	54 000	28 000	-48
45-64 år	823 000	597 000	-27	165 000	102 000	-38
65 år og over	735 000	528 000	-28	119 000	87 000	-27
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	766 000	581 000	-24	58 000	31 000	-47
7-19 år	934 000	698 000	-25	96 000	72 000	-25
Enslige forsørgere	479 000	295 000	-38	22 000	14 000	-38

¹ Inklusive borettslagsboliger og leieboliger med innskudd.
Kilde: Levekårsundersøkelsene.

samme periode endret seg forholdsvis lite, blir verdien av denne boligmassen altså fordelt på flere husholdninger, noe som bidrar til en reduksjon i den gjennomsnittlige verdien.

Trolig har heller ikke andelen som eier hytte (alene eller sammen med andre), gått ned. Også i dette tilfellet vil redusert husholdningsstørrelse, og dermed økning i antallet husholdninger ha bidratt til en reduksjon i gjennomsnittlig verdi.

... , men størst reduksjon for yngre enslige og enslige forsørgere

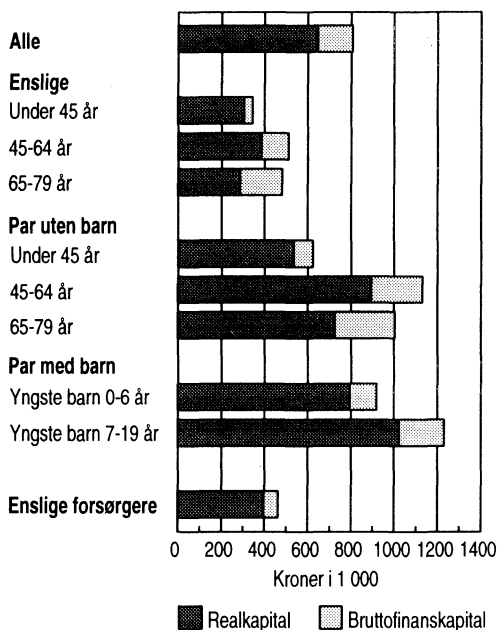
Alle husholdningsgrupper fikk redusert verdien av egen bolig i perioden 1987-1991, de fleste med fra en femdel til en firedel av verdien i 1987. Men for yngre enslige og enslige forsørgere ble boligverdien i gjennomsnitt redusert med henholdsvis 44 og 38 prosent (tabell 10.4). I disse to

gruppene gikk da også andelen selveiere sterkt ned fra 1987 til 1991 (se tabell 10.6).

En mer realistisk verdisetting av realformuen enn den som skjer i forbindelse med skatteligningen gir også en annen formuessammensetning innen ulike grupper og en annen formuesfordeling mellom de samme gruppene.

Men uansett om man baserer seg på ligningsverdien av realkapitalen (som i tabell 10.1) eller folks egen vurdering av markedsverdien (som i figur 10.1), er det par med skolebarn, middelaldrende og eldre par uten barn og par med små barn som har høyest bruttoformue. Den viktigste forskjellen er at yngre par uten barn får høyere bruttoformue enn middelaldrende og eldre enslige når en går over fra ligningsverdi til antatt markedsverdi for realkapitalen.

Figur 10.1. Beregnet bruttoformue for ulike husholdningstyper¹. 1990. 1 000 kroner

¹ Tallene er beregnet på grunnlag av paneldelen av utvalget til Inntekts- og formuesundersøkelsen 1990. Tallene samsvarer derfor ikke med tallene i tabell 10.2

Kilde: Epland 1994 (paneldata)

Større boliger og bedre boligstandard

Kravet til boligen varierer, det finnes ingen klare normer for hva som er en dårlig bolig - og spesielt ikke for hva som er en god bolig. Kravene til en god bolig har økt over tid og kan også være forskjellige i ulike landsdeler, i byene og på landsbygda. Boligbehovet endrer seg også over livsløpet: En barnefamilie har behov for mer plass enn en enslig, mens eldre og funksjonshemmede vil ha spesielle krav til en funksjonell bolig.

Noen vil legge større vekt enn andre på å kunne bo i en stor og god bolig, og vil bruke store deler av sine ressurser på dette. Andre vil bruke mer penger på for eksempel reiser eller klær og nøyer seg med en mindre bolig eller en bolig med lavere standard.

Det er likevel god grunn til å betrakte boligen og boligstandarden som et mål på ulike gruppers generelle materielle velferd. I løpet av 1980-årene har boligene blitt større og standarden bedre. Det var færre husholdninger som bodde trangt eller manglet bad eller WC i 1991 enn i 1983. Men allerede i utgangspunktet hadde det store flertall en rimelig god boligstandard. Bare rundt en av syv husholdninger hadde det vi vil kalle lav boligstandard i 1983. 8 prosent av husholdningene manglet bad eller WC, 13 prosent bodde trangt.

Det var særlig i første del av 1980-tallet at boligstandarden ble bedre. Fra 1987 er det ikke blitt flere som bor moderne, dvs. med bad og WC og uten kalde eller trekkfulle rom. Det har heller ikke blitt færre som bor trangt.

Utjevning i boligstandard

Forbedringen i boligstandarden har vært størst i gruppene med lavest standard, slik at det har funnet sted en utjevning når det gjelder en minimums boligstandard gruppene imellom. Tallene i tabell 10.5 tyder på at det først og fremst er yngre og enslige som har forbedret sin boligstandard, men at en fortsatt finner relativt færrest med god og relativt flest med lav boligstandard i disse gruppene. Andre grupper som fortsatt har relativt lav boligstandard, er enslige forsørgere og yngre par uten barn. Blant par med små barn er det fortsatt mange som bor trangt.

Flere eier egen bolig, ...

For mange er det et mål å eie den boligen de bor i. Selveiere har gjerne større frihet til å disponere boligen på den måten de selv ønsker enn andelshavere og særlig leietakere. Selveiere bor i større grad enn de andre gruppene i småhus. Selveide boliger har derfor gjerne høyere markedsverdi enn tilsvarende boliger som man eier gjennom borettslag. Det er derfor ikke urimelig å

Tabell 10.5. Andel husholdninger som bor moderne¹, andel som mangler bad/WC og andel som bor trangt². Prosent. 1983, 1987 og 1991

	Bor moderne ¹			Mangler bad/WC			Bor trangt ²		
	1983	1987	1991	1983	1987	1991	1983	1987	1991
Alle husholdninger	85	87	87	8	4	4	13	9	9
Enslige									
Under 45 år	73	82	82	18	9	9	36	22	20
45-66 år	74	82	86	16	9	10	9	6	7
67-79 år	80	79	83	12	9	8	9	4	6
Par uten barn									
Under 45 år	78	84	85	9	6	4	3	3	3
45-66 år	93	93	95	4	1	2	1	0	1
67-79 år	83	88	92	9	4	2	1	2	0
Par med barn									
Yngste barn									
0-6 år	90	91	90	3	1	3	24	21	21
7-19 år	94	96	94	3	1	1	13	7	4
Enslige forsørgere	81	77	85	8	3	3	7	10	5

¹ Moderne bolig er bolig med bad/dusj og WC og uten kalde eller fuktige rom. ² En person bor trangt dersom personen bor i en enpersonhusholdning på ett rom, eller i en flerpersonhusholdning der det er flere personer enn beboelsesrom.

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

nytte andelen selveiere som en indikator på materiell velferd.

Den første boligen man skaffer seg når man forlater foreldrehjemmet, er gjerne en leiebolig. Ved 30-årsalder har de fleste investert i bolig og er enten blitt selveiere eller andelshavere, og i løpet av første halvdel av 30-årene er over halvparten blitt selveiere (NOU 1993:17, tabell 11.4a).

Høyest andel selveiere på 1980-tallet var det blant par med skolebarn (mellom 80 og 90 prosent), men også blant par med små barn og middelaldrende og eldre par uten barn har andelen vært 70 prosent eller høyere de fleste årene vi har tall for på 1980-tallet. Lavest andel selveiere er det blant yngre enslige, i 1991 en firedel.

I løpet av 1980-tallet økte andelen selveiere fra 59 til 63 prosent av alle husholdninger. Selveierandelen økte i de fleste husholdningstyper. Mest økte den blant yngre par uten barn, blant enslige og blant par med barn. Men både blant yngre og middelaldrende enslige og blant enslige forsørgere gikk andelen selveiere ned fra 1987 til 1991. Enslige forsørgere er likevel den eneste gruppen der det ikke var flere selveiere i 1991 enn i 1983 (tabell 10.6).

For de fleste husholdningstyper var det små endringer i andelen som eide boligen sin gjennom borettslag. For yngre og middelaldrende enslige økte andelen andelseiere imidlertid klart. Ser en derfor selveie og andelseie under ett, var økningen i eierandel størst blant yngre og middelaldrende enslige og blant yngre par uten barn. Dette

Tabell 10.6. Andel husholdninger som er selveiere og andelseiere. Prosent. 1983, 1987 og 1991

	Selveiere			Andelseiere		
	1983	1987	1991	1983	1987	1991
Alle husholdninger	59	64	63	13	13	14
Enslige						
Under 45 år	16	31	24	12	19	20
45-66 år	41	55	52	15	15	21
67-79 år	40	45	52	18	15	18
Par uten barn						
Under 45 år	28	41	47	20	16	17
45-66 år	76	77	79	13	15	11
67-79 år	69	70	73	10	11	14
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	64	71	74	13	11	12
7-19 år	81	87	89	11	7	7
Enslige forsørgere	39	44	36	25	21	24

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

var også de husholdningstyper der det var størst rom for økt eierandel. Blant enslige forsørgere var det også rom for økning, i 1983 var det 64 prosent av enslige forsørgere som enten var selveiere eller andelseiere. Denne andelen var imidlertid omtrent den samme i 1991, 60 prosent.

... og flere disponerer bil

Bilen oppfattes av svært mange som en nødvendighet. De er avhengig av bil for å komme seg på arbeid, eller for å kunne holde kontakt med familie og venner som bor et stykke unna. Men for mange er bilen også et uttrykk for økt velstand og økt fritid. Den har gitt mange frihet til selv å velge hvor og når de vil dra på helge- og ferieturer. Gjennom 1980-tallet disponerte om lag tre av fire husholdninger personbil. Fra 1983 til 1987 ble det noen flere som disponerte bil. Men fra 1987 til 1991 skjedde det svært små endringer.

Økt bilbruk blant eldre

Økningen i bilholdet fant først og fremst sted i de gruppene der andelen som disponerer bil var lav i utgangspunktet (dvs. i 1983). Blant eldre par økte andelen som disponerer bil fra 51 til 72 prosent i perioden 1983-1991, blant middelaldrende par uten barn fra 39 til 61 prosent og blant eldre enslige fra 13 til 26 prosent. Blant yngre par uten barn, par med små barn og par med skolebarn var andelen som disponerer bil 90 prosent eller høyere allerede i 1983, og det var lite eller ingen økning i denne andelen i løpet av 1980-tallet.

Mange husholdninger disponerer mer enn én bil, og ifølge forbruksundersøkelsene økte denne andelen i løpet av 1980-tallet, fra 9 prosent i 1980/1982 til 18 prosent i 1989/1991. Ifølge levekårsundersøkelsene gikk andelen som *disponerer* mer enn én personbil litt ned fra 1987 til 1991 (fra 22

Tabell 10.7. Andel husholdninger som disponerer personbil. Prosent. 1983, 1987 og 1991

	Disponerer personbil			Derav to eller flere biler	
	1983	1987	1991	1987	1991
Alle husholdninger	72	77	76	22	20
Enslige					
Under 45 år	57	69	57	6	4
45-66 år	39	56	61	2	1
67-79 år	13	19	26	1	1
Par uten barn					
Under 45 år	90	90	93	28	27
45-66 år	84	90	90	18	21
67-79 år	51	66	72	6	7
Par med barn					
Yngste barn					
0-6 år	95	96	95	32	29
7-19 år	95	97	96	46	44
Enslige forsørgere	63	74	71	8	4

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

til 20 prosent). Husholdninger med tjenestebil er her regnet i tillegg.

Det er først og fremst par med barn og yngre par uten barn som disponerer mer enn én bil. Tall fra levekårsundersøkelsene tyder på forholdsvis små endringer i andelen med mer enn én bil etter 1987 i de fleste husholdningsgrupper. De fleste endringene går i retning av redusert andel, men endringene er ikke statistisk sikre (se tabell 10.7).

1987-1991: Redusert materiell standard for yngre enslige, ...

Vi har sett at mens materiell standard, i form av boligstandard og eie av bolig og bil, økte tidligere på 1980-tallet, stagnerte den

eller gikk ned mot slutten av tiåret. Dette gjaldt særlig for de yngre enslige. Fra 1987 til 1991 sank andelen selveiere blant yngre enslige fra 31 til 24 prosent, mens andelen som disponerte personbil, gikk ned fra 69 til 57 prosent. Andelen yngre enslige som manglet bad eller WC eller som bodde trangt, var omtrent den samme i 1987 og i 1991, mens det fant sted en kraftig forbedring i boligstandard for denne gruppen i perioden før (1983-1987).

... høyere materiell standard for eldre

Eldre enslige og eldre par uten barn ser derimot ut til å ha opplevd en viss forbedring av sin materielle standard også mot slutten av 1980-tallet. Andelen selveiere og andelen som disponerer privatbil, økte for denne gruppen fra 1987 til 1991.

Sosialhjelp og økte betalingsproblemer

Et annet tegn på at den økonomiske situasjonen for store grupper av husholdninger forverret seg fra 1987 til 1991 var at andelen som mottok sosialhjelp økte, og at en større andel oppgav at de hadde problemer med å klare løpende utgifter og med å klare en uforutsett regning i 1991 enn i 1987 (tabell 10.8).

Økningen i andel sosialhjelpsmottakere var størst blant enslige forsørgere (fra 21 til 30 prosent). Andelen som oppgav at de ikke kunne klare en uforutsett regning og andelen som hadde problemer med å klare de løpende utgiftene, økte mest blant yngre enslige og yngre par uten barn.

Men enten vi bruker de ulike gruppenes egen oppfatning eller andelen som mottar sosialhjelp som indikator på økonomiske problemer, var det de enslige forsørgerne som kom dårligst ut, både i 1987 og i 1991.

Tabell 10.8. Andel husholdninger med ulike typer økonomiske problemer. Prosent. 1987 og 1991

	Problemer med løpende utgifter				Problemer med uforutsett regning		Mottar sosialhjelp	
	1987		1991		1987	1991	1987	1991
	Ofte	Av og til	Ofte	Av og til				
Alle	3	6	5	8	11	16	4	7
Enslige								
Under 45 år	3	11	11	13	18	27	6	10
45-64 år	4	6	8	8	13	22	2	8
65 år og over	2	7	2	4	13	17	7	5
Par uten barn								
Under 45 år	3	7	8	11	10	23	5	5
45-64 år	1	1	1	2	4	8	1	0
65 år og over	1	1	0	2	6	6	1	0
Par med barn								
Yngste barn								
0-6 år	4	9	6	12	13	14	3	6
7-19 år	1	4	2	6	5	9	1	4
Enslige forsørgere	15	19	20	21	37	44	21	30

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

11. Forbruk

Hittil har vi sett på tilgangen på økonomiske ressurser som inntektene representerer og på beholdningen av økonomiske ressurser som formuen representerer. Disse setter langt på vei de rammer som bestemmer husholdningenes økonomiske velferd. Inntekt og formue gir likevel ikke noe fullstendig bilde av husholdningenes økonomi. Det er flere grunner til dette.

Den kanskje viktigste grunn til dette er at husholdningenes preferanser for ulike varer og tjenester er forskjellige og at prisene på varer og tjenester kan utvikle seg nokså forskjellig. I den utstrekning preferansene ikke er bestemt av ytre forhold og først og fremst er et uttrykk for verdier kan en neppe betrakte slike prisvariasjoner som noe problem. Viktige for preferansene er imidlertid også f.eks. hvilken fase husholdningen befinner seg i. De behov en husholdning som er i ferd med å etablere seg står overfor er ganske forskjellige fra de behov en "gammel" husholdning har. De behov en husholdning med barn har er ganske forskjellig fra behovene til en ren voksenhusholdning. Forbruket kan også være uttrykk for tidligere preferanser og valg som er foretatt under andre betingelser og priser. Det mest typiske eksempel er naturligvis investeringer i bolig der forutsetningene da man kjøpte bolig senere kan ha

endret seg vesentlig. Nettopp når det gjelder slike langsiktige investeringer som bolig vil også det forhold at en bolig av en gitt kvalitet kan være anskaffet under betingelser med helt forskjellige priser vanskeliggjøre sammenligninger av husholdninger.

Det vanlige i dag er at husholdningene tar hensyn til variasjoner i behov over livsløpet ved å låne til etablering. I noen grad forskutterer de også forventninger om framtidig inntektsøkning ved å låne. Når en sammenligner husholdningsøkonomien for yngre og eldre husholdninger, finner en da også at det er vanlig for husholdninger å jevne ut forbruket over livsløpet ved å oppta lån i yngre faser. Yngre husholdninger har ofte stor gjeld, men de vil vanligvis også i lang tid ha nytte av de goder som lånet er brukt for å anskaffe.

Forbruksutviklingen for eldre og yngre husholdninger

Vi har tidligere sett at forbruksutgiftene økte sterkt rundt midten av 1980-tallet for deretter å gå betydelig ned fram til 1989. Denne sterke veksten og senere fallet i forbruksutgiftene som vi ser for befolkningen som helhet, og som har sammenheng med opplåning, gjelder ikke i like stor grad alle typer husholdninger. For å vise dette

må vi gå til forbruksundersøkelsene. Disse gir ikke helt det samme bildet av utviklingen i totalforbruket som nasjonalregnskapet gir (se boks 3.1). Det største avviket finner vi for utgift til bolig der forbruksundersøkelsene viser en vesentlig sterkere vekst enn nasjonalregnskapet.

Tabell 11.1. Utvikling i total forbruksutgift pr. husholdning, i ulike husholdningsgrupper i faste priser¹. 1980/82, 1986/88 og 1989/91. Indeks, 1980/82=100

	1980/82	1986/88	1989/91
Alle	100	127	123
Enslige			
16-44 år	100	134	127
45-64 år	100	135	115
65-85 år	100	126	134
Par uten barn			
16-44 år	100	127	124
45-64 år	100	134	140
65-85 år	100	132	138
Par med barn			
Yngste barn			
0-6 år	100	133	135
7-19 år	100	134	129
Enslige forsørgere	100	131	131

¹ For å få tilstrekkelig sikre tall har en beregnet forbruksutgiftene som gjennomsnitt for tre år. Tallene for 1989/91 er framkommet som et gjennomsnitt av forbruksutgiftene i årene 1989, 1990 og 1991 regnet i 1991-priser. Den gjennomsnittlige forbruksutgift en da kommer fram til er sett i forhold til det tilsvarende tallet for 1980/82.

Kilde: Forbruksundersøkelsene.

Alle typer husholdninger hadde vekst i forbruket fra 1980/82 til 1986/88. Veksten varierte mellom 26 og 35 prosent. Til tross for visse sammenligningsproblemer (bl.a. en annen periode) er det klart at dette er en langt sterkere vekst enn veksten i inntekt etter skatt. Dette avspeiler den sterke gjeldsøkningen i denne perioden.

Den generelle nedgangen i forbruket i de neste årene gjaldt derimot ikke alle typer husholdninger. Stort sett var det slik at nedgangen i forbruk gjaldt de yngre husholdninger, mens de eldre husholdningene opplevde en økning i forbruket også fram til 1989/91. Både enslige under 45 år og enslige 45-64 år opplevde redusert forbruk på slutten av 1980-tallet. Blant par uten barn derimot var det bare de yngre (under 45 år) som hadde nedgang i forbruket. Blant barnefamilieene var det forholdsvis små endringer i forbruk. Enslige forsørgere hadde uendret forbruk, par med barn i skolealder hadde en liten nedgang i forbruket, mens par med småbarn hadde en svak økning. Dette står i motsetning til den generelle tendensen til nedgang i forbruket blant yngre etter 1986.

Sammenligner vi utviklingen i inntekt etter skatt 1982-1990 med utviklingen i total forbruksutgift 1980/82-1989/91 er det generelt ganske store avvik. Forbruket har for de fleste grupper økt 10-15 prosent mer enn inntekt etter skatt. Det bildet vi får av "vinnerne" og "taperne" er imidlertid ikke avgjørende forskjellig. Det er ett unntak vi vil peke på. Yngre enslige hadde den helt klart dårligste inntektsutvikling, med 7 prosents økning i inntekt etter skatt i perioden 1982-1990. Forbruket for denne gruppen har imidlertid ikke utviklet seg spesielt dårlig i forhold til andre grupper. Veksten var 27 prosent i perioden 1980/82-1989/91.

Det er flere mulige årsaker til dette avviket. Både økt sosialhjelp, økte lån, herunder studielån og økte overføringer fra foreldregenerasjonen, eventuelt at ungdom i økende grad får sine inntekter fra et irregulært eller grått arbeidsmarked kan tenkes å ha bidratt. Vi har ikke her kunnet gå nærmere inn på slike forklaringer.

En hovedgrunn til den forskjellige forbruksutviklingen for yngre og eldre hushold-

ninger er forskjeller i låneopptak mellom husholdningstypene. Det samme forbehold som gjelder for nasjonalregnskapets forbruksbegrep gjelder imidlertid også for bruksundersøkelsene: Varige forbrugsgoder som bil, TV o.l. registreres som forbruk når de kjøpes. I den utstrekning yngre husholdninger har investert i slike goder, har de nytte av disse selv om forbruksutgiftene går ned.

Det forhold at forbruket ikke gikk ned blant par med små barn skyldes antakelig først og fremst en klar inntektsøkning, selv i perioden 1986-1990. Det er vanskelig å si i hvilken grad forbruksøkningen er lånefinansiert. Sammenligner en småbarnsfamilier rundt midten og ved slutten av 1980-tallet økte gjelden litt, men mindre i denne gruppen, både relativt og til dels også absolutt, sammenlignet med andre unge husholdninger. Gjelden var allerede på begynnelsen av 1980-tallet stor i småbarnsfamiliene, og det kan være grunnen til at det ble en forholdsvis beskjeden vekst i gjelden. Gruppen av småbarnsfamilier skifter imidlertid i noen grad sammensetning, og vi vet ikke hvordan gjelden utviklet seg fra midten av 1980-tallet for de husholdninger som på slutten av tiåret var småbarnsfamilier.

Forbrukssammensetningen: Mer til bolig, mindre til mat

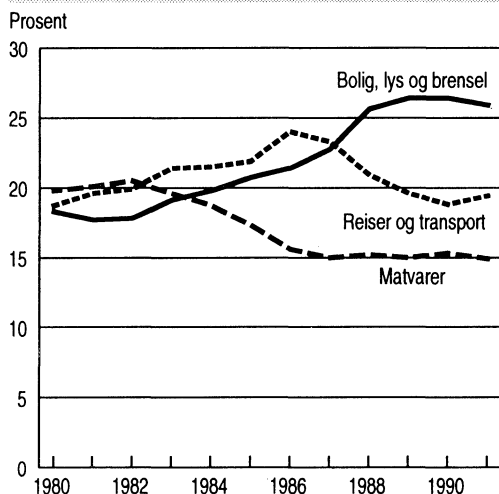
Hovedtrekkene i utviklingen når det gjelder sammensetningen av forbruket har vært at en synkende andel går til mat, en økende andel går til bolig, og at andelen til reiser og transport økte mot midten av 1980-tallet for deretter å falle til omtrent samme nivå som på begynnelsen av tiåret.

Matvareandelen holdt seg på om lag 20 prosent på begynnelsen av 1980-tallet. Fra 1982 til 1987 falt den fra 20 til 15 prosent hvor den har holdt seg siden. Dette avspeiler først og fremst at utgiftene til matvarer

pr. husholdning har holdt seg omtrent konstant samtidig som totalforbruket har økt ganske kraftig. Antakelig har likevel forbruket av mat økt for den enkelte. For det første har husholdningene blitt mindre, samme utgift skal altså deles på færre personer. For det andre har utgiftene til restaurantbesøk og antakelig også til såkalt kioskmatt økt. Vi spiser mer ute, og utgiftene til dette registreres i bruksundersøkelsen ikke som utgifter til mat.

Også boutgiftsandelen var uendret på begynnelsen av tiåret. Boutgiftene omfatter renter på boliglån, husleie, avgifter, forsikringer, vedlikeholdsutgifter og utgifter til lys og brensel. Avdrag på boliglån regnes ikke som forbruk og inngår derfor ikke i boutgiftene. Boutgiftsandelen økte fra 18 prosent i 1982 til 26 prosent i 1988, der den har holdt seg siden. Det er langt på vei et uttrykk for at boliger var høyt prioritert det meste av 1980-tallet. Om lag to tredeler av bruksveksten fra 1980/82 til 1989/91

Figur 11.1. Andel av total forbruksutgift som går til bolig, reiser og transport og mat. Prosent. 1980-1991

Kilde: Forbruksundersøkelsene

gikk til bolig. Denne økningen var heller ikke spesiell for dette tiåret. På 1970-tallet økte boutgiftene som andel av det totale forbruket omtrent like mye, boutgiftene utgjorde på begynnelsen av 1970-tallet om lag 12 prosent av totalforbruket.

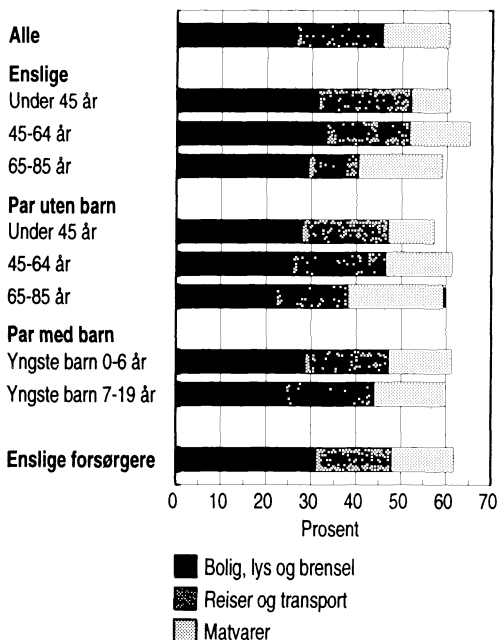
Utgiftsandelen til reiser og transport steg jevnt fra 19 prosent i 1980 til 24 prosent i 1985, særlig siste året var økningen sterk. Deretter falt andelen igjen jevnt til om lag 19 prosent rundt 1990. Dette forløpet avspeiler stort sett kjøp av biler. Antallet nyregistreringer var særlig stort i 1985. Det er vanlig for slike store varige forbrukssteder at det finnes sykliske svingninger i kjøpsatferden. Som nevnt tidligere registreres kjøp av f.eks. bil fullt ut det året den kjøpes. Husholdninger som har lånt til bil vil få et svært høyt forbruk det året bilen kjøpes. I årene etter når lånet betales tilbake vil avdrag og renter på billånet ikke registreres som forbruk, husholdningen vil altså "tilsynelatende" få lavt forbruk. Den synkende utgiftsandel til reiser og transport i siste halvdel av tiåret kan altså på ingen måte tas som et uttrykk for at transportbehovene er mindre prioritert.

Bolig er den største av hovedpostene på budsjettet for alle husholdningstyper. Boutgiftene tar størst del av budsjettet for enslige under pensjonsalderen og for enslige forsørgere. De tynger minst på budsjettene til eldre par uten barn.

Utgiftene til reiser og transport varierer forholdsvis lite. De tar rundt 20 prosent av budsjettet for de fleste typer husholdninger med unntak av eldre enslige som bare bruker vel 10 prosent til dette.

Matvareutgiftene varierer noe mer relativt sett. Minst bruker yngre enslige som bruker under 10 prosent til mat. Dette tallet undervurderer antakelig matvareforbruket for denne gruppen. Det skyldes at utgifter

Figur 11.2. Andel av total forbruksutgift som går til bolig, reiser og transport og mat, i ulike typer husholdninger. Prosent. 1989/91

Kilde: Forbruksundersøkelsene

til restaurant- og kafeteriabesøk og til kioskmat ikke inngår. Også yngre par uten barn bruker liten andel. Størst andel bruker eldre par uten barn, vel 20 prosent.

Ifølge forbruksundersøkelsene økte alle typer husholdninger sitt forbruk på 1980-tallet. Hva gikk det økte forbruket til?

Det er boligen som har lagt beslag på den klart største delen av økningen i husholdningenes forbruk. Dette gjelder først og fremst yngre husholdninger. Men også for middelaldrende enslige økte boutgiftene, ja, faktisk mer enn det samlede forbruket. Disse husholdningene måtte altså bruke mindre på andre ting. Yngre enslige brukte hele forbruksøkningen på bolig og transport. Også for enslige forsørgere gikk det

Tabell 11.2. Total forbruksutgift 1989/91, endring i total forbruksutgift, boutgifter, reiser og transportutgifter og Andre utgifter 1980/82-1989/91. 1991-kroner

	Total forbruks- utgift 1989/91	Endring 1980/82-1989/91			Endring bolig + reiser i prosent av endring i total for- bruksutgift	
		Total forbruks- utgift	Bo- utgifter	Reiser og transport		Annet utenom mat
Alle	184 700	35 000	22 700	6 300	9 400	81
Enslige						
Under 45 år	131 200	27 500	19 300	8 200	1 800	100
45-64 år	99 500	12 600	14 300	7 200	-7 300	171
65-85 år	74 900	19 000	8 000	2 900	8 100	57
Par uten barn						
Under 45 år	238 300	45 700	33 700	3 200	13 900	81
45-64 år	205 400	58 600	24 700	11 600	22 300	62
65-85 år	130 100	35 700	10 500	7 500	15 800	50
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	259 900	67 200	36 200	11 100	20 600	70
7-19 år	279 700	62 400	33 400	7 500	19 800	66
Enslige forsørgere	175 900	41 100	26 900	10 200	8 200	90

aller meste av forbruksøkningen med til bolig og transport. For eldre enslige, for middelaldrende og eldre par uten barn og for skolebarnsforeldre tok bolig og transport en mer beskjeden del av forbruksøkningen, mellom halvparten og to tredeler av økningen i det totale forbruket.

Utviklingen i boutgifter

Fordi forbruket økte kraftig på 1980-tallet var økningen i boutgiftene mer dramatisk enn økningen i andelen av forbruket som gikk til bolig. Ser en hele perioden 1980-1991 under ett, økte husholdningenes utgifter til bolig, lys og brensel fra 27 000 kroner til 49 000 kroner (regnet i 1991-kroner). Det er en økning på vel 80 prosent. Boutgiftene økte forholdsvis beskjedent på begynnelsen av 1980-tallet. Det meste av økningen kom mellom 1983 og 1988 da boutgiftene økte med nesten 80

prosent, for siden å holde seg på omtrent samme nivå. Det har sammenheng med den økte aktiviteten på boligmarkedet og prisstigningen på boliger rundt midten av 1980-tallet. (I 1986 gjorde boutgiftene et hopp som til dels skyldes omlegging av statistikken. Vi har ikke noe presist anslag på hvor mye omleggingen betydde, men utviklingen i boutgiftene rundt 1986 kan tyde på at omleggingen bidro med om lag 2 000 kroner. Boutgiftstallene før 1986 er antakelig om lag 2 000 kroner for lave.)

Boutgiftene er her betraktet som en utgiftsstrøm. Det er ikke tatt hensyn til at økte boutgifter og naturligvis spesielt økte renteutgifter, førte til redusert skatt. Skatte-reduksjonen som følge av gjeldsrentefradrag av en gitt størrelse ble imidlertid mindre mot slutten av tiåret. Vi har sett (tabell 8.5) at skatt i prosent av samlet

inntekt gikk ned for bl.a. yngre par uten barn og for par med småbarn, til tross for økte inntekter. Dette er antakelig bl.a. en følge av økte gjeldsrenter for disse husholdningene.

Også sammensetningen av boutgiftene endret seg. Boutgiftene omfatter som nevnt renter på boliglån, husleie, avgifter, forsikringer, vedlikeholdsutgifter og utgifter til lys og brensel. Avdrag på boliglån regnes ikke som forbruk og inngår derfor ikke i boutgiftene. Det er for størstedelen økningen i renter på boliglån som forklarer økningen i boutgiftene. Realverdien av utgift til bolig, lys og brensel økte med 22 000 kroner fra 1980 til 1991. Av dette utgjorde økningen i renter på boliglån vel 14 000 kroner og økningen i husleie om lag 3 000 kroner. Realverdien av renter på boliglån var 3,5 ganger så stor i 1989/91 som i 1980/82, mens husleien økte med 43 prosent og andre utgifter med 38 prosent.

Både utviklingen i gjennomsnittlig renteutgift på boliglån og i gjennomsnittlig husleie avspeiler at en økende andel av husholdningene eide sin bolig og at tilsvarende færre leide. Ifølge folke- og boligtellningene økte andelen husholdninger som var selveiere fra 55 til 59 prosent i løpet av 1980-tallet, mens andelen leieboere gikk tilsvarende ned. Økningen i boliglånsrenter er imidlertid først og fremst en følge av økt boliglån og økte rentesatser for husholdninger som eier boliger.

Ovenfor så vi at boutgiftene utgjorde den største delen av forbruket for yngre og middelaldrende enslige. Vi har også sett at boutgiftene til yngre relativt sett har økt mer enn boutgiftene til eldre, og at boutgiftene til par, både med og uten barn, økte mer enn boutgiftene til enslige.

Småbarnsfamiliene hadde de høyeste gjennomsnittlige boutgifter, 75 000 kroner i

1991. Som andel av totalforbruket utgjorde boutgiftene imidlertid litt mindre for dem enn for enslige under pensjonsalder. Målt i faste kroner var det også småbarnsfamiliene som hadde den største økningen i boutgiftene, fra 1980/82 til 1989/91 var økningen 36 000 kroner, altså snaut en fordobling. Den relative økningen i boutgifter var litt større for yngre par uten barn, deres boutgifter ble godt og vel fordoblet. Det gjelder generelt at boutgiftene for yngre enslige, yngre par uten barn og for barnefamilier ble omtrent fordoblet, mens de for eldre enslige og eldre par uten barn økte med nesten 60 prosent.

12. Utvikling i økonomisk situasjon for utvalgte grupper

Innledning

I kapitlene 8-11 har vi vist hvordan den økonomiske situasjonen for husholdninger i ulike livsfaser har endret seg i løpet av 1980-tallet. Der valgte vi å gruppere husholdningene slik det vanligvis gjøres i statistikken. Men denne inndelingen er relativt grov. Det kan være store forskjeller mellom undergrupper innen disse brede hovedgruppene. Den tradisjonelle inndelingen fanger ikke nødvendigvis opp alle grupper av interesse for den offentlige debatten om fordelingen av økonomiske levekår mellom husholdningene eller av interesse for den offentlige fordelingspolitikken. Det gjelder f.eks. enslige minstepensjonister, yngre pensjonisthusholdninger, barnefamilier med én yrkesaktiv og ikke-yrkesaktive enslige forsørgere. Dessuten reiser resultatene fra analysene av utviklingen i økonomisk situasjon for de tradisjonelle husholdningstypene en del spørsmål vi skal prøve å svare på i dette kapitlet. Det gjelder f.eks. resultatene for yngre enslige og for par med små barn.

I dette kapitlet skal vi derfor vise indikatorer for den økonomiske situasjonen og utviklingen i denne for grupper som ikke alltid kommer fram i den offisielle statistikken. Vi kan bare presentere tall for grupper av en viss størrelse. Siden vi bygger på

opplysninger fra *utvalg* av befolkningen, blir tallene nødvendigvis usikre, og jo mindre grupper, jo mer usikre er tallene.

UNGE ENSLIGE

Vi har sett at enslige i yrkesaktiv alder ikke har forbedret sin økonomiske situasjon i samme grad som de fleste andre grupper på 1980-tallet. Spesielt gjelder dette de yngre enslige, dvs. enslige under 45 år. De hadde den laveste inntektsveksten, de fikk redusert sine oppsparte midler, og gjelden økte. En viss bedring i deres materielle standard fra 1982 til 1986 ble avløst av en stagnasjon, og på enkelte områder også en tilbakegang, i perioden 1986-1990. Det var mindre vanlig at de eide bolig og disponerte bil i 1990 enn i 1986.

Men i hvilken grad skyldes den dårlige inntektsutviklingen for yngre enslige at flere av dem er under utdanning og færre dermed er yrkesaktive? Vi vet at denne gruppen omfatter personer i svært ulike livsfaser, alt fra ungdom som har flyttet tidlig hjemmefra, til kvinner og menn i begynnelsen av 40-årsalderen med ekteskap eller samboerskap bak seg. Vi er her primært interessert i å kartlegge utviklingen i økonomien til unge voksne som har flyttet fra foreldrehjemmet, og som er i startfasen av sitt yrkesaktive liv. Svært mange av disse har nylig

etablert eget hjem for første gang og skal finansiere husholdningen på egen inntekt. Samtidig vet vi at arbeidsløsheten på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet rammet de unge voksne særlig hardt (Hobæk og Kjelsrud 1993) og at utdanningsfrekvensen økte (Jørgensen 1993).

Vi kan likevel ikke definere gruppen for snevert. For at tallene vi presenterer, skal være mest mulig pålitelige, må som nevnt, antallet husholdninger i gruppen ikke være for lavt. Med unge enslige menes her personer i alderen 20-34 år som ikke er gift og som bor alene. I levekårsundersøkelsene og i inntekts- og formuesundersøkelsene utgjør disse mellom 100 og 400 personer (husholdninger).

Færre unge enslige er yrkesaktive

Blant alle enslige i alderen 20-34 år sank andelen yrkestilknyttede (ifølge inntekts- og formuesundersøkelsenes definisjon av yrkestilknyttet, dvs. de som hadde arbeidsinntekt høyere enn minstepensjonen for enslige; se boks 5.1) fra 84 prosent til 77 prosent i perioden 1982-1990. Stadig flere av de unge enslige er under utdanning eller står av andre grunner utenfor det ordinære arbeidsmarkedet. Andelen som hovedsakelig er under utdanning, er fordoblet (til 9 prosent), mens andelen som verken har pensjon eller yrkesinntekt over minstepensjonsnivå eller er under utdanning, har økt fra 6 til 9 prosent. Denne siste gruppen må antas å ha en usikker økonomisk situasjon, gjerne med sporadisk yrkesinntekt, litt dagpenger ved arbeidsløshet og/eller sosialhjelp. I inntektsundersøkelsene registreres dagpenger ved arbeidsløshet som arbeidsinntekt. Dersom dagpengene - alene eller sammen med lønnsinntekt e.l. overstiger minstepensjon for enslig - regnes den unge som yrkestilknyttet. Andelen pensjonister/trygdede (hovedsakelig uførepensjonister) utgjorde 5 prosent i hele perioden.

Er det slik at redusert yrkesaktivitet, økt utdanningsfrekvens, økt arbeidsløshet og flere med marginal inntekt *alene* forklarer den relativt svake inntektsutviklingen blant unge voksne, eller har inntektsutviklingen også vært svak for dem som er i arbeid? Er det videre blitt økte økonomiske forskjeller mellom unge voksne som har arbeid, og unge voksne uten arbeid?

Resultater fra levekårsundersøkelsene kan tyde på at inntektsforskjellene blant de unge som er i arbeid, har blitt større. Levekårsundersøkelsene viser at andelen lavtlønte (timelønn lavere enn 85 prosent av gjennomsnittet for industriarbeidere) blant enslige yrkestilknyttede (ukentlig arbeidstid minst 10 timer) i alderen 20-34 år økte fra 27 prosent i 1983 til 46 prosent i 1991. Men samtidig var det flere av de unge enslige yrkestilknyttede som hadde særlig lang arbeidstid, dvs. 45 timer eller mer pr. uke: 13 prosent i 1983 og 28 prosent i 1991. Andelen som arbeidet deltid blant de unge yrkestilknyttede var lav og hadde ikke endret seg stort: 4 prosent i 1983 og 6 prosent i 1991.

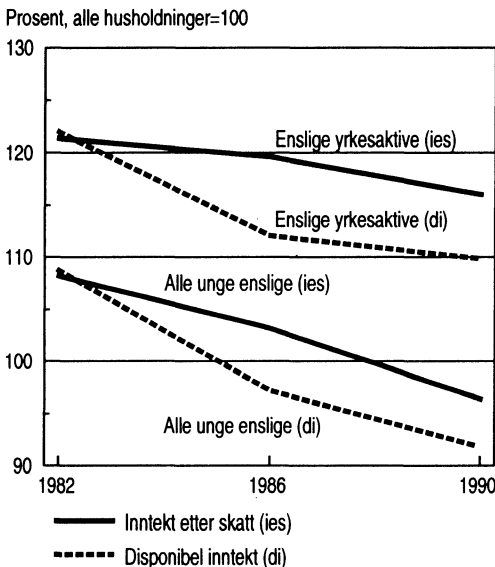
Det er vanskelig ut fra dette å avgjøre hvordan inntektene til de unge enslige yrkestilknyttede har utviklet seg sammenlignet med andre gruppers inntekter, og særlig hvordan de har utviklet seg sammenlignet med de unge som ikke er yrkestilknyttet. Denne siste gruppen er dessuten så liten at verken levekårsundersøkelsene eller inntekts- og formuesundersøkelsene kan gi sikre inntektstall for den.

Svak inntektsutvikling også blant yrkesaktive unge enslige

Inntekts- og formuesundersøkelsen 1982 viser at unge enslige i alderen 20-34 år hadde inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som lå klart over gjennomsnittsnivået for alle husholdninger. Men utviklingen på 1980-tallet har vært klart svakere for denne

gruppen enn for alle husholdninger, slik at inntektsnivået for gruppen i 1990 så vidt var lavere enn gjennomsnittsnivået for alle husholdninger. Mens de unge ensliges inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i gjennomsnitt økte med 3 prosent fra 1982 til 1990, økte den med 16 prosent for alle husholdninger. De har faktisk hatt den svakeste inntektsutviklingen av alle de gruppene vi har undersøkt (tabell 12.1). Det er nok grunn til å tro at problemene på arbeidsmarkedet på slutten av 1980-tallet har hatt store økonomiske konsekvenser særlig for unge enslige, og at de som bor alene, er mer sårbare enn de som deler husholdning med andre (voksne) og dermed har "flere ben å stå på".

Figur 12.1. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for unge enslige yrkesaktive (20-34 år) og alle unge enslige (20-34 år). Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Også de yrkestilknyttede blant unge enslige har hatt en svakere inntektsutvikling enn gjennomsnittet for alle husholdninger. De har imidlertid i utgangspunktet et relativt høyt inntektsnivå. I 1982 lå deres inntekt etter skatt pr. forbruksenhet 21 prosent høyere enn gjennomsnittet for alle husholdninger. I 1990 var forskjellen redusert til 16 prosent. Det er således grunn til å si at det har vært en forverring i unge ensliges inntekt i forhold til de fleste andre typer husholdninger i løpet av 1980-tallet. Det gjelder uansett om de er yrkestilknyttet eller ikke. Utviklingen har imidlertid vært svakere for gruppen unge enslige under ett enn for de yrkestilknyttede, og inntektsgapet mellom unge enslige med og uten yrkestilknytning har trolig økt noe i perioden. Det siste kan vi likevel ikke vite sikkert. Til det er det for få unge enslige uten yrkestilknytning i utvalget. I 1982 var inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for unge enslige uten yrkestilknytning i gjennomsnitt 32 prosent av gjennomsnittet for dem med yrkestilknytning, i 1990 27 prosent.

Unge enslige: sterk gjeldsøkning ...

Unge enslige 20-34 år hadde relativt lav gjeld tidlig på 1980-tallet, drøyt halvparten av gjennomsnittet for alle husholdninger. I perioden 1982-1986 fikk imidlertid unge enslige, og i særlig grad de yrkestilknyttede, en kraftig gjeldsøkning; relativt sett kraftigere enn for de fleste andre husholdningstyper, målt i kroner godt over gjennomsnittet for alle husholdninger. I den neste perioden (1986-1990) opplevde de enslige unge, som eneste gruppe, en svak reduksjon i gjelden.

Gjeldsutviklingen blant unge enslige har i noen grad sammenheng med endringer i kvinneandelen i gruppen. I inntekts- og formuesundersøkelsene utgjorde kvinnene 44 prosent av de unge enslige i 1982, bare 38 prosent i 1986, mens de i 1990 var oppe

i 44 prosent igjen. I og med at de unge kvinnene har lavere gjeld enn de unge mennene (se tabell 12.4), bidrog nedgangen i kvinneandelen fra 1982 til 1986 til gjeldsøkningen for unge enslige i samme perioden, og økningen i kvinneandelen fra 1986 til 1990 bidrog til at gjelden ble redusert igjen.

Ser en hele perioden 1982-1990 under ett, hadde unge enslige en større relativ gjeldsvekst enn gjennomsnittet for alle husholdningene. Dette gjelder både for alle unge enslige og for de yrkestilknyttede blant dem (se tabell 12.4). Med økt gjeld følger økte gjeldsrenter, og dermed svak utvikling i disponibel inntekt. Fra 1982 til 1990 ble disponibel inntekt pr. forbruksenhet redusert med 10 prosent for alle unge enslige, med 4 prosent for de yrkestilknyttede. Til sammenligning økte disponibel inntekt pr. forbruksenhet med 7 prosent for alle husholdninger (se tabell 12.2).

Sammen med enslige forsørgere uten yrkestilknytning er unge enslige 20-34 år den gruppen som har minst oppsparte penger i form av bankinnskudd, aksjer mv. (bruttofinanskapital). De yrkestilknyttede har noe større bruttofinanskapital enn de som ikke er yrkestilknyttet.

Bruttofinanskapitalen til unge enslige var den samme i 1990 som i 1982, etter en svak økning i perioden 1982-1986. Også her har utviklingen for de unge vært langt svakere enn for gjennomsnittet av husholdninger (se tabell 12.3). Svak inntektsutvikling og høy gjeld gjorde det trolig mer nødvendig å tære på oppsparte midler i denne gruppen enn i andre grupper. Endringene i forholdet mellom inntekt og gjeld har vært dramatisk blant de unge. Særlig gjelder det de yrkestilknyttede. I 1982 var gjelden lavere enn inntekten i denne gruppen, i 1990 utgjorde gjelden bort imot det dobbelte av inntekten.

... og forbedret materiell standard

Vi har tidligere sett (i kapittel 11) at enslige under 45 år hadde en forbruksvekst på 27 prosent i perioden 1980/82-1989/91, og at hele denne forbruksøkningen ble brukt på bolig og transport (blant annet bilkjøp). Samtidig økte inntekt etter skatt pr. forbruksenhet bare med 7 prosent (se kapittel 8). Det økte forbruket må derfor enten være finansiert ved hjelp av økte lån (herunder studielån) eller en inntektsøkning som ikke fanges opp av inntektsstatistikken (for eksempel økt sosialhjelp, økte overføringer fra foreldregenerasjonen eller økte inntekter fra et irregulært eller grått arbeidsmarked).

Mye tyder på at også enslige yrkestilknyttede i alderen 20-34 år har økt forbruket til bolig og bil, og at denne økningen i hvert fall i noen grad var lånefinansiert. Som vi har sett, økte gjelden for denne gruppen sterkt fra 1982 til 1986, og samtidig økte også den materielle standarden. Fra 1983 til 1987 økte andelen med selveid bolig fra 15 til 30 prosent og andelen som hadde bil fra 65 til 74 prosent. Samtidig gikk andelen som bodde trangt ned fra 28 til 19 prosent. Endringene fra 1987 til 1991 var gjennomgående små, bortsett fra at andelen som hadde bil igjen ble redusert til 65 prosent (se tabellene 12.5 og 12.6).

I den samme perioden (1987-1991) økte andelen unge enslige som ofte hadde problemer med å klare løpende utgifter, fra 4 til 7 prosent, mens andelen som ikke ville kunne greie en uforutsett regning på 2 000 kroner lå på vel 20 prosent både i 1987 og i 1991 (se tabell 12.7).

Unge enslige kvinner og menn: Økte inntektsforskjeller mellom yrkesaktive

Unge yrkestilknyttede kvinner har i gjennomsnitt lavere inntekt etter skatt og lavere finanskapital enn unge yrkestilknyttede

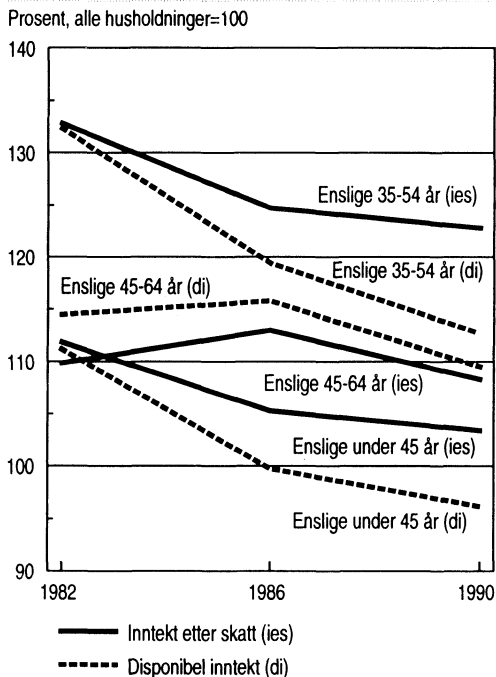
menn, og det ser ut til at forskjellen er blitt noe større i løpet av 1980-tallet. Mens kvinnes inntekt etter skatt utgjorde 83 prosent av mennenes i gruppen unge enslige yrkestilknyttede i 1982, var forholdstallet sunket til 79 prosent i 1990 (se tabell 12.1).

Mennene har også høyere gjeld enn kvinnene (omtrent dobbelt så høy) (tabell 12.4). Den kraftige gjeldsøkningen i denne gruppen i perioden 1982-1986 gjaldt imidlertid for både kvinner og menn. Relativt sett var gjeldsøkningen noe større for kvinnene enn for mennene, men målt i kroner var gjeldsøkningen størst for mennene (vel 140 000 1991-kroner mot ca. 80 000 1991-kroner). Til tross for en viss økning i inntekt etter skatt førte den økte gjelden til at disponibel inntekt ble noe redusert for både kvinner og menn. Den ble redusert med 4 prosent for begge grupper fra 1982 til 1990.

ENSLIGE 35-54 ÅR

Gruppen enslige midt i sin yrkesaktive alder (35-54 år) går på tvers av den vanlige inndelingen i inntektsstatistikken. Der er de enslige i yrkesaktiv alder delt inn i to grupper: under 45 år og 45-64 år. Siden begge grupper har hatt en dårligere inntektsutvikling enn gjennomsnittet, skulle en kanskje forvente at også enslige 35-54 år har kommet dårlig ut. Men i den yngste gruppen er det mange studenter og arbeidsledige, i den eldste gruppen er det en del førtidspensjonister, og dette gjør det vanskelig å slutte noe om inntektsutviklingen for de enslige som befinner seg midt i sin yrkesaktive alder, på grunnlag av inntektsutviklingen i disse to gruppene. En undersøkelse av ensliges inntekt og forbruk tyder på at nettopp denne gruppen hadde den dårligste inntektsutviklingen av alle enslige fra 1982 til 1985 (Andersen og Opdahl 1989).

Figur 12.2. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for ulike grupper av enslige. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Inntektsnivået til enslige 35-54 år ligger godt over andre grupper av enslige og er klart høyere enn inntektsnivået for alle husholdninger (se figur 12.2, jf. tabell 8.2). Inntektsutviklingen har vært noe bedre enn inntektsutviklingen for de enslige i alderen 20-34 år, selv om den har vært vesentlig dårligere enn for alle husholdninger under ett. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet økte i perioden 1982-1990 i gjennomsnitt med 7 prosent for enslige 35-54 år og med 3 prosent for enslige 20-34 år. Den relativt beskjedne inntektsutviklingen for disse to gruppene enslige har sammenheng med endringen i andelen yrkestilknyttede, fra 82 prosent i 1982 til 76 prosent i 1990 for

enslige 35-54 år, fra 84 til 77 prosent for enslige 20-34 år.

Enslige 20-34 år og særlig enslige 35-54 år fikk redusert sin bruttofinanskapital vesentlig fra 1986 til 1990 (se tabell 12.3). I perioden før, 1982-1986, opplevde imidlertid de unge enslige omtrent samme økning i bruttofinanskapital som alle husholdninger (vel 30 prosent), mens økningen for de enslige i alderen 35-54 år bare var på 6 prosent. I 1990 hadde unge enslige omtrent samme bruttofinanskapital som i 1982, mens den for enslige 35-54 år var 40 prosent lavere i 1990 enn i 1982.

I 1982 hadde begge gruppene vel 100 000 1991-kroner i gjeld i gjennomsnitt. Men fra 1982 til 1990 økte gjennomsnittlig gjeld mer for enslige 35-54 år (med 130 000 1991-kroner eller 113 prosent) enn for enslige 20-34 år (med 100 000 kroner eller 80 prosent) (se tabell 12.4). Renteutgiftene økte, og dermed ble disponibel inntekt redusert med rundt 10 prosent i begge grupper (se tabell 12.2).

For begge gruppenes vedkommende har gjeldsøkningen trolig sammenheng med investeringer i bil og bolig. Fra 1983 til 1987 økte andelen med bil fra 61 til 68 prosent blant enslige 35-54 år. Andelen som eier sin egen bolig, økte fra 23 til 49 prosent. I de neste fire årene økte verken bilhold eller boligeie (se tabellene 12.5 og 12.6).

Derimot økte andelen som ofte hadde vansker med å klare løpende utgifter fra 4 til 14 prosent (sammenlignet med fra 4 til 7 prosent for unge enslige yrkestilknyttede) og andelen som hadde vansker med å klare en uforutsett regning på 2 000 kroner fra 14 til 24 prosent (uendret, om lag 20 prosent, for unge enslige yrkestilknyttede). Det ser altså ut til at økningen i andelen som opplever en problematisk økonomisk

situasjon, var noe større for enslige 35-54 år enn for unge enslige yrkestilknyttede.

Også blant de enslige midt i yrkesaktiv alder er det mennene som har det høyeste inntektsnivået. I 1990 var inntekt etter skatt for enslige kvinner 35-54 år snaut 80 prosent av inntekten til mennene i samme aldersgruppe. Andelen kvinner og menn i gruppen er ikke blitt vesentlig endret i løpet av 1980-tallet, og dermed har heller ikke endringer i kjønns sammensetningen påvirket gruppens inntektsnivå. Det ser derimot ut til at det først og fremst er blant kvinnene at andelen yrkestilknyttede er blitt redusert, og andelen stønadsmottakere har økt. I 1982 var 78 prosent av alle enslige kvinner 35-54 år yrkestilknyttede ifølge innteks- og formuesundersøkelsenes definisjon, i 1990 68 prosent. Samtidig økte andelen pensjonister (inklusive mottakere av attføringspenger) fra 16 til 21 prosent, og andelen som verken var yrkestilknyttet eller mottok pensjon (i hovedsak trolig sosialhjelpsmottakere) fra 6 til 11 prosent. Blant enslige menn 35-54 år ble andelen yrkestilknyttede bare redusert fra 84 til 81 prosent i samme tidsrom. Dette har trolig bidratt til å gi enslige kvinner 35-54 år en noe dårligere inntektsutvikling enn enslige menn i samme aldersgruppe.

ENSLIGE MINSTEPENSJONISTER 67 ÅR OG OVER

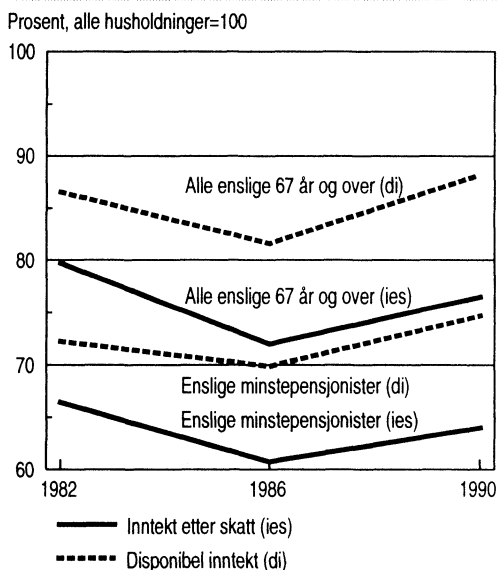
Vi har sett at husholdninger med eldre, både enslige og par, har hatt en utvikling i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet omtrent som gjennomsnittet for alle husholdninger på 1980-tallet. Det er grunn til å regne med at en del av veksten i de eldres inntekter skyldes at andelen minstepensjonister har sunket sterkt i løpet av 1980-årene. I perioden 1982-1990 sank minstepensjonistenes andel av alle alderspensjonister fra 70 til 49 prosent. Samtidig økte kvinneandelen blant minstepensjonistene fra 72 til 82 prosent (Rikstrygdeverket),

(dvs. mer enn økningen i kvinneandelen for alle enslige 67 år og over), fordi bedrede tilleggspensjonsrettigheter gjennom økte yrkesinntekter på 1970- og 1980-tallet foreløpig har redusert andelen minstepensjonister mer blant menn enn blant kvinner. Videre har "yngre gamle" i større grad enn "eldre gamle" opptjent rett til tilleggspensjon. Dermed blir gruppen minstepensjonister stadig eldre. Blant de enslige minstepensjonistene økte f.eks. andelen som var 80 år og over fra 38 til 49 prosent, mot tilsvarende fra 29 til 33 prosent blant alle enslige over 66 år, i perioden 1982-1990. Når vi altså vet at minstepensjonistene i økende grad er svært gamle kvinner, er det naturlig å reise spørsmålet om enslige minstepensjonister sakker akterut i økonomisk utvikling i forhold til andre eldre.¹

Tallene fra inntekts- og formuesundersøkelsene tyder likevel ikke på det. Fra 1982 til 1986 økte de enslige minstepensjonistenes inntekt etter skatt pr. forbruksenhet vesentlig mindre enn gjennomsnittet for alle husholdninger (henholdsvis 4 og 14 prosent), fra 1986 til 1990 økte den noe mer enn gjennomsnittet. Ser en hele perioden 1982-1990 under ett, kom de enslige minstepensjonistene noe dårligere ut enn gjennomsnittet for alle husholdninger (11 prosent mot 16 prosent). Dette var omtrent den samme inntektsutviklingen av som for alle enslige i pensjonsalderen.

Inntektsnivået blant enslige alderspensjonister med minstepensjon var lavt, det er en av gruppene med lavest inntektsnivå. Både i 1982, 1986 og i 1990 hadde gruppen en inntekt etter skatt som utgjorde 83-84 prosent av alle enslige alderspensjonisters inntekt og bare rundt to tredeler av gjennomsnittet for alle husholdninger. Det relative

Figur 12.3. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for enslige minstepensjonister 67 år og over og alle enslige 67 år og over. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

inntektsnivået er noe bedre når en sammenligner disponibel inntekt, men var likevel tre firedeler av gjennomsnittet for alle i 1990.

Inntektsutviklingen for pensjonistene er ikke bare et resultat av utviklingen i pensjonene. De fleste pensjonister har i dag en eller annen form for inntekt i tillegg til pensjonsytelsene i folketrygden (Dahl, Flittig og Lajord 1994). Ifølge inntekts- og formuesundersøkelsene gjelder dette også i økende grad minstepensjonistene. Av de enslige minstepensjonistenes samlede inn-

¹ Minstepensjonister er i denne sammenheng enslige som i løpet av de aktuelle årene mottar skattbare ytelser fra folketrygden tilsvarende årlig minstepensjon for enslige. Dette innebærer at de som blir pensjonister i løpet av året, stort sett vil falle utenfor.

tekt utgjorde folketrygdytelsene 75 prosent i 1990 mot 80 prosent i 1982 og 1986.

Selv om utviklingen i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet har vært noe svakere for enslige minstepensjonister enn for gjennomsnittshusholdningen på 1980-tallet, har utviklingen i disponibel inntekt vært noe bedre enn gjennomsnittet, særlig i perioden 1986-1990. Her er det tydelige forskjeller i utviklingen mellom unge enslige på den ene siden, og eldre enslige på den andre (se tabell 12.2). Dette har for en stor del sammenheng med forskjeller i gjeldsutviklingen i disse gruppene. Selv om begge grupper har økt gjelden og dermed renteutgiftene i løpet av 1980-årene, er *nivået* på gjelden (og renteutgiftene) betydelig lavere for de eldre enn for de yngre (se tabell 12.4).

Enslige eldre og, om enn i noe mindre grad, enslige alderspensjonister med minstepensjon, har økt finanskapitalen mer enn gjennomsnittet i perioden som helhet. I årene 1986-1990 økte enslige minstepensjonisters bruttofinanskapital mens de fleste andre gruppene fikk sin bruttofinanskapital redusert, eller den økte bare svakt. Tidlig på 1980-tallet var forholdet omvendt (se tabell 12.3). Den sterke veksten i bruttofinanskapital kan neppe ses som et resultat av sparing blant minstepensjonistene. Mulige forklaringer kan både være at gruppen har endret sammensetning, pensjonister med liten kapital har gått bort mens nye med mer kapital har kommet inn i gruppen. En annen forklaring kan være at en større del av kapitalen blir oppgitt ved ligningen.

Hvordan har inntektsutviklingen for de enslige minstepensjonistene påvirket deres materielle standard og økonomiske situasjon? I levekårsundersøkelsenes utvalg er det bare med ca. 40-50 minstepensjonister. Dette er for få til at vi kan gi noe sikkert svar på dette spørsmålet. Hovedinntrykket er at det har vært få endringer, og at det

ikke synes å være noen vesentlige forskjeller mellom enslige minstepensjonister og andre enslige 67 år og over (se tabellene 12.5, 12.6 og 12.7).

YNGRE PENSJONISTHUSHOLDNINGER

Vi har sett at eldre pensjonister (enslige eldre og eldre par uten barn) har hatt en utvikling i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet omtrent som gjennomsnittet for alle husholdninger. Men siden dette er grupper som har lav gjeld og som heller ikke har økt gjelden særlig i løpet av 1980-tallet, betyr det at deres disponible inntekt har økt langt mer enn gjennomsnittet. Mens eldre enslige og eldre par uten barn fikk økt sin disponible inntekt pr. forbruksenhet med henholdsvis 11 og 14 prosent fra 1982 til 1990, var gjennomsnittet for alle husholdninger 7 prosent (se tabell 8.4). Selv enslige eldre minstepensjonister fikk økt sin disponible inntekt med 10 prosent i denne perioden (se tabell 12.2).

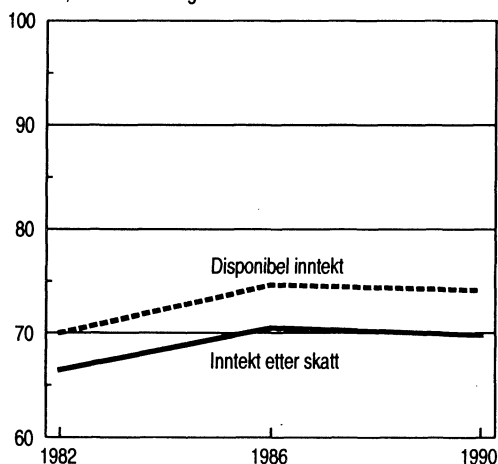
Men hva med husholdninger som er avhengig av ytelser fra folketrygden, og der hovedinntektstaker er i yrkesaktiv alder? Inntekts- og formuesundersøkelsene viser at litt mindre enn én av fire husholdninger med hovedinntektstaker under 65 år mottar pensjon, overgangsstønad eller attføringsspenger fra folketrygden (22 prosent i 1982, 24 prosent i 1990). Det er bare i et mindretall av disse husholdningene at slike ytelser er den viktigste inntektskilden, men antallet har økt. I 1982 hadde rundt 95 000 slike husholdninger ytelser fra folketrygden som viktigste inntektskilde, i 1990 ca. 125 000. Mens 7,6 prosent av husholdningene med hovedinntektstaker under 65 år hadde ytelser fra folketrygden som viktigste inntektskilde i 1982, var denne andelen økt til 9,1 prosent i 1990. I det følgende skal vi kalle denne gruppen "yngre pensjonisthusholdninger".

Gjennom perioden 1982-1990 har rundt halvparten av de yngre pensjonisthusholdningene bestått av enslige. Samtidig har andelen enslige blant alle husholdninger med hovedinntektstaker under 65 år økt fra 23 til 30 prosent.

Også på andre måter skiller pensjonisthusholdningene seg fra ikke-pensjonistene. De er eldre. I 37 prosent av de yngre pensjonisthusholdningene var hovedinntektstaker under 40 år i 1990, 41 prosent var i aldersgruppen 55-64 år. Blant alle husholdninger med hovedinntektstaker under 65 år var 50 prosent under 40 år, 16 prosent i aldersgruppen 55-64 år.

Figur 12.4. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for pensjonisthusholdninger¹ med hovedforsørger under 65 år. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990

Prosent, alle husholdninger=100

¹Husholdninger hvor overføringene fra folketrygden (pensjon, overgangstønad, attføringspenger) er større enn husholdningens arbeidsinntekt, større enn andre typer overføringer husholdningen mottar og større enn husholdningens øvrige inntekter. I de aller fleste tilfellene utgjør overføringene fra folketrygden mer enn halvparten av husholdningens samlede inntekt

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Blant pensjonisthusholdningene hadde flertallet kvinnelig hovedinntektstaker (57 prosent mot 28 prosent blant ikke-pensjonistene i 1990). Samtidig er det, naturlig nok, langt flere husholdninger uten noen yrkestilknyttet person blant pensjonisthusholdningene enn blant ikke-pensjonistene. I ni av ti pensjonisthusholdninger var det ingen yrkestilknyttet person, i den tiende var bare én person yrkestilknyttet.

Yngre pensjonisthusholdninger har et inntektsnivå godt under gjennomsnittet for alle husholdninger. I 1990 hadde de en inntekt etter skatt pr. forbruksenhet på 70 prosent og en disponibel inntekt pr. forbruksenhet på 74 prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. Inntektsutviklingen for denne gruppen har vært noe bedre enn for gjennomsnittet. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet økte i gjennomsnitt med 21 prosent og disponibel inntekt pr. forbruksenhet med 13 prosent fra 1982 til 1990. Gjennomsnittet for alle husholdninger var henholdsvis 16 og 7 prosent (se tabellene 12.1 og 12.2).

Målt i inntekt etter skatt kan det se ut til at denne pensjonistgruppen har hatt en bedre inntektsutvikling enn alderspensjonistene. Veksten i disponibel inntekt har vært omtrent på samme nivå. Dette har sammenheng med at de i motsetning til alderspensjonistene har økt gjelden mer enn gjennomsnittet. Fra 1982 til 1990 ble gjelden mer enn fordoblet. Dette representerte likevel bare en gjeldsøkning på rundt 60 000 1991-kroner, og de hadde fortsatt lavere gjeld enn alle andre grupper (unntatt enslige alderspensjonister) i 1990 (se tabell 12.4, jf. tabell 10.3).

Ifølge tallene fra inntekts- og formuesundersøkelsene kom hele inntektsveksten til de yngre pensjonisthusholdningene i perioden 1982-1986 (se tabell 12.1). Trolig er inntektsveksten for gruppen noe mindre

i denne perioden enn tabell 12.1 tyder på. Vi har tidligere vært inne på at tallene fra innteks- og formuesundersøkelsen 1982 undervurderer inntektsnivået for pensjonister (særlig enslige). En del av pensjonistene som bor i institusjon, får bare utbetalt en del av sin pensjon. Resten går direkte til institusjonen som betaling for kost og losji. I 1982-undersøkelsen registrerte man bare den delen av pensjonen som institusjonsboerne fikk beholde selv (se boks 8.1). Vi har forsøkt å korrigere for denne "feilen" ved at enslige pensjonister over 67 år med inntekt lavere enn minstepensjon er holdt utenfor analysen av alderspensjonistene. Derimot har vi ikke vært i stand til å skille ut og fjerne yngre pensjonister som bor i institusjon og av den grunn får registrert for lav inntekt i 1982. Det er neppe like stor andel institusjonsboere blant yngre som blant eldre pensjonister, men det er likevel grunn til å tro at tallene for yngre pensjonisthusholdninger i tabellene 12.1 og 12.2 i noen grad undervurderer inntektsnivået i 1982, og overvurderer inntektsveksten fra 1982 til 1986.

I likhet med de fleste andre grupper har yngre pensjonisthusholdninger som gruppe økt sin bruttofinanskapital i løpet av 1980-tallet. Relativt sett økte bruttofinanskapitalen omtrent som gjennomsnittet for alle husholdninger. Målt i 1991-kroner var økningen bare halvparten av gjennomsnittet for alle. I 1990 hadde de ca. 80 000 kroner eller omtrent like mye som unge par uten barn i bruttofinanskapital (se tabell 12.3, jf. tabell 10.2).

I hvilken grad har det funnet sted endringer i sammensetningen av gruppen i løpet av 1980-tallet som kan ha påvirket innteks- og formuesnivået? Som nevnt lå andelen enslige rundt 50 prosent gjennom hele perioden, og andelen husholdninger med én eller flere yrkestilknyttede personer var også svært stabil. Det har imidlertid blitt

relativt flere unge og relativt færre noe eldre pensjonisthusholdninger med hovedinntektstaker under 65 år. I 1982 var 28 prosent av hovedinntektstakerne i disse pensjonisthusholdningene under 40 år, 52 prosent i alderen 55-64 år; i 1990 henholdsvis 37 prosent og 41 prosent.

Hovedinntektstakernes kjønnsfordeling lå relativt stabilt rundt 40 prosent menn. I den eldste gruppen finner vi trolig relativt mange uføre- og etterlattepensjonister med tilleggspensjon, i de to yngste gruppene relativt mange skilte og separerte med overgangsstønad og uførepensjonister uten opptjent tilleggspensjon. Når det har blitt relativt flere pensjonisthusholdninger med yngre hovedinntektstakere, kan det også innebære at det er blitt flere enslige forsørgerere med overgangsstønad og/eller flere uførepensjonister med lav pensjon blant de yngre pensjonisthusholdningene. Til tross for dette ser det altså ut til at de har hatt en bedre inntektsutvikling enn gjennomsnittet for alle husholdninger (se figur 12.3).

Den økte gjelden blant yngre pensjonisthusholdninger har ikke bidratt til at flere eier egen bolig. Derimot er det flere som bor moderne i 1991 (86 prosent) enn i 1983 (69 prosent) (se tabellene 12.5 og 12.6). Tabell 12.6 tyder dessuten på at andelen som har bil, økte. Men økningen er liten og noe usikker. I siste del av 1980-tallet, da inntektene til yngre pensjonister stagnerte, økte også andelen som gav uttrykk for at de hadde økonomiske problemer. I 1987 var det 14 prosent som ofte hadde problemer med å klare løpende utgifter, i 1991 21 prosent. Samtidig økte andelen som ikke ville klare en uforutsett regning på 2 000 kroner fra 35 prosent til 44 prosent, og andelen med sosialhjelp ble fordoblet. Det var bare blant enslige forsørgerere andelen med økonomiske problemer var større enn blant yngre pensjonisthusholdninger (se tabell 12.7, jf. tabell 10.8).

ENSLIGE FORSØRGERE UTEN YRKESTILKNYTNING

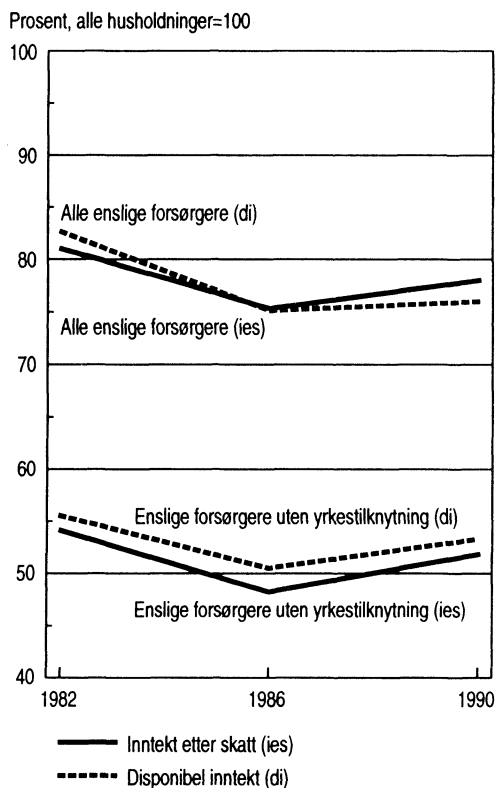
Vi har sett at enslige forsørgere hadde en inntektsutvikling litt under gjennomsnittet på 1980-tallet (se tabell 8.2). Enslige forsørgere er imidlertid en svært sammensatt gruppe. Noen er yrkesaktive. Andre lever i all hovedsak på overgangsstønad eller sosialhjelp. Det er blitt en mindre andel som er yrkestilknyttet blant enslige forsørgere i løpet av 1980-tallet (se tabell 8.3), i motsetning til blant mødre som lever i parforhold. Dette kan ha bidratt til at enslige forsørgere har hatt en dårligere inntektsutvikling enn andre barnefamilier.

Det kan være grunn til å se nærmere på de enslige forsørgerne uten yrkestilknytning. Dette er en av gruppene med lavest inntektsnivå. I 1990 hadde de i gjennomsnitt en inntekt etter skatt pr. forbruksenhet på omtrent to tredeler av inntekten til alle enslige forsørgere og så lavt som vel halvparten av gjennomsnittet for alle husholdninger. I perioden 1982-1990 har de hatt den samme inntektsutviklingen som andre enslige forsørgere, dvs. litt dårligere enn gjennomsnittet for alle husholdninger.

Det er vanskelig, på grunnlag av de tall vi har presentert her (se tabell 12.3, note 2), å si om de enslige forsørgerne uten yrkestilknytning har fått økt eller redusert sin bruttofinanskapital. Derimot er det ikke tvil om at gjelden har økt. Den var over dobbelt så høy i 1990 som i 1982 målt i faste priser (se tabell 12.4).

Det er heller ikke mulig å si om det har skjedd *endringer* i materiell standard for denne gruppen eller endringer i hvordan de opplever sin økonomiske situasjon ved hjelp av tall fra levokårsundersøkelsene. Til det har vi for få observasjoner. Men vi kan si at standarden er noe lavere for denne gruppen av enslige forsørgere enn for de yrkestilknyttede. Og de har langt oftere

Figur 12.5. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for alle enslige forsørgere og enslige forsørgere uten yrkestilknytning. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

økonomiske problemer enn de yrkestilknyttede. I 1991 hadde 37 prosent av de ikke-yrkestilknyttede enslige forsørgerne ofte problemer med å klare sine løpende utgifter. Blant alle enslige forsørgere gjaldt dette 15 prosent. Nesten to av tre (63 prosent) ville ha problemer med å klare en uforutsett regning på 2 000 kroner, sammenlignet med 44 prosent blant alle enslige forsørgere. Mens nesten halvparten (46 prosent) av enslige forsørgere uten yrkestilknytning mottok sosialhjelp (som ikke

inngår i inntekten), gjaldt dette 30 prosent av alle enslige forsørgere (tabell 12.7).

I løpet av 1980-tallet ble de enslige forsørgerne som gruppe eldre. Andelen som var 40 år eller eldre økte fra 25 prosent i 1982 til 34 prosent i 1990, andelen under 30 år var nær konstant. Men i samme perioden ble de enslige forsørgerne uten yrkestilknytning yngre. Blant dem økte andelen under 30 år fra 49 prosent i 1982 til 58 prosent i 1990, mens andelen 40 år og over ikke økte. Det er vanskelig å si hvordan dette påvirket inntektsutviklingen.

I 1982 mottok én av tre ikke-yrkestilknyttede enslige forsørgere overgangsstønad eller pensjon, i 1990 to av tre. De øvrige (vesentlig personer med sosialhjelp som hovedinntektskilde) ble tilsvarende færre. Uten denne endringen i sammensetningen av gruppen ville trolig inntektsutviklingen for ikke-yrkestilknyttede enslige forsørgere ha vært enda noe dårligere enn for de yrkestilknyttede.

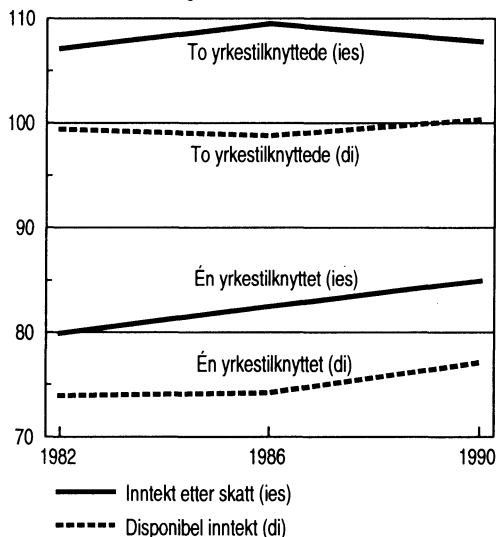
PAR MED BARN OG ÉN YRKESTILKNYTTET

Par med barn hadde en inntektsutvikling på 1980-tallet noe i overkant av gjennomsnittet. En del av denne økningen skyldes økt yrkesdeltakelse og økt arbeidstid blant gifte og samboende kvinner med barn (se kapittel 5). I stadig flere barnefamilier er både mor og far yrkesaktive. Ifølge inntekts- og formuesundersøkelsene var det to eller flere yrkestilknyttede i 55 prosent av alle par med barn 0-19 år i 1982, mot nær 70 prosent i 1990.

Siden barnefamilier med to yrkestilknyttede har høyere inntekt enn de med én yrkestilknyttet, vil en del av forklaringen på den gunstige inntektsutviklingen for barnefamiliene nettopp være denne overgangen fra husholdninger med én yrkesaktiv til husholdninger med to yrkesaktive.

Figur 12.6. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for par med barn 0-19 år. Husholdninger med én og to yrkestilknyttede. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990

Prosent, alle husholdninger=100

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Men hva så med de "tradisjonelle" barnefamiliene, der mor er hjemme med barna og far den eneste som har arbeidsinntekt? Hvilken inntektsutvikling har denne gruppen hatt på 1980-tallet?

Inntektsnivået for par med barn med bare én yrkestilknyttet var noe lavere enn gjennomsnittet for alle husholdninger, inntekt etter skatt pr. forbruksenhet var 15 prosent under gjennomsnittet for alle. Barnefamilier med én yrkestilknyttet hadde en noe bedre inntektsutvikling enn de med to yrkesaktive og godt over gjennomsnittet for alle husholdninger. I 1982 tilsvarte gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for de med én yrkestilknyttet 75 prosent av inntekten til de med to yrkestil-

knyttede. I 1990 var dette økt til 79 prosent (se figur 12.6).

Det er vanskelig å si hva som har ført til at barnefamilier med én yrkesaktiv har hatt en bedre inntektsutvikling enn de med to, men én forklaring kan være at andelen ikke-yrkestilknyttede som arbeider kort deltid har økt. I innteks- og formuesundersøkelsene blir den som har yrkesinntekt høyere enn minstepensjon for enslig, definert som yrkestilknyttet, mens den som har yrkesinntekt under dette beløpet defineres som ikke-yrkestilknyttet (se boks 5.1). Dermed kan en del av de par som her er klassifisert som par med barn og én yrkestilknyttet, i realiteten være par hvor den ene arbeider fulltid og den andre kort deltid.

Par med barn og én yrkestilknyttet var en av gruppene med høyest bruttofinanskapital og gjeld, og begge deler økte godt over den gjennomsnittlige økningen for alle husholdninger (se tabellene 12.3 og 12.4, jf. kapittel 10).

Noen flere av disse barnefamiliene med én yrkestilknyttet eide boligen i 1991 (77 prosent) enn i 1983 (69 prosent) og noen færre bodde trangt: 16 prosent i 1991, 22 prosent i 1983. Men alt i alt fant det sted bare små endringer i denne gruppens materielle standard i løpet av 1980-tallet (se tabellene 12.5 og 12.6). Det var heller ikke spesielt mange av disse "éninntektsfamiliene" som hadde økonomiske problemer på slutten av 1980-tallet. Tabell 12.7 kan kanskje tyde på at det var en viss økning i andelen som hadde slike problemer fra 1987 til 1991, men endringene er svært små og usikre.

SMÅBARNSFAMILIER I ETABLERINGSFASEN

Både småbarnsfamilier og skolebarnsfamilier har hatt en noe bedre inntektsutvikling enn gjennomsnittet fra 1982 til 1990 (se tabell 8.2). Denne gunstige inntektsutvik-

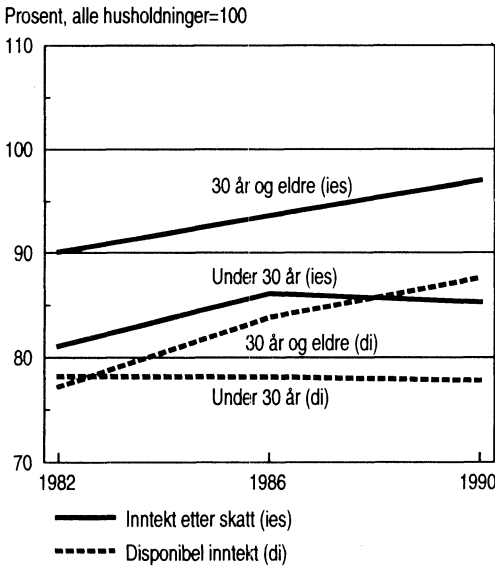
lingen har blant annet sammenheng med økt yrkesaktivitet og økt arbeidstid blant gifte og samboende kvinner med barn. Spesielt stor har økningen i yrkesaktivitet og arbeidstid vært for kvinner med små barn (Kjeldstad og Lyngstad 1993). Men småbarnsfamiliene har også blitt eldre og kanskje mer etablerte fordi foreldrene er noe eldre når barna blir født. I 1982 var 30 prosent av hovedinntektstakerne i par med små barn under 30 år, åtte år senere 24 prosent. Det at småbarnsfamiliene er blitt eldre og mer etablerte, har trolig også bidratt til noe av den gunstige inntektsutviklingen for denne gruppen. Men hvordan har inntektsutviklingen vært for de unge småbarnsfamiliene som befinner seg i etableringsfasen?

I 1982 var gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for par i etableringsfasen med små barn 81 prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger, i 1990 85 prosent. Inntektsnivået for denne gruppen var altså forholdsvis lavt, men gruppen hadde en inntektsutvikling noe over gjennomsnittet for alle husholdninger. Utviklingen var imidlertid noe dårligere enn for de eldre småbarnsfamiliene.

Når utviklingen i inntekt etter skatt var så vidt lik blant alle par med små barn og blant dem som var i etableringsfasen, har dette sammenheng med at det har vært en nokså parallell økning i andelen toinntektsfamilier i de to gruppene gjennom 1980-tallet. Blant småbarnsfamilier generelt økte andelen med to eller flere yrkestilknyttede fra 38 til 62 prosent og blant dem med hovedinntektstaker under 30 år fra 31 til 57 prosent.

Men dersom vi trekker gjeldsrentene fra inntektene og sammenligner disponibel inntekt i stedet for inntekt etter skatt, blir bildet et annet. Inntektsnivået for småbarnsfamilier i etableringsfasen sammenlig-

Figur 12.7. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for par med barn 0-6 år. Hovedinntektstaker under 30 år og hovedinntektstaker 30 år og eldre. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

net med nivået for alle husholdninger blir enda lavere, og gruppen hadde en langt dårligere utvikling i disponibel inntekt enn andre par med små barn. Fra 1982 til 1990 økte gjennomsnittlig disponibel inntekt pr. forbruksenhet for alle par med små barn med 17 prosent, mens disponibel inntekt pr. forbruksenhet for småbarnsfamilier i etableringsfasen bare økte med 6 prosent eller omtrent som gjennomsnittet for alle husholdningene (se tabell 12.2, jf. tabell 8.4).

En viktig grunn til dette er at småbarnsfamilier i etableringsfasen har hatt en sterkere gjeldsøkning enn andre småbarnsfamilier. I gjennomsnitt økte gjelden i småbarnsfamiliene med 130 000 1991-kroner eller

med 29 prosent fra 1982 til 1990 (se tabell 10.3), for småbarnsfamilier i etableringsfasen økte gjelden med 200 000 1991-kroner eller med 73 prosent (se tabell 12.4).

Ved siden av yngre enslige og yngre par var småbarnsfamilier i etableringsfasen en av de få gruppene som ikke økte sin bruttofinanskapital i løpet av 1980-årene. I 1990 lå den i gjennomsnitt på vel 70 000 1991-kroner. Gjennomsnittlig bruttofinanskapital for alle småbarnsfamilier var 31 prosent høyere i 1990 enn i 1982, til tross for en viss reduksjon i siste del av 1980-tallet (se tabell 12.3, jf. tabell 10.2).

Den materielle standarden økte ikke spesielt mye for denne gruppen i løpet av 1980-tallet, men det har sammenheng med at standarden var rimelig bra allerede i 1983. Om lag 80 prosent bodde allerede da i småhus, nesten 90 prosent bodde i moderne bolig og vel 90 prosent hadde bil. Andelen husholdninger som var selveiere økte imidlertid fra 45 til 54 prosent (se tabellene 12.5 og 12.6).

Andelen som gav uttrykk for at de ofte hadde problemer med å klare de løpende utgiftene eller en uforutsett regning på 2 000 kroner var omtrent som for gjennomsnittet i 1991, men over gjennomsnittet i 1987. Andelen økte ikke fra 1987 til 1991, slik vi har sett for mange andre grupper. Derimot økte andelen som mottok sosialhjelp fra 4 til 10 prosent (se tabell 12.7).

PAR UTEN BARN MED TO YRKESAKTIVE

Vi har tidligere sett at middelaldrende par uten barn har et inntektsnivå langt over gjennomsnittet, og at de i tillegg har hatt en svært god inntektsutvikling i løpet av 1980-tallet.

For par uten barn, som for par med barn, betydde den økte andelen med to yrkesakti-

ve mye for den positive inntektsutviklingen. Mens 59 prosent av alle par uten barn, 30-59 år, hadde to yrkestilknyttede i 1982, gjaldt det 70 prosent i 1990. Disse "DINK-ene" (Double Income - No Kids) har et inntektsnivå langt over gjennomsnittet. I 1990 hadde de en gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som lå 61 prosent over gjennomsnittet for alle husholdninger. De hadde også en inntektsutvikling noe over gjennomsnittet. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet målt i faste priser økte med 20 prosent fra 1982 til 1990 (se tabell 12.1). Dette var omtrent den samme relative inntektsveksten som mange grupper av barnefamilier hadde (se tabell 12.1, jf. tabell 8.2).

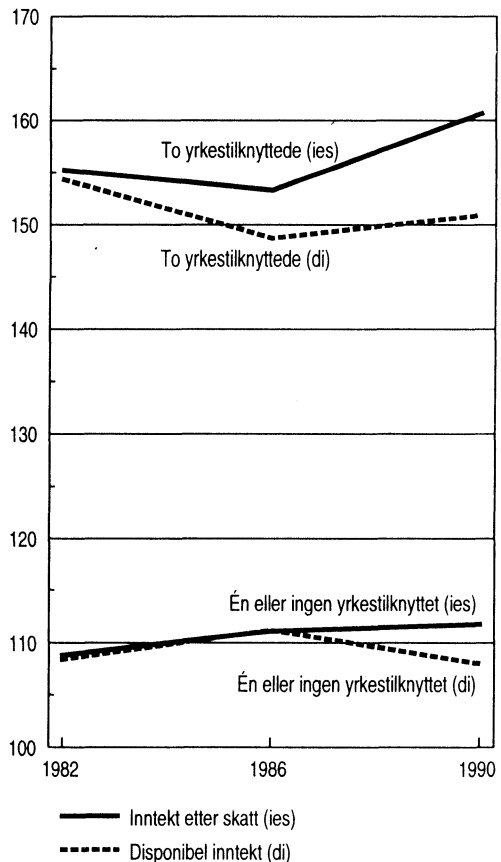
I gjennomsnitt økte både gjeld og brutto-finanskapital, for DINK-ene som for de fleste andre grupper. Gjelden ble mer enn fordoblet fra 1982 til 1990. I 1982 hadde par uten barn, 30-59 år, med to yrkestilknyttede i gjennomsnitt en gjeld på 240 000 1991-kroner, sammenlignet med 350 000 1991-kroner for par med barn og én yrkestilknyttet. I 1990 var DINK-enes gjeld 300 000 1991-kroner høyere og nesten like høy som gjelden til barnefamilier med én yrkesaktiv, henholdsvis 540 000 og 560 000 1991-kroner (se tabellene 12.3 og 12.4).

Den sterke gjeldsøkningen bidro til økte gjeldsrenter og dermed til at disponibel inntekt pr. forbruksenhet bare økte med 5 prosent fra 1982 til 1990, eller noe mindre enn gjennomsnittet (se tabell 12.2). Bare yngre og middelaldrende enslige, yngre par uten barn og enslige forsørgere hadde en dårligere relativ vekst i disponibel inntekt enn DINK-ene (se tabell 8.4).

Den materielle standarden var høy allerede i 1983. Nesten 80 prosent bodde i småhus og 90 prosent bodde moderne. Andelen selveiere økte imidlertid sterkt, fra 63 pro-

Figur 12.8. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet og disponibel inntekt pr. forbruksenhet for par uten barn, hovedinntektstaker 30-59 år. Husholdninger med to og husholdninger med én eller ingen yrkestilknyttede. Prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. 1982, 1986 og 1990

Prosent, alle husholdninger=100

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

sent i 1983 til 80 prosent i 1991 (se tabellene 12.5 og 12.6). Andelen som oppgav at de hadde betalingsproblemer, var lavere enn for de fleste andre gruppene. Likevel hadde 10 prosent problemer med å klare en uforutsett regning på 2 000 kroner i 1991 (se tabell 12.7).

Tabell 12.1. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i utvalgte grupper, 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent

	1991-kroner			Endring i prosent		
	1982	1986	1990	1982-1986	1986-1990	1982-1990
Alle	98 800	112 700	114 400	+14	+2	+16
Enslige						
20-34 år	106 900	116 300	110 300	+9	-5	+3
Yrkestilknyttede ¹	119 900	134 800	132 700	+12	-2	+11
Menn	129 600	146 700	146 200	+13	0	+13
Kvinner	108 000	112 800	115 300	+5	+2	+7
35-54 år	131 200	140 500	140 500	+7	0	+7
67 år og over	78 700	81 100	87 500	+3	+8	+11
Minstepensjonister	65 600	68 400	73 200	+4	+7	+11
Par uten barn						
Hovedinntektstaker						
30-59 år, med to yrkestilknyttede ¹	153 100	172 700	184 000	+13	+7	+20
Par med barn						
Yngste barn						
0-19 år, én yrkestilknyttet ¹	78 900	93 000	97 200	+18	+5	+23
0-6 år, hovedinntektstaker under 30 år	80 100	97 000	97 600	+21	+1	+22
Pensjonisthusholdninger						
Hovedinntektstaker under 65 år	65 700	79 500	79 800	+21	0	+21
Enslige forsørgere						
Uten yrkestilknytning ¹	53 400	54 400	59 200	+2	+9	+11

¹ I tabellene 12.1-12.4 er yrkestilknyttede definert som personer med yrkesinntekt høyere enn folketrygdens minsteytelse til alders- og uførepensjonister.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

Tabell 12.2. Gjennomsnittlig disponibel inntekt pr. forbruksenhet i utvalgte grupper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent

	1991-kroner			Endring i prosent		
	1982	1986	1990	1982-1986	1986-1990	1982-1990
Alle	89 900	97 000	96 000	+8	-1	+7
Enslige						
20-34 år	97 800	94 300	88 100	-4	-7	-10
Yrkestilknyttede ¹	109 700	108 600	105 400	-1	-3	-4
Menn	116 300	114 900	111 400	-1	-3	-4
Kvinner	101 400	97 100	97 700	-4	+1	-4
35-54 år	118 900	115 800	108 200	-3	-7	-9
67 år og over	77 400	79 100	84 600	+2	+7	+9
Minstepensjonister	65 000	67 800	71 600	+4	+6	+10
Par uten barn						
Hovedinntektstaker 30-59 år, med to yrkestilknyttede ¹	138 700	144 200	144 900	+4	+1	+5
Par med barn						
Yngste barn 0-19 år, én yrkestilknyttet ¹	66 400	72 000	74 000	+8	+3	+12
0-6 år hovedinntektstaker under 30 år	70 300	75 800	74 700	+8	-1	+6
Pensjonisthusholdninger						
Hovedinntektstaker under 65 år	62 900	72 400	71 100	+15	-2	+13
Enslige forsørgere						
Uten yrkestilknytning ¹	49 900	49 000	51 200	-2	+5	+3

¹ Se note 1 til tabell 12.1.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

Tabell 12.3. Gjennomsnittlig bruttofinanskapital i utvalgte grupper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent

	1991-kroner			Endring i prosent		
	1982	1986	1990	1982-1986	1986-1990	1982-1990
Alle	134 300	177 300	182 400	+32	+3	+36
Enslige						
20-34 år	41 500	54 500	41 400	+31	-24	0
Yrkestilknyttede ¹	43 100	61 400	46 200	+42	-25	+7
Menn	43 300	66 900	56 000	+55	-16	+29
Kvinner	42 900	51 400	33 700	+20	-34	-21
35-54 år	131 300	138 600	78 900	+6	-43	-40
67 år og over	122 500	118 300	205 300	-3	+74	+68
Minstepensjonister	97 000	90 800	152 800	-6	+68	+58
Par uten barn						
Hovedinntektstaker						
30-59 år, med to yrkestilknyttede ¹	139 700	204 700	219 900	+47	+7	+57
Par med barn						
Yngste barn						
0-19 år, én yrkestilknyttet ¹	99 300	143 600	169 800	+45	+18	+71
0-6 år, hovedinntektstaker under 30 år	70 900	86 300	68 900	+22	-20	-3
Pensjonisthusholdninger						
Hovedinntektstaker under 65 år	59 400	88 000	83 700	+48	-5	+41
Enslige forsørgere						
Uten yrkestilknytning ¹	36 600	39 500	67 600 ²	+8	+71 ²	+85 ²

¹ Se note 1 til tabell 12.1. ² I 1990 hadde én enslig forsørger over 9 millioner kroner i bruttofinanskapital. Holder vi denne observasjonen utenfor, blir gjennomsnittlig bruttofinanskapital i 1990 redusert til 20 300 1991-kroner. I perioden 1986-1990 får vi da en reduksjon på 49 prosent og i 1982-1990 en reduksjon på 45 prosent.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

Tabell 12.4. Gjennomsnittlig gjeld i utvalgte grupper. 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og endring i prosent

	1991-kroner			Endring i prosent		
	1982	1986	1990	1982-1986	1986-1990	1982-1990
Alle	200 700	284 400	293 900	+42	+3	+46
Enslige						
20-34 år	107 300	204 900	193 400	+91	-6	+80
Yrkestilknyttede ¹	109 400	236 900	230 400	+117	-3	+111
Menn	145 900	287 400	292 200	+97	+2	+100
Kvinner	64 100	143 900	151 300	+125	+5	+136
35-54 år	120 400	219 000	256 300	+82	+17	+113
67 år og over	10 500	15 100	18 800	+43	+25	+79
Minstepensjonister	5 800	2 900	9 900	-50	+241	+71
Par uten barn						
Hovedinntektstaker						
30-59 år, med to yrkestilknyttede ¹	243 200	379 600	541 400	+56	+43	+123
Par med barn						
Yngste barn						
0-19 år, én yrkestilknyttet ¹	353 000	501 300	560 100	+42	+12	+59
0-6 år, hovedinntektstaker under 30 år	274 800	465 900	476 100	+70	+2	+73
Pensjonisthusholdninger						
Hovedinntektstaker under 65 år	37 400	83 400	96 200	+123	+15	+157
Enslige forsørgere						
Uten yrkestilknytning ¹	54 200	97 900	116 300	+81	+19	+115

¹ Se note 1 til tabell 12.1.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

Tabell 12.5. Andel husholdninger som er selveiere, som bor i småhus, som bor moderne¹ og som bor trangt². Prosent. 1983, 1987 og 1991

	Selveiere			Bor i småhus			Bor moderne			Bor trangt		
	1983	1987	1991	1983	1987	1991	1983	1987	1991	1983	1987	1991
Alle	22	26	26	81	78	78	85	88	89	13	9	9
Enslige												
Yrkestilknyttede ³												
20-34 år	8	6	10	59	44	49	75	82	79	28	19	19
Alle 35-54 år	22	20	19	64	59	58	78	79	85	16	8	13
Minstepensjonister												
67 år og over	13	9	7	79	81	86	77	73	77	10	2	6
Par uten barn												
Hovedperson												
30-59 år, med to yrkestilknyttede ³	30	38	31	79	77	80	90	91	94	1	0	2
Par med barn												
Yngste barn												
0-19 år, én yrkestilknyttet ³	18	22	16	89	93	91	92	95	90	22	19	16
0-6 år, hovedperson under 30 år	7	14	3	79	82	79	88	86	85	29	20	24
Pensjonisthusholdninger												
Hovedperson under 65 år	15	14	15	43	50	43	69	75	86	11	10	11
Enslige forsørgere												
Uten yrkestilknytning ³	..	..	6	..	..	74	..	..	83	..	..	11

¹ En person bor trangt dersom personen bor i en enpersonhusholdning på ett rom, eller i en flerpersonhusholdning der det er flere personer enn beboelsesrom. ² Moderne bolig er bolig med bad/dusj og WC og uten kalde eller fuktige rom. ³ I tabellene 12.5-12.7 er yrkestilknyttede definert som personer med minst ti timer inntektsgivende arbeid pr uke.

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Tabell 12.6. Andel husholdninger som disponerer bil og som er selveiere. Prosent. 1983, 1987 og 1991

	Disponerer bil			Selveiere		
	1983	1987	1991	1983	1987	1991
Alle	72	77	76	58	64	63
Enslige						
Yrkestilknyttede ¹ 20-34 år	65	74	65	15	30	24
Alle 35-54 år	61	68	67	23	49	45
Minstepensjonister 67 år og over	5	6	4	38	38	44
Par uten barn						
Hovedperson 30-59 år, med to yrkestilknyttede ¹	88	95	97	63	68	80
Par med barn						
Yngste barn						
0-19 år, én yrkestilknyttet ¹	96	96	96	69	76	77
0-6 år, hovedperson under 30 år	93	95	95	45	47	54
Pensjonisthusholdninger						
Hovedperson under 65 år	46	50	52	72	73	69
Enslige forsørgere						
Uten yrkestilknytning ¹	..	..	55	..	..	16

¹ Se note 3 til tabell 12.5.

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Tabell 12.7. Andel husholdninger med ulike typer økonomiske problemer. Prosent. 1987 og 1991

	Problemer med løpende utgifter				Problemer med uforutsett regning på 2 000 kroner		Mottatt sosialhjelp	
	1987		1991		1987	1991	1987	1991
	Ofte	Av og til	Ofte	Av og til				
Alle	3	6	5	8	11	16	4	7
Enslige								
Yrkestilknyttede ¹ 20-34 år	4	12	7	11	20	21	4	5
Alle 35-54 år	4	7	14	8	14	24	5	10
Minstepensjonister 67 år og over	2	6	6	4	13	22	8	6
Par uten barn								
Hovedperson 30-59 år, med to yrkestilknyttede ¹	1	4	3	2	4	10	0	0
Par med barn								
Yngste barn 0-19 år, én yrkestilknyttet ¹	3	10	6	14	12	16	3	6
0-6 år, hovedperson under 30 år	6	15	6	20	24	22	4	10
Pensjonisthusholdninger								
Hovedperson under 65 år	14	18	21	17	35	44	13	29
Enslige forsørgere								
Uten yrkestilknytning ¹	..	..	37	25	..	63	..	46

¹ Se note 3 til tabell 12.5.

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Del III. Økonomisk ulikhet

13. Utvikling i ulikhet blant alle husholdninger

I de senere årene har en i økende grad vært opptatt av ulikhet i husholdningenes økonomi. Fra mange hold blir det hevdet at ulikhetene i samfunnet har økt, herunder også ulikheten i inntektsfordelingen. Et annet uttrykk for denne interessen er at fattigdom som problem har fått økt oppmerksomhet.

Konklusjonene fra tidligere forskning omkring inntektsulikhet er at ulikheten endret seg lite i 1970-årene (Strøm, Wennemo og Aaberge 1993). Langt inn på 1980-tallet var det liten interesse for den generelle inntektsulikheten. En var mer opptatt av inntektsforskjeller mellom avgrensede grupper eller av ulikheten innen slike grupper.

Hvordan måler vi ulikhet i inntekt?

Til grunn for de aller fleste mål for inntektsulikhet for husholdninger ligger en rangering av husholdningene etter et bestemt inntektsbegrep. I en del tilfeller deler en inn husholdningene i like store grupper, f.eks. ti like store grupper - desilgrupper, eller i fire like store grupper - kvartilgrupper. En meget vanlig type ulikhetsmål er basert på hvor stor del av den samlede inntekten de ulike kvartil- eller desilgruppene har. Dette kan framstilles figurlig i et Lorentz-diagram, og fra dette kan en avlede sammenfattende mål som i ett tall forsøker å uttrykke ulik-

heten. Et slikt tradisjonelt mål er Gini-koeffisienten, men det finnes også andre slike sammenfattende mål. En annen mye brukt metode tar utgangspunkt i gjennomsnittlig inntekt for de ulike desil- eller kvartilgruppene. Et enkelt mål for ulikhet vil da kunne være gjennomsnittsinntekten i laveste desil i prosent av gjennomsnittsinntekten i høyeste desil. Men det er også konstruert mer sammenfattende inntektsmål med utgangspunkt i slike gjennomsnitt (Aaberge 1982).

Ulike inntektsmål kan gi ulike resultater for ulikhet, og valget av inntektsbegrep er vel så viktig for resultatene som valget av ulikhetsmål. Ulikheten i bruttoinntekt vil med vårt skattesystem være større enn ulikheten i inntekt etter skatt, og erfaringsmessig finner vi at ulikheten i disponibel inntekt etter at vi har trukket fra gjeldsrenter er enda litt mindre.

Et siste viktig moment en må ta hensyn til, særlig dersom en er interessert i utviklingen av inntektsulikhet over en litt lengre periode, er betydningen av endret husholdnings-sammensetning. Flere små husholdninger vil vanligvis bety flere husholdninger med lavere inntekter, og dermed øke ulikheten. Flere små husholdninger vil imidlertid antakelig også bety mindre gjennomsnittlig

13.1. Mål for ulikhet

Desiltabeller viser hvor stor andel av totalinntekten som tilfaller 10 tallmessig like store grupper av husholdningene når disse er rangert etter inntekt. 1. desil eller inntektsgruppe i tabellene viser hvor stor prosent av samlet inntekt husholdningene med lavest inntekt har. Neste desil viser andelen til de neste 10 prosentene, det vil si de som er "rikere" enn de "fattigste" 10 prosentene, men "fattigere" enn de "rikeste" 80 prosentene. Dersom inntektsfordelingen hadde vært helt jevn, ville alle prosentandelene i tabellen vært 10.

Fordelen med desiltabellene er at de gir en bred oversikt over inntektsfordelingen. En kan for eksempel få et inntrykk av i hvilken ende fordelingen er "mest skjev". En ulempe med desiltabeller er at de kan gi et galt inntrykk av fordelingen og spesielt av utviklingen over tid dersom mange enheter ligger nær desilgrensene.

Det summariske målet (Gini-koeffisienten), har ikke den sistnevnte svakheten, men gir samtidig mindre informasjon om hvordan fordelingen ser ut.

Gini-koeffisienten tilfredsstiller følgende krav:

- samme prosentvise tillegg (reduksjon) i inntekten for alle enheter gir uendret ulikhet.
- overføring av inntekt fra en rikere til en fattig skal gi redusert ulikhet selv om rekkefølgen mellom dem ikke endres.

Målet varierer fra 0 til 1, og dess høyere verdi det har, dess større er ulikheten. Gini-koeffisienten er mest følsom for endringer i den sentrale delen av fordelingen.

Multiplisert med 100 gir Gini-koeffisienten uttrykk for den gjennomsnittlige prosentvise inntektsforskjellen i populasjonen. Hvis koeffisienten er 0,5 betyr det eksempelvis at det gjennomsnittlige avviket fra gjennomsnittsinntekten er 50 prosent.

Fordi inntektsfordelingen beskrives på grunnlag av et utvalg, må forskjellen i verdien på et slikt mål være av en viss størrelse før en på rimelig sikkert grunnlag kan trekke konklusjoner om endringer i inntektsfordelingen. Koeffisientenes standardavvik er derfor gjengitt for å gi grunnlag for å vurdere om forskjellene er statistisk signifikante. Som en "tommefingerregel" kan en, ved å beregne et intervall for Gini-koeffisienten som er den beregnede verdien +/- 2 ganger standardavviket, få et konfidensintervall på 95 prosent. Når disse intervallene ikke overlapper hverandre, sier "tommefingerregelen" at forskjellen i Gini-koeffisientene er statistisk utsagnskraftig.

forsørgelsesbyrde pr. husholdning. En måte å søke dette problemet løst på er å vise ulikheten i inntekt regnet pr. forbrukenhet. Problemet med dette er naturligvis at de forbruksvekter en har er mangelfulle.

Ulikheten i inntektsfordelingen er avhengig av inntektsbegrep

Størst ulikhet i inntektsfordelingen mellom husholdningene får vi når vi benytter begrepet inntekt før skatt, dvs. husholdningens samlede inntekt før skatt og gjeldsrenter og underskudd i borettslag er trukket fra (se definisjonen i boks 1.3). Den tidelen

av husholdningene som har lavest inntekt (1. desil) hadde bare 1,8 prosent av den samlede inntekt for alle husholdningene, mens tidelen med høyest inntekt (10. desil) hadde 25,3 prosent. Hadde inntektene vært helt jevnt fordelt, skulle hver tidel hatt 10 prosent av husholdningenes samlede inntekt. Sagt på en annen måte betyr det at husholdningene i 10. desil i gjennomsnitt hadde nesten 15 ganger så stor inntekt som husholdningene i 1. desil (25,3/1,8). Eller at gjennomsnittsinntekten for husholdningene i 1. desil var 18 prosent av gjennomsnittsinntekten for alle husholdninger, mens husholdningene i 10. desil hadde en gjennomsnittsinntekt som var vel 2,5 ganger gjennomsnittet for alle.

Inntektsulikheten mellom husholdningene avtar når vi trekker skatt fra inntekten, og videre når vi trekker fra gjeldsrenter og får

Tabell 13.1. Inntektsfordeling for husholdningene målt ved ulike inntektsbegreper¹ i 1990. Prosent. Standardavvik for Gini-koeffisienten i parentes

	Inntekt før skatt	Inntekt etter skatt	Disponibel inntekt	Disponibel inntekt inkl. sosialhjelp
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0
1. desil	1,8	2,2	2,2	2,5
2. desil	3,2	3,8	4,2	4,2
3. desil	4,6	5,1	5,5	5,5
4. desil	6,1	6,4	6,7	6,8
5. desil	7,7	7,9	8,0	8,0
6. desil	9,6	9,7	9,7	9,7
7. desil	11,6	11,6	11,4	11,4
8. desil	13,7	13,5	13,4	13,3
9. desil	16,5	15,9	15,7	15,6
10. desil	25,3	23,9	23,2	23,0
Gini-koef- fisient	0,376 (0,004)	0,346 (0,004)	0,333 (0,004)	0,325 (0,004)

¹ Det er laget én desilfordeling for hvert inntektsbegrep. Det er således ikke de samme husholdningene som befinner seg i samme desil i hver kolonne.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene.

disponibel inntekt. Dette avspeiler naturligvis at husholdninger med høy inntekt betaler mer i skatt og har høyere gjeldsrenter enn husholdninger med lav inntekt. Tillegg av sosialhjelp har også en viss virkning i retning av mindre ulikhet. I fordelingen av disponibel inntekt medregnet sosialhjelp har 10. desil vel ni ganger høyere inntekt enn 1. desil.

En må her være oppmerksom på at det ikke nødvendigvis er de samme husholdningene som tilhører en og samme desilgruppe når en fordeler husholdningene etter ulike inntektsbegreper. En kan for eksempel ikke slutte at husholdningene i 1. desil i fordelingen av inntekt øker sin andel av samlet inntekt fra 1,8 til 2,2 prosent når en går over til fordelingen av inntekt etter skatt.

De summariske målene viser det samme som de enklere ulikhetsmålene. Gini-koeffisienten er størst for fordelingen av inntekt og minst for disponibel inntekt medregnet sosialhjelp. Vi ser også at de summariske målene endrer seg mest når vi går fra inntekt før skatt til inntekt etter skatt. Skatt har altså større utjevneeffekt enn gjeldsrenter og sosialhjelp.

Økt sysselsetting fører til mindre inntektsulikhet?

Vi skal i hovedsak basere beskrivelsen av utviklingen i ulikheten i den totale inntektsfordelingen på fordelingen av inntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet. Denne fordelingen gir et bedre uttrykk for fordelingen av økonomiske levekår enn de andre inntektsmål vi har diskutert her. For det første foretrekker vi inntekt etter skatt framfor disponibel inntekt fordi vi mangler gode mål for nytten eller "inntekten" av de varige forbrugsgoder som husholdningen har lånt penger til (se også kapittel 1). For det andre ønsker vi å korrigere for den utviklingen som har skjedd i husholdningsstrukturen med blant annet stadig mindre

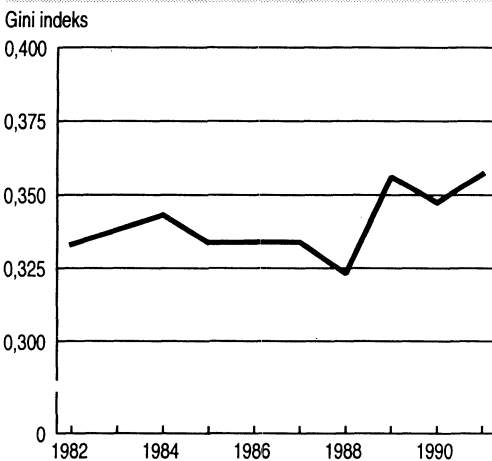
husholdninger. Derfor foretrekker vi å regne inntekten pr. forbruksenhet. Vi skulle også gjerne ha inkludert økonomisk sosialhjelp i inntektsbegrepet, men siden sosialhjelpen ble registrert i inntektsundersøkelsene første gang i 1990, har vi måttet se bort fra den (tabell 13.1 viser at det ikke er noen avgjørende forskjell på inntektsulikheten avhengig av om sosialhjelp er medregnet eller ikke).

Vi skal likevel først kort presentere utviklingen i fordelingen av inntekt etter skatt uten å korrigere for husholdningsstruktur.

Med dette inntektsbegrepet var ulikheten helt uendret i perioden 1982-1987, om en ser bort fra 1984 da ulikheten var noe større enn i årene etter. Etter en svak reduksjon av ulikheten i 1988 økte ulikheten markert i 1989, der den har holdt seg fram til 1991. Ulikheten økte altså fra 1982 til 1991.

En kan uttrykke endringene på en noe mer konkret måte enn den abstrakte Gini-koeffi-

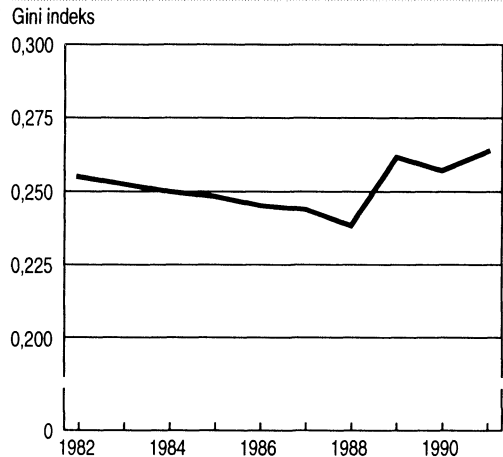
Figur 13.1. Gini-koeffisienten for inntekt etter skatt. 1982-1991¹

¹ Tall for 1983 mangler

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Figur 13.2. Gini-koeffisienten for inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1982-1991¹

¹ Tall for 1983 mangler

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

sienten gjør. I 1982 var gjennomsnittsinntekten for den tidelen av husholdningene som hadde høyest inntekt 11,0 ganger høyere enn gjennomsnittsinntekten for tidelen med lavest inntekt. Dette forholdstallet ble redusert fra 11,0 i 1982 til 9,0 i 1988, for deretter å øke til 11,4 i 1989 og 12,0 i 1991.

Utviklingen i husholdningenes inntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet ligner på utviklingen i inntekt etter skatt ved at ulikheten var minst i 1988 og økte markert til 1989. Den avviker ved å vise en forholdsvis jevn utvikling mot mindre ulikhet i hele perioden 1982-1988, og dessuten ved at ulikheten ligger på et vesentlig lavere nivå. Mye tyder på at inntektsundersøkelsen i 1984 undervurderte gjennomsnittlig husholdningsstørrelse. En husholdnings inntekt er gjerne lavere jo færre medlemmer husholdningen har. Dermed ble trolig også antall husholdninger med lav inntekt etter skatt undervurdert, og dette kan være

Tabell 13.2. Andelen av samlet inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som ulike desiler i denne inntektsfordelingen har. Prosent. 1982-1991

	1982	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
1. desil	3,6	4,0	3,8	4,0	4,1	4,1	3,6	3,5	3,4
2. desil	5,8	5,8	5,9	5,7	5,8	5,9	5,7	5,8	5,7
3. desil	6,8	6,7	6,8	6,7	6,8	6,9	6,7	6,7	6,7
4. desil	7,7	7,6	7,7	7,8	7,8	7,9	7,7	7,7	7,6
5. desil	8,7	8,6	8,7	8,8	8,8	8,9	8,7	8,7	8,7
6. desil	9,7	9,7	9,8	9,8	9,8	9,8	9,6	9,7	9,7
7. desil	10,8	10,8	10,9	10,9	10,8	10,9	10,7	10,9	10,8
8. desil	12,2	12,2	12,1	12,2	12,1	12,1	12,0	12,1	12,1
9. desil	14,0	13,9	14,0	14,0	13,9	13,9	13,9	14,0	13,9
10. desil	20,7	20,7	20,3	20,1	20,2	19,8	21,5	20,8	21,4

forklaringen på at ulikheten i fordelingen av husholdningenes inntekt etter skatt økte fra 1982 til 1984, mens ulikheten i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet gikk ned. Ved å beregne inntekten pr. forbruksenhet korrigerer vi for husholdningsstørrelse, og dermed får en eventuell undervurdering av husholdningsstørrelsen mindre betydning.

En annen forskjell er at med korreksjon for husholdningssammensetning er ulikheten i 1991 i overkant av ulikheten i 1982, mens fordelingen av inntekt etter skatt viste klart større ulikhet i 1991 enn i 1982. Denne forskjellen har sammenheng med utviklingen mot mindre husholdninger i perioden.

Virkingen av å korrigere for husholdningsstruktur ser vi klart når vi sammenligner gjennomsnittsinntekt i tidelen med høyest og lavest inntekt. Dette forholdet gikk ned fra 12,0 i 1991 når en tar utgangspunkt i inntekt etter skatt til 6,3 når en tar utgangspunkt i inntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet. Det er altså mindre avstand mellom husholdningene med de høyeste og laveste inntektene når en tar hensyn til forsørgelsesbyrde. Det skyldes at husholdningene med lavest inntekt gjennomgående er små, mens husholdningene med høyest inntekt er store.

Mens tidelen av husholdningene med høyest inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i 1982 hadde 5,8 ganger høyere inntekt enn tidelen med lavest inntekt, sank dette forholdet til 4,8 i 1988 for deretter å øke til 6,0 i 1989.

Det er nærliggende å tolke denne utviklingen i ulikheten som nært forbundet med utviklingen i sysselsettingen. Sysselsettingen økte fram til 1988 (inntektstall for 1983 mangler), for deretter å gå kraftig ned. Vi skal senere se på utviklingen i ulikheten i yrkesinntekt, for å se om vi kan få bekreftet en slik tolkning.

I tillegg til endringer i sysselsetting kan også endringer i innholdet i inntektsbegrepet ha spilt en rolle. I siste halvdel av 1980-tallet ble inntektsgrunnlaget utvidet med bl.a. utvidet beskatning av naturalytelser. Høyinntekts-husholdninger mottar i høyere grad enn andre slike naturalytelser. Utvidelse av inntektsgrunnlaget kan derfor ha ført til en tilsynelatende økning i ulikhet. Ut fra størrelsen av disse naturalytelsene (se kapittel 9) er det likevel tvilsomt om dette momentet er av vesentlig betydning for utviklingen i ulikhet.

Vi har tidligere pekt på svakheter ved inntektsmaterialet, spesielt de som består i at

realiserte gevinster og tap i forbindelse med kjøp og salg av både realkapital og finanskapital ikke i tilstrekkelig grad fanges opp. I perioden fram til 1988 kan en anta at spesielt høyinntektshusholdningene har realisert en del gevinster som ikke er registrert. Dette vil motvirke den utviklingen mot mindre ulikhet vi så ovenfor. Omvendt kan en anta at høyinntektsgruppene mot slutten av tiåret har hatt en del slike tap som vil motvirke tendensen mot økt ulikhet på slutten av 1980-tallet. I siste halvdel av 1980-årene viser inntekts- og formuesundersøkelsene høyere vekst i husholdningenes bankinnskudd enn kredittmarkedsstatistikken gjør. Det er mulig at denne forskjellen skyldes at tidligere underrapportering av bankinnskudd i selvangivelsene er blitt mindre etter hvert som ligningsmyndighetenes kontrollmuligheter er blitt bedre (se kapittel 2). Hvis inntekts- og formuesundersøkelsene overvurderer veksten i bankinnskuddene, overvurderes trolig også veksten i husholdningenes renteinntekter. Alle grupper har opplevd en kraftig vekst i renteinntektene, men disse inntektene betyr mer for høyinntektsgruppene enn for lavinntektsgruppene, og dermed kan en kunstig høy vekst i renteinntektene ha bidratt til en tilsvarende kunstig økning i ulikheten i siste halvdel av 1980-tallet.

Både husholdninger med høy og med lav inntekt fikk økte renteinntekter i løpet av 1980-tallet. I 1990 utgjorde for eksempel renteinntektene vel 30 000 1991-kroner eller 7,7 prosent av inntekt etter skatt for de 10 prosentene av husholdningene som hadde høyest inntekt etter skatt pr. forbruksenhet (10. desil) mot 4,6 prosent i 1982. For husholdningene i 1. desil utgjorde renteinntektene i underkant av 3 000 1991-kroner eller 4,2 prosent av inntekt etter skatt, i 1982 bare 2,4 prosent.

Vi skal vise inntektsutviklingen for ulike deler av inntektsfordelingen for å få et

bedre innblikk i hva som har skjedd. De summariske tallene ovenfor kan bare gi et grovt bilde av inntektsutviklingen. Vi presenterer inntektsgrensene for 1. desil, dvs. tidelen med lavest inntekt, inntektsgrensene for 1. kvartil, dvs. firedelen med lavest inntekt, medianen eller 2. kvartil som er inntektsgrensen som halvparten av husholdningene ligger under når de ordnes etter inntekt, og inntektsgrensene for 3. kvartil og 9. desil, dvs. grensene som henholdsvis 75 og 90 prosent av husholdningene ligger under.

I 1990 hadde 10 prosent av husholdningene inntekter under 59 700 1991-kroner, en firedel hadde inntekter under 76 400 kroner, halvparten hadde inntekter under 105 400 og 90 prosent hadde inntekter under 175 500 kroner. Med inntekt mener vi her inntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet.

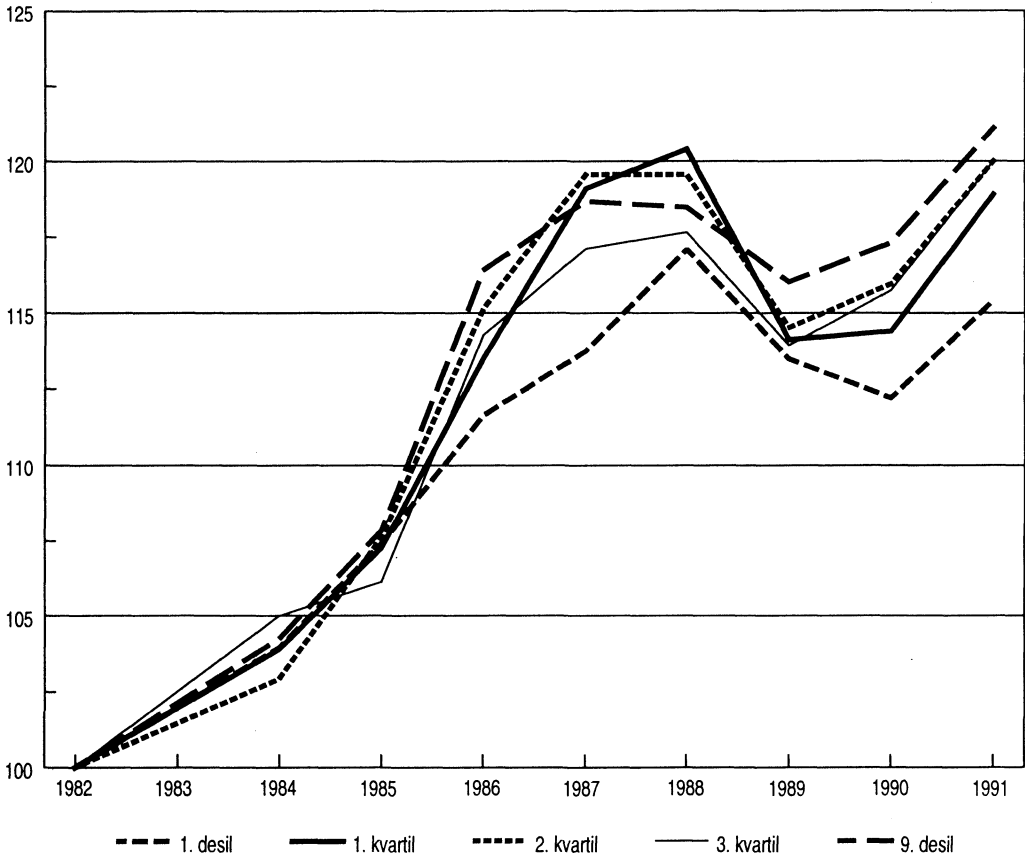
Figur 13.3 tyder på at inntektsutviklingen var best for husholdninger med lavere inntekter fram til og med 1988. Inntektsgrensene for både 1. kvartil og medianen hadde en bedre utvikling enn både 3. kvartil og 9. desil fram til dette tidspunktet. Et unntak er likevel husholdningene med lavest inntekt. Utviklingen i inntektsgrensen for 1. desil var svakest.

Fra 1988 til 1989 ser inntektene ut til å ha falt mest for husholdningene med lavere inntekter. Inntektsveksten var omtrent den samme i perioden 1982-1989 for inntektsgrensene til 1. desil, 1., 2. og 3. kvartil. Det var inntektsgrensen for 9. desil som falt minst.

Fra 1989 til 1991 var utviklingen slik at inntektsgrensen for 9. desil beholdt sitt forsprang. Inntektsgrensen for 1. desil derimot sakk akterut. Inntektsgrensen for 1. desil økte i faste kroner med 15 prosent i perioden 1982-1991, mens de øvrige

Figur 13.3. Inntektsgrenser for ulike deler av fordelingen av husholdninger, etter inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1982-1991. Faste priser. 1982=100¹

Indeks 1982=100

¹ Tall for 1983 mangler

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen

inntektsgrenser økte med om lag 20 prosent. For 1.-3. kvartil utviklet inntektsgrensene seg nokså likt fra 1989 til 1991. Uttrykt i kroner hadde inntektsgrensen for 9. desil fra 1988 til 1991 økt med 4 000 kroner (fra 177 200 til 181 200), mens 1. desil og 1. kvartil gikk ned med 1 000 kroner fra henholdsvis vel 80 000 kroner og 62 000 kroner i 1988.

Nedgang i yrkesinntekt for lavinntekts-husholdninger

Husholdningene får sine inntekter fra ulike kilder. Det er helt ulike prosesser som styrer inntektsutviklingen for de ulike kildene. Det er derfor viktig å undersøke hvordan utviklingen i de ulike inntektskildene har bidratt til endringene i ulikhet. Vi skal skille mellom bare tre hovedkilder til inntekt, nemlig yrkesinntekt, som er summen

av lønns- og næringsinntekt, kapitalinntekt og overføringer. En må her legge merke til at kapitalinntekt er regnet brutto, dvs. uten at det er gjort fradrag for gjeldsrenter. Dette er i overensstemmelse med at vi bruker inntekt etter skatt som hovedinntektsbegrep. Videre behandler vi skatt som en viktig komponent i dannelsen av inntekt etter skatt.

Som en første konkrete tilnærming skal vi presentere gjennomsnitt for yrkesinntekt, kapitalinntekt, overføringer og skatt for 1.-4. kvartil og for tidelen med lavest og høyest inntekt (1. og 10. desil). Det er viktig å være oppmerksom på at husholdningene er fordelt etter inntekt etter skatt beregnet pr. forbruksenhet. Tallene for yrkesinntekt, kapitalinntekt osv. er imidlertid ikke regnet pr. forbruksenhet. Det samme gjelder summen (inntekt etter skatt). Utviklingen i denne summen kan derfor ikke sammenlignes med den inntektsutviklingen som er beskrevet ovenfor, og som gjaldt inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Vi gir tall bare for årene 1982, 1988 og 1990. 1988 er valgt fordi analysen ovenfor viser at dette året må betraktes som et vendepunkt i utviklingen av ulikheten.

Ser en hele perioden 1982-1990 under ett, gikk gjennomsnittlig yrkesinntekt ned både for firedelen med lavest og nest lavest inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Både i 1. desil, 1. kvartil og 2. kvartil gikk yrkesinntekten i gjennomsnitt ned med vel 10 000 kroner. For den halvparten av husholdningene som hadde høyest inntekt økte den gjennomsnittlige yrkesinntekten. For husholdningene i 1. og 2. kvartil ble nedgangen i yrkesinntekt mer enn oppveid av økningen i de andre inntektspostene, først og fremst i overføringene. Skiller en derimot ut bare 1. desil, var ikke dette tilfellet. Også i denne gruppen økte overføringene, og skatten ble redusert, men ikke tilstrekkelig til å oppveie nedgangen i yrkesinntekt.

I 3. og 4. kvartil økte ikke bare yrkesinntekten i gjennomsnitt. Også kapitalinntekten økte, særlig i 4. kvartil, ja, selv overføringene økte litt i gjennomsnitt. På grunn av denne inntektsøkningen økte også skatten i disse to gruppene.

I perioden 1988-1990, da problemene på arbeidsmarkedet gjorde seg gjeldende, gikk yrkesinntekten ned i alle grupper. Endringene i kroner var størst i 2. kvartil, der yrkesinntekten gikk ned med nesten 30 000 1991-kroner. Kapitalinntekten gikk litt ned i alle grupper. Dette kan blant annet være et resultat av nedbetaling av gjeld i denne perioden. Mer overraskende er nedgangen i de gjennomsnittlige overføringene i 1. kvartil og særlig i 1. desil. Dette må antakelig tolkes slik at tidelen av husholdningene med lavest inntekt skiftet karakter i denne perioden. Antakelig falt en del husholdninger som ikke var pensjonisthusholdninger, ned i det laveste inntektssjiktet, og presset pensjonisthusholdningene oppover i inntektsfordelingen. De nye lavinntektshusholdningene kan være studenthusholdninger eller husholdninger, for eksempel unge enslige, som i vesentlig grad er henvist til sosialhjelp.

Selv om yrkesinntekten gikk ned i alle grupper fra 1988 til 1990, hadde de fleste grupper hatt en gunstig utvikling i yrkesinntekten i årene før. I 1. desil økte ikke yrkesinntekten fra 1982 til 1988, og disse husholdningene hadde altså ikke noe "å stå imot med" da arbeidsmarkedet ble vanskelig. En kan tolke dette slik at det har vært en mer langsiktig tendens til at husholdningene med lavest inntekt i økende grad består av husholdninger som er utenfor arbeidsmarkedet eller er marginale i forhold til dette. Eller at personer som er utenfor eller marginale i forhold til arbeidsmarkedet, i økende grad danner egne husholdninger, kanskje bl.a. fordi mulighetene for forsørgelse har økt. I tillegg til denne

Tabell 13.4. Ulike inntektsarter og skatt i prosent av samlet yrkesinntekt, kapitalinntekt og overføringer for husholdninger i 1. og 10. desil og 1.-4. kvartil, 1982, 1988 og 1990

	1982	1988	1990
	1. desil		
Inntekt etter skatt	87	90	91
Yrkesinntekt	50	42	40
Kapitalinntekt	5	4	4
Overføringer	45	53	56
Skatt	13	10	9
	1. kvartil		
Inntekt etter skatt	87	86	89
Yrkesinntekt	52	48	41
Kapitalinntekt	4	6	6
Overføringer	44	46	53
Skatt	13	14	11
	2. kvartil		
Inntekt etter skatt	79	78	80
Yrkesinntekt	75	71	66
Kapitalinntekt	3	6	6
Overføringer	22	22	28
Skatt	21	22	20
	3. kvartil		
Inntekt etter skatt	75	74	76
Yrkesinntekt	84	81	80
Kapitalinntekt	3	6	5
Overføringer	13	13	15
Skatt	25	26	24
	4. kvartil		
Inntekt etter skatt	72	71	72
Yrkesinntekt	88	85	84
Kapitalinntekt	5	8	8
Overføringer	7	7	7
Skatt	28	29	28
	10. desil		
Inntekt etter skatt	72	70	72
Yrkesinntekt	88	84	84
Kapitalinntekt	7	11	11
Overføringer	5	5	5
Skatt	28	30	28

langsiktige tendensen kommer så virkningene av arbeidsmarkedsproblemene på slutten av 1980-tallet.

Sammensetningen av inntektene, regnet som andel av summen av yrkesinntekt, kapitalinntekt og overføringer, har endret seg særlig i den lavere delen av inntektsfordelingen. Det generelle mønster både i 1. desil, 1. kvartil og 2. kvartil er at andelen som yrkesinntektene utgjør, har gått ned med om lag 10 prosent fra 1982 til 1990, og er blitt kompensert av en omtrent tilsvarende økning i overføringenes andel. For husholdninger i den øvre del av inntektsfordelingen økte yrkesinntektene, likevel gikk andelen som yrkesinntektene utgjør også litt ned, 4 prosent, her er det imidlertid først og fremst økningen i kapitalinntektenes andel som bidrar til å kompensere dette.

Sammenligner en skatt som andel av inntekten i 1982 og 1990, har det skjedd en reduksjon i skatteandelen i den lavere del av inntektsfordelingen. Reduksjonen synes å ha vært større jo lengre ned i inntektsfordelingen en kommer. I 4. kvartil og i 10. desil var det ikke noen reduksjon i skatteandelen.

Fra 1988 til 1990 synes det å ha vært en reduksjon i skatteandelen i alle inntektsgrupper. Igjen var den størst i de lavere deler av inntektsfordelingen. Dog med unntak av 1. desil der reduksjonen synes å ha vært liten.

Skatteandelen er som ventet lavest i den nederste delen av inntektsfordelingen, høyest i den øverste delen. I 1990 var for eksempel skatteandelen 9 prosent i 1. desil og 28 prosent i 10. desil. Spesielt stor var forskjellen i skatteandelen mellom 1. og 2. kvartil. Dette har blant annet sammenheng med vårt progressive skattesystem. Men det er også mange andre forhold som har betydning for de skatteandelene vi kan

observere. Det har for eksempel betydning hvordan husholdningens inntekter er fordelt på én eller flere personer, og hvordan fradragene, herunder gjeldsrentene, fordeler seg i forhold til inntektsfordelingen.

Gode mål på ulikhet i formue mangler

Formue er, som vi flere ganger tidligere har vært inne på, et vanskeligere begrep enn inntekt, og måleproblemene er også større enn for inntekt. Det samlebegrep for formue som det er mest vanlig å bruke, er formue definert som nettoformue ved stats-skatteligningen tillagt eventuelle fribeløp for sparekapital. Denne netto ligningsformuen framkommer som summen av realkapitalen fra bolig, fritidshus, biler og annen konsumkapital, driftsbygninger og annen produksjonskapital, og av bruttofinanskapital i form av bankinnskudd, verdipapirer o.l. (medregnet eventuell skattefri sparekapital) og fratrukket gjeld. Dersom ligningsformuen blir negativ (bruttoformuen mindre enn gjelden) settes den til null.

Det svakeste punktet er verdsettingen av realkapitalen. Men også inkluderingen av produksjonskapital skaper problemer for tolkningen. Selv registreringen av finanskapitalen kan det som vi har sett, reises tvil om. Det er stor forskjell på det bildet kredittmarkedsstatistikken gir av nivået og utviklingen av husholdningenes finanskapital og det bildet inntekts- og formuesundersøkelsen gir. I tillegg kommer at spredningen i formuene er langt større enn spredningen i inntektene. Enkelte husholdninger har svært store formuer. På grunn av de forholdsvis små utvalg i inntekts- og formuesundersøkelsene knytter det seg større usikkerhet til tallene for fordeling av formue enn til inntektsfordelingstallene.

Inntekts- og formuesundersøkelsen viser at ligningsformuen er svært ulikt fordelt

mellom husholdningene. Den tidelen av husholdningene som har høyest formue, har omtrent halvparten av husholdningenes samlede formue, mens den halvparten av husholdningene som har minst formue i 1990 hadde 5 prosent av den samlede formuen. Gini-koeffisienten for fordelingen av formue var i 1990 0,71, altså langt større ulikhet enn vi fant i inntektsfordelingen.

Tabell 13.5. Andel av samlet ligningsformue og samlet beregnet formue for husholdninger i ulike desiler. Prosent. 1990

	Beregnet formue	Ligningsformue
I alt	100	100,0
1. desil	0	0,0
2. desil	0	0,1
3. desil	1	0,7
4. desil	2	1,5
5. desil	5	2,6
6. desil	8	3,6
7. desil	11	6,8
8. desil	15	12,1
9. desil	20	19,9
10. desil	38	52,7

Det kanskje største problemet med formuesbegrepet i inntekts- og formuesundersøkelsene er verdsettingen av realkapitalen. I skatteligningen blir realkapital lavt verdsett, og forholdet mellom ligningsverdi og markedsverdi vil variere en god del mellom husholdningene, slik at formuesfordelingen vil variere etter om ligningsverdi eller markedsverdi er grunnlaget. For 1990 har en opplysninger om markedsverdi for en del formuesgoder som bolig, fritidshus, bil, båt o.l. Dersom en erstatter ligningsverdiene for realkapitalen med opplysninger om antatt markedsverdi, blir den beregnede formue som da framkommer, jevnere fordelt. Det er viktig å være oppmerksom på at i beregnet formue er ligningsverdien for noen formuesgoder, men ikke alle, erstattet

av antatt markedsverdi. Det er særlig verdien av egen bolig som gjør fordelingen jevnere. Om lag tre av fem husholdninger eier sin egen bolig, og markedsverdien av bolig er for de fleste betydelig. De fleste husholdninger med stor gjeld, som kommer ut med null i formue, vil ha en bolig med en betydelig markedsverdi, og derfor ha en beregnet formue som er positiv.

Mens tidelen med høyest ligningsformue hadde 53 prosent av husholdningenes samlede ligningsformue, hadde tidelen med høyest beregnet formue bare 38 prosent av den samlede beregnede formue for husholdningene i 1990, altså en vesentlig jevnere fordeling. Likevel er formuesfordelingen fortsatt betydelig skjevere enn fordelingen av inntekt. Og fortsatt eier halvparten av husholdningene med lavest formue bare 8 prosent av den samlede beregnede formuen.

Finanskapital er skjevtere fordelt enn realkapital

Vi oppfatter ligningsformue som et begrep med så store svakheter at det neppe er særlig meningsfullt å analysere utviklingen i ulikhet i formuesfordelingen med utgangspunkt i dette begrepet. Hvilke alternativer har en da? Begrepet beregnet formue, som hadde vært en brukbar erstatning, kan en bare skaffe tall for i 1990.

Bruttofinanskapital og bruttoformue er vel så relevante formuesmål som netto ligningsformue. Bruttoformue er imidlertid fortsatt preget av svakhetene ved målingen av realkapital. Bruttofinanskapitalen er et godt mål på den trygghet og uavhengighet formuen gir. I en levekårssammenheng mener vi at bruttoformue er et bedre mål enn formue. Det skyldes at bruttoformuen, der en ikke trekker fra gjeld, er et bedre uttrykk både for de forbruksmulighetene formuen gir og for den nytten en har av bruken av formuesgjenstander som inngår i

formuen. Fra et velferdssynspunkt er det ikke rimelig at en husholdning med en rekke formuesgjenstander som den har stor nytte av, men også stor gjeld, skal regnes på linje med en husholdning som ikke eier noen formuesgjenstander. Bruttoformuesbegrepet har altså ikke den svakhet som nettoformuen har, nemlig at det er svært forskjellig tolkning av hva en nettoformue på null innebærer for en husholdning. Men igjen, verdsettelsen av realformuen i ligningen er av begrenset verdi som et uttrykk for nytten av denne formuen.

Tabell 13.6. Andel av samlet realkapital, bruttofinanskapital, bruttoformue, gjeld og netto ligningsformue for husholdninger i desilene i de ulike formuesfordelinger. 1990

	Real- kapital	Brutto- finans- kapital	Brutto- formue	Gjeld	Lig- nings- formue
1. desil	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
2. desil	0,0	0,1	0,6	0,0	0,1
3. desil	0,2	0,7	1,9	0,0	0,7
4. desil	2,0	1,7	3,6	0,8	1,5
5. desil	4,8	3,0	5,5	2,7	2,6
6. desil	7,8	4,8	7,4	5,7	3,6
7. desil	10,8	7,1	9,5	9,7	6,8
8. desil	14,1	10,9	12,4	14,6	12,1
9. desil	18,9	18,2	17,3	21,0	19,9
10. desil	41,4	53,4	42,0	45,6	52,7
Gini-koef- fisient	0,621	0,699	0,584	0,677	0,709

Målt ved Gini-koeffisienten er bruttofinanskapitalen om lag like ulikt fordelt som ligningsformuen og klart mer ulikt fordelt enn realkapital og bruttoformue. Den halvparten av husholdningene som har lavest bruttofinanskapital, har bare 6 prosent av den totale bruttofinanskapitalen, eller om lag 10 prosent av det den mest velstående tidelen har.

Det er få som ikke har noen bruttofinanskapital, men i de laveste desilene er gjennomsnittsbeløpene svært små. De fleste har en lønnskonto eller annen konto med små innestående beløp, og bankene har opplysningsplikt overfor ligningsmyndighetene, slik at alle konti blir registrert uansett hvor små beløp det dreier seg om. I 1990 hadde en firedel av husholdningene under 12 500 kroner i bruttofinanskapital.

Realkapitalen er jevnere fordelt enn bruttofinanskapitalen, men fordelingen er fortsatt svært skjev. De resultatene vi presenterte foran om fordelingen av beregnet formue tyder på at realkapitalen basert på markedsverdier vil være mer jevnt fordelt enn realkapitalen basert på ligningsverdier.

Bruttoformue er jevnere fordelt enn realkapital, til tross for at den er sammensatt av realkapital og bruttofinanskapital som begge er mer ujevnt fordelt enn bruttoformue. Det betyr at realkapitalen er fordelt slik at den virker utjevnende på bruttofinanskapitalen, og omvendt.

Også gjelden er svært skjevt fordelt. Om lag en tredel av husholdningene hadde ingen gjeld i 1990, halvparten hadde under 120 000 kroner i gjeld. Den halvparten av husholdningene som hadde minst gjeld hadde bare vel 3 prosent av husholdningenes samlede gjeld, mens tidelen med størst gjeld hadde vel 45 prosent av den samlede gjelden.

Utvikling i formuesfordelingene

Vi skal først og fremst legge vekt på utviklingen i fordelingen av bruttoformue og bruttofinanskapital.

Som bakgrunn for den senere analysen av utviklingen i ulikhet skal vi vise de konkrete fordelinger av ulike formuesbegreper i 1991. De aller fleste har noe formue, men i de laveste desilene er det snakk om ganske

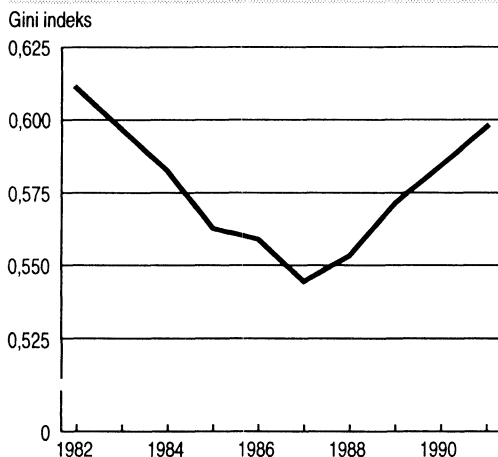
små beløp. Det framgår også klart at formuene er svært ulikt fordelt. Det er svært stor forskjell på formuen til tidelen med høyest og tidelen med lavest formue. Det gjelder kanskje særlig for bruttofinanskapital. (Vær oppmerksom på at summen av bruttofinanskapital og realkapital for en bestemt desil ikke er lik bruttoformuen i desilen. Det er snakk om forskjellige desilfordelinger.)

Tabell 13.7. Gjennomsnittlig bruttoformue, bruttofinanskapital og realkapital i ulike desiler. Ligningsverdien. 1991. Kroner

	Bruttoformue	Bruttofinanskapital	Realkapital
1. desil	400	0	0
2. desil	16 600	1 300	0
3. desil	57 900	9 000	3 900
4. desil	121 700	22 800	35 300
5. desil	197 000	42 800	93 900
6. desil	267 300	74 200	153 400
7. desil	345 300	114 500	212 000
8. desil	450 500	183 600	271 800
9. desil	633 900	310 400	358 200
10. desil	1 589 600	1 013 900	779 100

Bruttoformuen økte for alle desilgrupper fram til 1987-1988, for deretter å avta. Unntaket er 10. desil, der bruttoformuen økte i hele perioden 1982-1991. Likevel har den prosentvise økningen i bruttoformuen vært minst i 10. desil.

Et annet uttrykk for utviklingen får en når en ser på andelen av samlet bruttoformue som halvparten av husholdningene med lavest bruttoformue har. Denne økte fra snaut 11 prosent i 1982 til 14 prosent i 1987 for deretter å gå ned til snaut 11 prosent i 1991. 10. desils andel av samlet bruttoformue gikk samtidig ned fra snaut 46 prosent i 1982 til 39 prosent i 1987 for deretter å øke til 43 prosent i 1990.

Figur 13.4. Gini-koeffisienter for fordelingen av husholdninger etter bruttoformue. 1982-1991¹¹ Tall for 1983 mangler

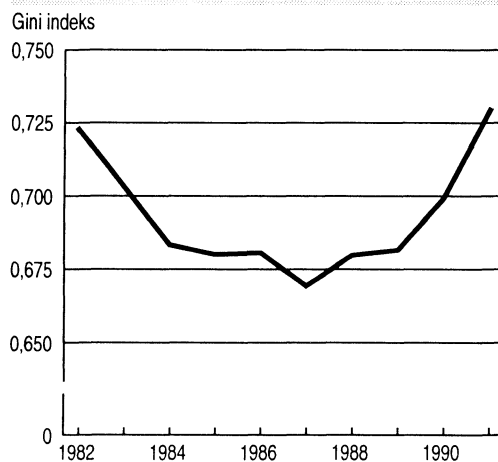
Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Gini-koeffisienten sammenfatter denne utviklingen ganske klart, med en klar reduksjon i ulikheten i perioden 1982-1987 og deretter en omtrent like klar, men litt mindre økning i ulikhet fram til 1991. Vi skal senere i forbindelse med behandlingen av bruttofinanskapital diskutere i hvilken grad denne utviklingen er reell.

I 1991 utgjorde bruttofinanskapitalen i gjennomsnitt 177 000 kroner. Dette er snaut halvparten av bruttoformuen. Vi finner da også mye av den samme utviklingen i bruttofinanskapitalen som i bruttoformuen. I de fleste desilgrupper økte bruttofinanskapitalen fram til 1987-1988 for deretter å avta. I desilgruppen med høyest finanskapital fortsatte økningen gjennom hele perioden. Den relative veksten i bruttofinanskapitalen var lavest rundt midten av fordelingen, snaut 20 prosent, den økte oppover i fordelingen og var 38 prosent regnet i faste kroner i 10. desil. I de lavere desiler var den prosentvise veksten

noe høyere (bortsett fra 1. desil). I de laveste desilene er imidlertid tallene spesielt usikre, og dermed blir vekstanslagene også svært usikre.

Den halvparten av husholdningene som hadde minst bruttofinanskapital økte sin andel av den samlede finanskapitalen fra 4 prosent i 1982 til 6 prosent i 1987. Deretter avtok andelen til 4 prosent i 1991. 10. desils andel avtok tilsvarende fra 55 prosent i 1982 til 49 prosent i 1987, for deretter å øke til 57 prosent i 1991.

Figur 13.5. Gini-koeffisienter for fordelingen av husholdningene etter bruttofinanskapital. 1982-1991¹¹ Tall for 1983 mangler

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Igjen sammenfatter Gini-koeffisienten denne utviklingen. Ulikheten avtok vesentlig fra 1982 til 1987 for deretter å øke, til et nivå i 1991 omtrent som i 1982.

En kan imidlertid reise spørsmålet om dette utviklingsforløpet er reelt. Vi så tidligere at utviklingen i bruttofinanskapital, slik den framkommer i inntekts- og formuesunder-

søkelsen var vesentlig forskjellig fra de tall kredittmarkedsstatistikken viser. Vi tolket dette som en følge først og fremst av endringer i ligningsetatens kontroll med bankinskudd og dermed mindre underreportering fra husholdningene. Ifølge inntekts- og formuesundersøkelsene økte bankinnskuddenes andel av bruttofinanskapital fra 62 til 71 prosent i perioden 1982-1991. Fra 1982 til 1986 økte både bankinnskuddene (41 prosent vekst i realverdien) og annen finanskapital (17 prosent), men fra 1986 til 1991 økte bankinnskuddene med 8 prosent, mens annen finanskapital ble redusert med 15 prosent.

Det er vanskelig å si hvordan redusert underreportering slår ut på fordelingen, men det betyr at utviklingen i ulikhet fram til 1986 er ganske usikker. Derimot er det mer grunn til å feste lit til utviklingen mot økt ulikhet fra 1986.

Vi skal ikke behandle ulikheten i realkapital fordi ligningsopplysningene er av ganske dårlig kvalitet. Det er ikke bare slik at realkapitalen undervurderes, men det varierer betydelig fra husholdning til husholdning i hvilken grad den undervurderes. Ulikhetsmål blir derfor av begrenset verdi.

Et annet problem ut fra et velferdssynspunkt er at realkapitalen omfatter produksjonskapitalen til selvstendig næringsdrivende. Denne produksjonskapitalen er i særlig grad representert i de høyere desiler i fordelingen av realkapital.

14. Inntektsfordeling og husholdningenes formue

Til nå har vi sett på ulikheten i ulike inntekts- og formuesbegreper hver for seg. Alle slike mål har mangler dersom en er opptatt av å få et mer fullstendig bilde av husholdningenes økonomiske situasjon. Det er imidlertid vanskelig å lage mål som sammenfatter både inntekts- og formuessiden ved husholdningenes økonomiske situasjon. Vi skal nøye oss med å gi et bilde av utviklingen i ulikhet i husholdningenes økonomiske situasjon ved å ta utgangspunkt i fordelingen av husholdningene etter inntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet. For husholdninger i den lavere, midtre og høyere del av denne inntektsfordelingen vil vi vise utviklingen i ulike mål på formue, materiell standard og subjektiv oppfatning av den økonomiske situasjonen.

Vi har sett at inntektsfordelingen har endret seg forholdsvis lite, inntektsandelen til lav- og høyinntekts-husholdningene har vært ganske stabil gjennom 1980-tallet. I samme periode har vi sett en sterk vekst i husholdningenes bruttofinanskapital og gjeld, en betydelig forbedring i boligstandarden og en viss økning i andelen husholdninger som eier sin egen bolig. Et viktig spørsmål er hvordan denne veksten har vært fordelt, om den har forsterket eller har bidratt til å motvirke den ulikhet vi finner i fordelingen av inntekt.

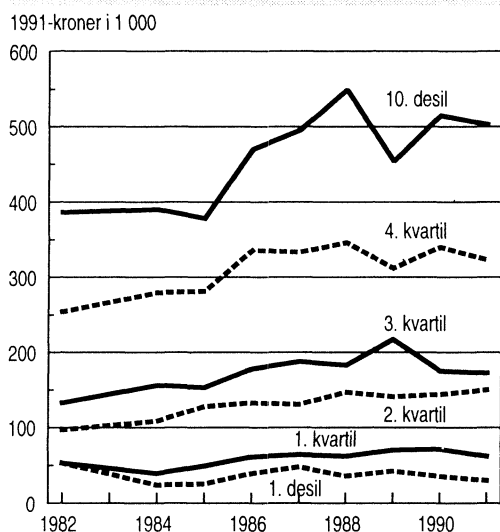
Større forskjeller i bruttofinanskapital mellom lav- og høyinntektsgrupper

Bruttofinanskapitalen har antakelig fått større betydning for husholdningenes økonomi, ikke bare fordi kapitalen har økt, men også fordi det har skjedd en del endringer i husholdningenes situasjon som gjør dem mer sårbare for endringer i rammebetingelsene. For det første har gjelden økt betraktelig. Endringer i prisen på lån, inflasjon mv. vil derfor få større konsekvenser. For det andre ble situasjonen på arbeidsmarkedet mer usikker. Dette sammen med tendenser til mer turbulens i familiesituasjonen betyr at risikoen for endringer i husholdningens inntektsgrunnlag har økt. Har husholdningen positiv bruttofinanskapital vil denne kunne virke som en buffer mot virkningene av slike endringer i rammebetingelsene for husholdningens økonomi.

Vi har tidligere sett at ulikheten i fordelingen av formue generelt er svært stor. Det gjelder også for fordelingen av bruttofinanskapital. Sammenhengen mellom fordelingen av inntekt pr. forbruksenhet og bruttofinanskapital synes også å være sterk. I hvert fall finner vi at 4. kvartil og særlig 10. desil i fordelingen av inntekt pr. forbruksenhet skiller seg ut når det gjelder

gjennomsnittlig bruttofinanskapital. I 1990 var gjennomsnittlig bruttofinanskapital i 4. kvartil nesten dobbelt så stor og i 10. desil tre ganger så stor som i 3. kvartil i inntektsfordelingen.

Figur 14.1. Gjennomsnittlig bruttofinanskapital i ulike deler av fordelingen av husholdninger etter inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1982-1991¹. 1991-kroner

¹ Tall for 1983 mangler

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Det er vanskelig å belyse utviklingen i bruttofinanskapital. I motsetning til hva en finner for inntektsfordelingen, der det svært sjelden forekommer svært høye inntektsbeløp, så forekommer det husholdninger som har svært høy bruttofinanskapital. Formuestallene for det enkelte år er dermed mer usikre enn for eksempel inntektstallene. Særlig stor er usikkerheten for tallene i laveste og høyeste desil i inntektsfordelingen. Det betyr også at det blir lite meningsfullt å beregne vekstrater ved å ta utgangspunkt i ett bestemt år. En må derfor være svært forsiktig med å tolke detaljer i figuren.

Vi har tidligere sett at bruttofinanskapitalen har utviklet seg positivt gjennom 1980-tallet. De generelle trekk i bildet av utviklingen kan beskrives slik: Fra 1982 fram til midten av 1980-tallet var det forholdsvis beskjedne endringer i gjennomsnittlig bruttofinanskapital. Det samme synes å være tilfellet på slutten av 1980-tallet, dvs. fra 1988. I alle grupper kom det alt vesentlige av endringer fra 1984-1985 til 1986-1987.

Inntekts- og formuesundersøkelsene viser en noe sterkere vekst i bruttofinanskapital rundt midten av tiåret enn kredittmarkedstatistikken gjør (fordringer i alt). Større muligheter for kontroll fra ligningsmyndighetenes side kan ha ført til bedre registrering av bankinnskudd i inntekts- og formuesundersøkelsene, og dermed en overvurdering av veksten i bruttofinanskapital rundt midten av 1980-tallet.

Det er vanskelig å si hvordan en eventuell redusert underrapportering av bankinnskudd slår ut på fordelingen av og utviklingen i bruttofinanskapitalen i figuren over, men også dette forholdet bidrar til at utviklingstallene blir ganske usikre. Det vi vet er at bankinnskuddene har vokst mer enn annen finanskapital (se kapittel 2), og at bankinnskuddenes andel av bruttofinanskapital har økt mer blant lavinntekts-husholdningene enn blant husholdninger med høy inntekt. I 1982 utgjorde bankinnskuddene under halvparten av bruttofinansformue både blant de 10 prosentene av husholdningene som hadde lavest inntekt etter skatt pr. forbruksenhet (1. desil) og blant de 10 prosentene som hadde høyest inntekt (10. desil). I 1990 utgjorde bankinnskuddene nærmere 90 prosent av bruttofinanskapitalen i 1. desil, mens den i 10. desil fortsatt utgjorde mindre enn halvparten. Den sterke endringen for lavinntektsgruppen kan ha sammenheng både med bedre rapportering av bankinnskudd, og

med endret sammensetning av denne gruppen, med en økning i andelen yngre enslige, først og fremst på bekostning av eldre enslige.

Økningen av bruttofinanskapitalen i faste kroner har vært langt større i gruppene med høyest inntekt enn i de andre inntektsgruppene. I de laveste inntektsgruppene er økningen i størrelsesorden 10 000-30 000 kroner, i 2. og 3. kvartil er økningen i størrelsesorden 50 000 kroner, mens bruttofinanskapitalen i de høyeste inntektsgruppene økte med i størrelsesorden 100 000-150 000 kroner.

Beskjeden gjeldsøkning i lavinntektsgrupper, sterk økning i høyinntektsgrupper

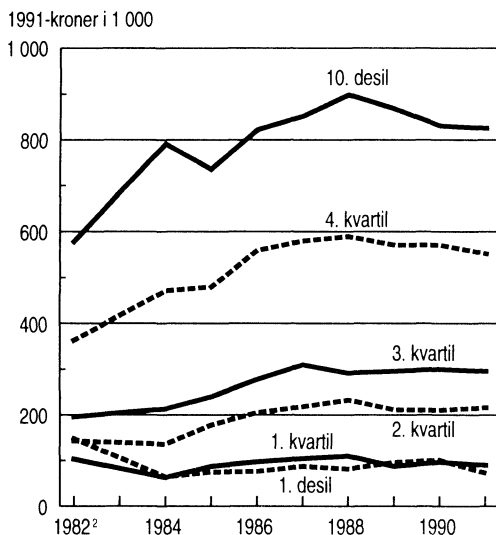
Det er først og fremst husholdninger med høyere inntekt som har høy gjeld. Husholdningene i 1. kvartil hadde i 1990 i gjennomsnitt om lag 100 000 kroner i gjeld, husholdningene i 3. kvartil om lag tre ganger så mye, og husholdningene i 4. kvartil igjen omtrent dobbelt så stor gjeld som husholdningene i 3. kvartil. På samme måte som formue generelt er altså gjelden svært skjevt fordelt mellom inntektsgruppene. En kunne stille spørsmålet om husholdningene med høyere inntekt var større enn husholdningene med lavere inntekt, og dermed hadde større muligheter for å bære gjelden og kanskje størst behov for å stifte gjeld. Dette synes ikke å være tilfellet. Husholdningene i 4. kvartil er bare litt større enn husholdningene i 1. kvartil, henholdsvis 2,09 og 1,92 personer i gjennomsnitt i 1990. De største husholdningene finner en i midten av inntektsfordelingen, med 2,58 og 2,51 personer i husholdningene i henholdsvis 2. og 3. kvartil i 1990.

Utviklingen i gjeld har i hovedtrekk vært lik i de forskjellige deler av inntektsfordelingen, selv om styrken av endringene har vært svært forskjellig. Alle husholdninger i

de ulike deler av inntektsfordelingen hadde om lag uendret gjeld de første årene av 1980-tallet. Fra om lag 1984 til om lag 1988 steg gjelden. Etter det har gjelden i hovedsak gått svakt ned.

Husholdningene med lav inntekt synes å ha økt sin gjeld i svært liten grad. Det synes å ha vært en økning på 40 000-50 000 kroner fra 1984 til 1988, og deretter en svak nedgang. I 4. kvartil økte gjelden fra 1982 til 1988 med over 200 000 kroner, for deretter å stabilisere seg. Det betyr altså at forskjellene i gjeld mellom lav- og høyinntektsgruppene økte kraftig på 1980-tallet. Mens forskjellen i gjeld mellom 1. og 4. kvartil i 1982 var om lag 250 000 kroner, hadde forskjellen i 1990 økt til nesten 500 000 kroner.

Figur 14.2. Gjennomsnittlig gjeld i ulike deler av fordelingen av husholdninger etter inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1982-1991¹. 1 000 1991-kroner

¹ Tall for 1983 mangler

² I 1982 inngår én husholdning med svært høy gjeld i gruppen med lavest inntekt (1. desil). Det påvirker tallene i 1982 for 1. kvartil og særlig for 1. desil

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene

Dette tyder altså på at lavinntekts-husholdningene bare i beskeden grad deltok i lånefesten på midten av 1980-tallet. Den forholdsvis beskjedne gjeldsøkningen i det som til enhver tid er lavinnteksgruppen kan også avspeile at den har endret sammensetning. Endringen har imidlertid gått i retning av mindre andel eldre enslige og større andel yngre enslige. En skulle forventet at en slik endring i seg selv ville trekke i retning av en gjeldsøkning.

Større ulikhet i boligformue mellom lav- og høyinntekts-husholdninger

Husholdningenes realkapital slik den registreres i skatteligningen vet vi gir et dårlig bilde av husholdningenes faktiske beholdning av realkapitalgoder. Vi skal derfor i stedet vise utviklingen i andelen selveiere og i husholdningenes anslag for boligens markedsverdi for grupper med høy og lav inntekt. Boligen er den klart største komponent i realkapitalen. I 1990 utgjorde markedsverdien av boligen snaut 60 prosent av husholdningenes beregnede bruttoformue (Epland 1993).

Andelen selveiere (andelshavere i borettslag er her ikke regnet som selveiere) økte særlig på midten av 1980-tallet. Andelen andelseiere endret seg lite i samme periode. Veksten i eierandelen skjedde særlig i de høyeste innteksgruppene, selv om det også var vekst i eierandelen i den midtre delen av inntektsfordelingen. I lavinnteksgruppene ble imidlertid eierandelen redusert, særlig fra 1987 til 1991. Særlig stor var reduksjonen blant tidelen av husholdningene med lavest inntekt. I 1. desil var det en liten økning i andelen med borettslagsboliger (fra 6 til 10 prosent), men det var langt fra nok til å kompensere for nedgangen i andelen selveiere. Reduksjonen i eierandel i 1. kvartil oppveies bare i liten grad av økt andel andelshavere.

Nedgangen i selveierandel, særlig i 1. desil, må antakelig sees i sammenheng med en endret husholdningssammensetning. Andelen yngre enslige i 1. desil økte fra 18 til 36 prosent i perioden 1987-1991, og i denne gruppen er det svært få selveiere sammenlignet med andre grupper.

Tabell 14.1. Andel husholdninger som er selveiere i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991

	1980	1983	1987	1991
Alle	59	59	64	63
1. desil	47	39	44	28
1. kvartil	52	50	53	44
2. kvartil	59	60	65	66
3. kvartil	62	62	68	68
4. kvartil	64	64	72	74
10. desil	67	67	77	81

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Boligformuen slik den tegner seg på grunnlag av husholdningenes eget anslag for boligens markedsverdi, ble redusert med 28 prosent mellom 1987 og 1991. Det er viktig å være oppmerksom på at dette ikke kan brukes som mål på fallet i boligprisene. Verdien vil også avspeile hvor mange husholdninger som har bolig. De boliger som er medregnet her, er selveide boliger, boliger i borettslag og boliger med innskudd.

I overensstemmelse med at eierandelen gikk ned i lavere innteksgrupper, mens den økte i høyere innteksgrupper gikk verdien av boligformuen særlig kraftig ned i lavere innteksgrupper. I 1. kvartil falt verdien av boligformuen med 38 prosent sammenlignet med 24 prosent i 4. kvartil. Det betyr naturligvis at boligformuen er blitt skjevare fordelt mellom innteksgruppene i løpet av disse fire årene. I 1991

hadde høyinnteksgruppen (10. desil av husholdningene) vel fem ganger høyere boligformue enn laveste desil. I 1987 var tallet vel fire ganger høyere. Det synes først og fremst å være den skjevete fordeling av eie av bolig som er bakgrunnen for den skjevete fordeling av boligformuen. Som vi siden skal se er det neppe boligstandarden i boligene til lavinntekts-husholdningene som er blitt redusert (se tabellene 14.3 og 14.4).

Tabell 14.2. Markedsverdi av bolig for husholdninger i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1987 og 1991. 1 000 1991-kroner

	1 000 1991-kroner		Verdi i 1991 i prosent av 1987-verdi
	1987	1991	
Alle	652	470	72
1. desil	239	149	62
1. kvartil	373	232	62
2. kvartil	597	432	72
3. kvartil	731	510	70
4. kvartil	895	674	75
10. desil	987	754	76

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Boligstandarden ble utjevnet mellom innteksgruppene....

Vi skal se på tre sider ved boligstandarden. Det første har å gjøre med bygningsmessig standard som blir målt ved sanitære forhold - om boligen har bad og WC - og om det er en kald og fuktig bolig. Det andre er boligens romslighet i forhold til husholdningens størrelse, og det tredje er bomiljøet eksemplifisert ved støy i boligen. Det er nokså opplagte grunner til å forvente en sammenheng mellom inntekt og boligstandard - høyere boligstandard koster mer, det gjelder både for boliger av høyere bygningsmessig standard, for større boliger og for boliger med mindre miljøbelastninger.

Det har skjedd en utjevning mellom lav- og høyinnteksgrupper når det gjelder boligens bygningsmessige standard på 1980-tallet. Denne konklusjonen forutsetter at en tar utgangspunkt i boligstandard definert som minimumsstandard. Andelen som bor i en moderne bolig, dvs. har bad og WC og en bolig uten fuktige og kalde rom, har økt ganske kraftig blant husholdningene med lav inntekt. I 1980 hadde bare 57 prosent av den tidelen av husholdningene som hadde lavest inntekt (1. desil) en moderne bolig, sammenlignet med 78 prosent i 1991. Det har skjedd forbedringer i så godt som alle deler av inntektsfordelingen, men forbedringen var størst i de lavere deler av fordelingen. Det var også her det var størst rom for forbedring.

Det er i det alt vesentlige utjevning i tilgangen til bad og WC i boligen som ligger bak denne utviklingen. I 1. desil gikk andelen av husholdningene som manglet bad eller WC ned fra 33 prosent i 1980 til 8 prosent i 1991.

Litt av den samme utviklingen ser vi når det gjelder boligens romslighet. Andelen hus-

Tabell 14.3. Andel husholdninger i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som bor i moderne bolig. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991

	1980	1983	1987	1991 ¹
Alle	80	85	87	89
1. desil	57	71	72	78
1. kvartil	68	76	78	81
2. kvartil	83	86	87	90
3. kvartil	83	87	92	90
4. kvartil	87	91	93	93
10. desil	91	91	95	92

¹ Spørsmålet om bad og WC er ikke helt sammenlignbart i 1991 med de tidligere årene, og en skal derfor være litt forsiktig med å tolke tallene i 1991. Det samme problemet får også konsekvenser for tallene for moderne bolig i 1991.

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

holdninger som bor trangt (dvs. flerpersonshusholdninger med færre rom enn det er personer eller enpersonshusholdninger med bare ett rom) gikk i 1. desil ned fra 30 prosent i 1980 til 23 prosent i 1991. I 1. kvartil (firedelen av husholdningene med lavest inntekt) gikk andelen husholdninger som bor trangt ned fra 27 prosent i 1980 til 17 prosent vel ti år senere. Utjevningen i trangboddhet er likevel mindre enn utjevningen i andelen som bor i moderne bolig. Også her finner vi at endringene skjedde mellom 1980 og 1987. Etter 1987 skjedde det ingen endringer av betydning verken i andelen som bor trangt totalt eller i fordelingen av trangboddhet etter inntekt.

Når nedgangen i trangboddhet stagnerte i de laveste inntektsklassene fra 1987 til 1991, har dette trolig sammenheng med endret husholdningssammensetning. Mellom 1987 og 1991 økte for eksempel andelen yngre enslige i 1. desil fra 18 til 36 prosent, mens andelen par med barn gikk litt ned fra 20 til 16 prosent i samme periode, og andelen par uten barn gikk ned fra 20 til 14 prosent. Også andelen eldre enslige gikk sterkt ned (fra 22 til 9 prosent).

Kvaliteten på bomiljøet blir eksemplifisert med forekomsten av støyp problemer. Det

målet vi bruker fanger opp støy i boligen fra mange ulike kilder, både støy fra veitrafikk, tog, fly, industri- og anleggsvirkosomhet og støy fra naboelighet, trappeoppgang o.l. Det er veitrafikkstøy som betyr mest, men også støy fra fly og naboer er vesentlige. Det vil også være en klar sammenheng mellom støy og andre sider ved bomiljøet som forurensninger og farlig trafikk. Særlig gjelder det for veitrafikkstøy.

Sammenhengen mellom inntekt og støy i boligen er mindre enn sammenhengen var for de andre sidene ved boligstandarden. Særlig gjaldt det i 1980. Andelen husholdninger som var utsatt for støy, var om lag den samme i 1. og 4. kvartil, og noe høyere her enn i midten av inntektsfordelingen.

Det er en tendens til at lavinntektshusholdninger er mest utsatt om en begrenser seg til veitrafikkstøy. I 1. desil og 1. kvartil var henholdsvis 20 og 15 prosent av husholdningene utsatt for veitrafikkstøy, sammenlignet med henholdsvis 12 og 10 prosent av husholdningene i 4. kvartil og 10. desil (1991). Dette tyder altså på at husholdninger med høy inntekt var mest utsatt for andre typer støy enn veitrafikkstøy, for eksempel flystøy. Antakelig ser vi også en effekt av at husholdningene med høy inntekt er sterkere representert i de største byene med mange støyp problemer.

Fram til 1987 var eneste endringen i utsatthet for støy en ganske kraftig reduksjon i andelen støybelastede husholdninger blant høyinntektshusholdningene, mens andelen støybelastede ellers var om lag uendret, særlig blant husholdningene med de laveste inntektene. Det førte til at det var små forskjeller i andelen støybelastede husholdninger i de tre kvartilene med høyest inntekt. Etter 1987 økte andelen husholdninger som var utsatt for støy i alle deler av inntektsfordelingen. Alt i alt har utviklingen gjennom 1980-tallet altså ført

Tabell 14.4. Andel husholdninger i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som bor trangt. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991

	1980	1983	1987	1991
Alle	16	13	9	9
1. desil	30	31	22	23
1. kvartil	27	23	16	17
2. kvartil	18	13	11	9
3. kvartil	12	11	7	5
4. kvartil	6	4	2	4
10. desil	4	3	2	4

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Tabell 14.5. Andel husholdninger i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som er utsatt for støy i boligen. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991

	1980	1983	1987	1991
Alle	27	24	23	27
1. desil	30	31	31	34
1. kvartil	28	26	27	27
2. kvartil	24	22	22	25
3. kvartil	25	23	23	28
4. kvartil	30	24	20	25
10. desil	30	23	22	25

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

til større ulikhet i støybelastningen mellom lav- og høyinntekts-husholdninger. Utviklingen i tallene for trafikkstøy tyder på at forbedringen i støybelastning blant høyinntekts-husholdningene for størstedelen skyldes mindre belastning fra veitrafikken, mens veitrafikken bare i begrenset grad har bidratt til forverringen i støybelastning blant lavinntekts-husholdningene.

....men større skjevhet i fordelingen av bil og fritidshus

Til tross for at flere husholdninger hadde bil i 1991 enn i 1980 er andelen med bil i laveste og høyeste inntektsgruppe omtrent uendret. Det er først og fremst i midtsjiktet av inntektsfordelingen at flere disponerer bil. Slik sett har fordelingen av bil blitt skjevtere.

Fram til 1987 økte andelen husholdninger med bil. Det var også en svak økning i andelen med bil i den laveste inntektsgruppen. Etter 1987 stagnerte andelen med bil, og fordelingen ble litt skjevtere.

Også for fritidshus finner vi mange av de samme utviklingstrekkene. Andelen som eide fritidshus var den samme i 1980 og 1991. Fordelingen var imidlertid skjevtere i

forhold til inntekt i 1991, først og fremst fordi færre husholdninger i lavinntektsgruppen eide fritidshus. Fram til 1987 økte andelen husholdninger med fritidshus. Økningen var størst i de høyere inntektsgruppene. Fra 1987 til 1991 gikk andelen med fritidshus ned i omtrent alle inntektsgrupper.

Tabell 14.6. Andel husholdninger som disponerer bil i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991

	1980	1983	1987	1991
Alle	70	73	78	77
1. desil	42	47	46	42
1. kvartil	50	53	53	48
2. kvartil	70	75	81	76
3. kvartil	74	77	86	87
4. kvartil	86	86	91	88
10. desil	89	90	91	92

¹ I 1991 ble vel halvparten av utvalget spurt om husholdningen eide bil, ikke om disposisjon. Dette har antakelig først og fremst betydning i høyere inntektsgrupper.

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Tabell 14.7. Andel husholdninger som eier fritidshus i ulike deler av fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Prosent. 1980, 1983, 1987 og 1991

	1980	1983	1987	1991
Alle	23	22	26	23
1. desil	13	13	13	8
1. kvartil	13	14	15	10
2. kvartil	22	20	24	21
3. kvartil	25	26	28	25
4. kvartil	32	30	37	32
10. desil	35	36	39	37

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

15. Ulikhet innen ulike husholdningstyper

Vi har tidligere sett på inntektsutviklingen for ulike husholdningstyper. Vi har sett at de fleste har hatt en positiv inntektsutvikling, men at enkelte, f.eks. yngre enslige har hatt en ugunstig inntektsutvikling særlig i forhold til utviklingen for gjennomsnittet.

Det er viktig å få belyst om den gjennomsnittlige inntektsutviklingen for en type husholdninger er kommet som et resultat av en jevn utvikling for alle deler av fordelingen, eller om inntektsveksten eller -nedgangen har vært særlig sterk for de med høyest eller for de med lavest inntekt.

Størst ulikhet blant yngre enslige

Før vi ser på utviklingen i ulikhet skal vi belyse ulikheten innen en rekke husholdningstyper i 1990. Grunnen til at vi ikke belyser ulikheten i 1991 er at analyser av denne typen betyr en sterk oppsplitting av datamaterialet. Det stilles dermed større krav til utvalgsstørrelse. Vi har derfor valgt å prioritere de mer sikre resultatene fra 1990 framfor de mer aktuelle fra 1991.

Det er flere måter å belyse ulikhet på. Vi skal her presentere to slike måter. Det første ulikhetsmålet er Gini-koeffisienten som belyser ulikheten i hele fordelingen i ett enkelt tall. Det andre består av inntektene

for den firedel av husholdningene som har lavest inntekt (1. kvartil), og inntektene for den firedel som har høyest inntekt (4. kvartil) regnet i forhold til gjennomsnittsinntekten for alle husholdninger.

Tabell 15.1. Ulikhet i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet innen ulike husholdningstyper. Gini-koeffisienter. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i 1. og 4. kvartil i forhold til inntekt for alle husholdninger. 1990

	Gini-koeffisient	Alle husholdninger=100	
		1. kvartil	4. kvartil
Enslige			
Under 45 år	0,329	28	181
45-64 år	0,262	50	176
65 år og over	0,204	51	118
Par uten barn			
Under 45 år	0,237	60	190
45-64 år	0,214	84	216
65 år og over	0,210	56	140
Par med barn			
Yngste barn			
0-6 år	0,214	56	144
7-19 år	0,197	67	159
Enslige forsørgere	0,233	41	122

En må være oppmerksom på at alle resultater fra inntekts- og formuesundersøkelsene som presenteres her er korrigert slik det er beskrevet i kapittel 8.

Alle ulikhetsmålene viser at yngre enslige er gruppen med klart størst ulikhet, firedelen med høyest inntekt (4. kvartil) hadde mer enn seks ganger så stor inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som firedelen med lavest inntekt (1. kvartil). Det skyldes både at inntekten i 4. kvartil er ganske høy, men ikke den høyeste blant husholdningstypene, men kanskje særlig at inntekten i 1. kvartil er svært lav, den klart laveste av alle husholdningstypene.

I en mellomgruppe kommer middelaldrende enslige, yngre par uten barn og enslige forsørgere. I disse gruppene er inntekten i den rikeste firedelen 3-3,5 ganger inntekten i den fattigste firedelen.

I de øvrige gruppene er ulikheten om lag like stor. Firedelen med høyest inntekt har om lag 2,5 ganger inntekten til firedelen med lavest inntekt. Det gjelder eldre, både enslige og par uten barn, middelaldrende par uten barn, og par med barn.

Det er verdt å legge merke til at de relative inntektsforskjeller mellom husholdningstypene er vesentlig større i 1. kvartil enn i 4. kvartil. Inntekten til middelaldrende par uten barn i 1. kvartil er tre ganger så stor som inntekten i 1. kvartil blant yngre enslige. I 4. kvartil derimot er inntekten til middelaldrende par uten barn som har høyest inntekt vel 80 prosent høyere enn inntekten i 4. kvartil blant eldre enslige.

Det er kanskje ikke overraskende at ulikheten er størst innen gruppen av yngre enslige. Denne gruppen er lite homogen, bl.a. med hensyn til aktivitet. En betydelig del av gruppen er under utdanning, arbeidsledigheten i denne gruppen har gjennom hele

1980-tallet vært høyere enn i andre grupper, og det er vanligere å ha et svakt inntektsgrunnlag for utbetaling av arbeidsledighetstrygd, slik at arbeidsledighet dermed får større økonomiske konsekvenser. På den annen side har de yrkesaktive i gruppen et ganske høyt utdanningsnivå, arbeidskapasiteten er høy og de har få familieforpliktelser, noe som påvirker inntektsnivået.

Et annet forhold som er av betydning er at i tallene ovenfor inngår ikke sosialhjelp. Yngre enslige er en av de grupper som mottar mest sosialhjelp. I 1990 har en opplysninger om sosialhjelp. Selv når en tar hensyn til sosialhjelp er ulikheten likevel fortsatt meget stor. 1. kvartil mottok vel 5 000 kroner i sosialhjelp. Men fortsatt hadde yngre enslige vel 5,5 ganger så høy inntekt i 4. kvartil som i 1. kvartil.

Ulikheten var minst blant par med yngste barn i skolealder, og blant par uten barn og enslige i pensjonsalder. For de to siste gruppene har det uten tvil sammenheng med utformingen av trygdesystemet. Folketrygden har et innebygd utjevnelement ved at alle er garantert alderspensjon (minstepensjon) fra fylte 67 år uansett tidligere yrkestilknytning. I tillegg får pensjonister som har hatt høye inntekter som yrkesaktive forholdsmessig mindre i pensjon enn andre siden det er et tak på hvor store trygdeutbetalinger som blir gitt.

Sterk økning i ulikheten for yngre enslige og yngre par uten barn

Vi har tidligere konkludert at for alle husholdninger under ett var det små endringer i ulikhet i løpet av 1980-årene. Det var en svak utvikling mot mindre ulikhet i inntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet fram til 1988 og deretter økte ulikheten (kapittel 13).

For middelaldrende par uten barn og middelaldrende og eldre enslige var det små endringer i ulikheten i perioden 1982-1990 målt ved inntektsutviklingen i 1. og 4. kvartil. Det samme gjelder eldre par uten barn, kanskje med en svak utvikling mot mindre ulikhet.

Blant yngre enslige og yngre par uten barn derimot var det en meget sterk økning i ulikheten. Mens 1. kvartil i begge grupper opplevde en til dels kraftig inntektsnedgang, hadde husholdningene i 4. kvartil en inntektsvekst minst på linje med den alle husholdninger hadde.

Også blant barnefamilier, både par med barn og enslige forsørgere var det en viss

økning i ulikheten (hvis en ser bort fra en ekstremobservasjon blant par med småbarn), men likevel langt mindre enn blant de yngre. I perioden 1982-1986 var inntektsutviklingen nokså lik i 1. og 4. kvartil blant par med barn. Økningen i ulikhet kom altså i perioden 1986-1990.

Veksten har vært svakere i disponibel inntekt enn i inntekt etter skatt. Dette skyldes naturligvis den sterke økningen i gjeldsrenter i denne perioden, bl.a. på grunn av økt låneopptak.

Tabell 15.2b gir samme bilde av økt, uendret eller redusert ulikhet som 15.2a (vurdert på grunnlag av forskjellen i endringsprosentene for 1. og 4. kvartil). Vi skal peke

Tabell 15.2a. Inntektsutvikling for 1. og 4. kvartil i inntektsfordelingen for ulike husholdningstyper. Prosentvis endring i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet 1982-1986 og 1982-1990. Faste kroner

	1. kvartil		4. kvartil	
	1982-1986	1982-1990	1982-1986	1982-1990
Enslige				
Under 45 år	-13	-23	12	14
45-64 år	24	15	23	16
65 år og over	6	12	6	14
Par uten barn				
Under 45 år	-1	-11	19	22
45-64 år	30	31	14	32
65 år og over	14	20	7	16
Par med barn				
Yngste barn				
0-6 år	18 ¹	18 ¹	17	23
7-19 år	20	18	20	23
Enslige forsørgere	3	9	12	17

¹ Én husholdning i 1. kvartil hadde meget stor negativ inntekt i 1982. Denne er her holdt utenfor.

Tabell 15.2b. Inntektsutvikling for 1. og 4. kvartil i inntektsfordelingen for ulike husholdningstyper. Prosentvis endring i disponibel inntekt pr. forbruksenhet 1982-1986 og 1982-1990. Faste kroner

	1. kvartil		4. kvartil	
	1982-1986	1982-1990	1982-1986	1982-1990
Enslige				
Under 45 år	-20	-34	0	0
45-64 år	18	-1	13	3
65 år og over	5	9	5	11
Par uten barn				
Under 45 år	-6	-20	6	4
45-64 år	23	16	9	16
65 år og over	12	18	7	13
Par med barn				
Yngste barn				
0-6 år	5 ¹	2 ¹	12	18
7-19 år	9	2	9	11
Enslige forsørgere	-8	-10	2	2

¹ Disse tallene er basert på at én husholdning med meget stor negativ disponibel inntekt er holdt utenfor i 1982.

på ett unntak. Økningen i ulikhet var større for par med barn og særlig for par med småbarn når en baserer seg på disponibel inntekt. Økningen i disponibel inntekt var 16 prosent større i 4. enn i 1. kvartil i perioden 1982-1990, mens økningen i inntekt etter skatt bare var 5 prosent større. Betjeningen av gjeld har tatt en mye større del av inntektsveksten i 1. kvartil enn i 4. kvartil blant par med barn.

Inntektsnedgang blant yngre enslige først og fremst i gruppen med lavest inntekt

Blant de yngre enslige er det først og fremst utviklingen blant firedelen med lavest inntekt som har vært spesielt dårlig og har ført til en så sterk økning i ulikhet. Bare i denne delen av gruppen var det en negativ inntektsutvikling (inntekt etter skatt pr. forbruksenhet gikk ned med 23 prosent i perioden 1982-1990). I 2. kvartil var inntektsutviklingen fra 1982 til 1990 så vidt positiv (2 prosent), men likevel noe mindre enn gjennomsnittlig utvikling for alle husholdninger. Inntektsutviklingen for den halvdel av de yngre enslige som har høyest inntekter var omtrent på linje med inntektsutviklingen blant alle husholdninger.

Det er også først og fremst yngre enslige i 1. kvartil som har svært lave inntekter. I 1990 var inntekten her bare vel en firedel av gjennomsnittet for alle husholdninger.

Tabell 15.3. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for 1.-4. kvartil blant yngre enslige. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for alle husholdninger=100. 1982, 1986 og 1990

	1. kvartil	2. kvartil	3. kvartil	4. kvartil
1982	42	97	125	185
1986	32	87	121	182
1990	28	85	119	181

Yngre enslige i 2. kvartil hadde husholdningsinntekter som lå bare 15 prosent under gjennomsnittlig inntekt pr. forbruksenhet for alle husholdninger.

Inntektsulikheten blant småbarnsfamilier økte sterkt i 1989

Vi skal gå litt nærmere inn på utviklingen i ulikhet for par med småbarn, bl.a. på grunn av svakheten som knytter seg til 1982-tallene (én ekstremobservasjon blant disse). Vi skal presentere mål for ulikhet for alle årene fra 1982.

Tabell 15.4. Ulikhet i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for par med småbarn. Gini-koeffisienter. 1982-1990

	Gini-koeffisient
1982 ¹	0,2057
1984	0,1968
1985	0,1783
1986	0,2009
1987	0,1931
1988	0,2071
1989	0,2150
1990	0,2140

¹ En husholdning med svært lav negativ inntekt er holdt utenfor.

Tallene tyder på at ulikheten holdt seg omtrent stabil, kanskje med en liten reduksjon fram til litt over midten av tiåret. Fra 1987 til 1989 økte ulikheten imidlertid klart. Dette faller i tid sammen med den sterke økningen i arbeidsledighet. Også når vi ser på alle årene fra 1982 bekrefter det hovedtrekkene i bildet vi fikk ved bare å se på 1982, 1986 og 1990. Dessuten får vi klarere fram sammenfallet i tid mellom økningen i arbeidsledighet og økningen i ulikhet blant par med småbarn.

Skyldes økt ulikhet den økte arbeidsledighet?

Vi kan registrere at ulikheten økte særlig blant yngre enslige og yngre par uten barn, og i noen grad også blant par med barn. Det er nærliggende å spørre om dette kan knyttes til endringene på arbeidsmarkedet.

Det er åpenbart vanskelig å knytte den økte ulikheten alene til arbeidsmarkedsproblemer på slutten av 1980-tallet. Økningen i ulikhet for både yngre enslige og yngre par uten barn skjedde både i første og siste halvdel av tiåret.

Ungdom har imidlertid fått svekket sin posisjon på arbeidsmarkedet over lengre tid (Sosialt utsyn 1993). Er økt ulikhet knyttet til redusert yrkesaktivitet? Det er ikke mulig å gi et godt svar på dette, først og fremst fordi vi mangler mål for antall timer i arbeid. Det er imidlertid klart at det er nedgang i yrkesinntekten som er årsak til inntektsnedgangen blant yngre enslige som tilhører 1. kvartil.

Definerer en yrkestilknyttede som personer med yrkesinntekt over minstepensjon, viser tabell 8.3 forholdsvis små endringer i yrkestilknytning både blant yngre enslige og blant yngre par uten barn. I begge grupper er det en liten reduksjon i yrkestilknytningen. Blant yngre enslige økte andelen som ikke var yrkestilknyttede fra 18 prosent i 1982 til 25 prosent i 1990. Blant yngre par uten barn gikk andelen husholdninger med to yrkestilknyttede ned fra 73 prosent til 68 prosent i perioden. Det er imidlertid et problem i forhold til vår problemstilling her at arbeidsledighetstrygd inngår som yrkesinntekt. Derfor vil vanligvis bare arbeidsledighet uten trygd kunne resultere i reduksjon i yrkestilknytning.

Heller ikke blant de yngre enslige i 1. kvartil som hadde en kraftig nedgang i inntekt er endringene i yrkestilknytning

dramatiske. I denne gruppen gikk andelen yrkestilknyttede ned fra 44 prosent i 1982 til 37 prosent i 1986 og 36 prosent i 1990. Vi finner at yrkesinntekten blant de yrkestilknyttede yngre enslige i 1. kvartil gikk ned med om lag 10 prosent, mens den var uendret blant de ikke-yrkestilknyttede.

Samlet tolker vi disse resultatene slik at inntektsnedgangen blant yngre enslige har sammenheng med en svikt i yrkesinntekten, først og fremst blant firedelen av de yngre enslige med lavest inntekt. Men også yngre enslige i 2. kvartil har hatt en mindre vekst i yrkesinntekt enn gjennomsnittet for alle husholdninger.

Svikten i yrkesinntekt i 1. kvartil har både sammenheng med at det er blitt færre yrkestilknyttede og med lavere inntekter for de yrkestilknyttede, f.eks. fordi arbeidsledige får lavere inntekter enn yrkesaktive. Hvor mye et lavere antall arbeidstimer bidrar og hvor mye lavere timelønn bidrar med er det ikke mulig å si. Denne utviklingen ser ut til å ha skjedd over det meste av 1980-tallet og kan ikke bare tilskrives arbeidsmarkedsproblemer på slutten av tiåret.

Selv om arbeidsmarkedsproblemer fra 1988 neppe er hele forklaringen på utviklingen i inntektsulikhet, spesielt ikke blant de yngre, er det likevel mye som tyder på at arbeidsledighet bidrar til ulikhet. Vi mangler opplysninger om arbeidsledighetstrygd i 1990. Slike opplysninger finnes imidlertid for 1991. For 1991 finner vi at innen de fleste typer husholdninger mottok husholdninger i den nedre delen av inntektsfordelingen betydelig mer i arbeidsledighetstrygd enn husholdninger i den øvre delen. Særlig blant par med småbarn, men også blant yngre enslige og yngre par uten barn - alle husholdningstyper der firedelene med lavest inntekt hadde dårligere inntektsutvikling enn firedelene med høyest inntekt -

Tabell 15.5. Andelen husholdninger av ulike typer og i ulike kvartiler i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som fikk utbetalt arbeidsledighetstrygd. Prosent. 1991

	1. kvartil	2. kvartil	3. kvartil	4. kvartil
Alle	22	29	30	19
Enslige				
Under 45 år	34	35	24	8
45-64 år	56	18	14	12
65 år og over	0	0	0	0
Par uten barn				
Under 45 år	39	31	16	14
45-64 år	22	37	24	17
65 år og over	0	0	0	0
Par med barn				
Yngste barn				
0-6 år	33	31	26	10
7-19 år	28	28	26	19
Enslige forsørgere	19	30	26	24

mottok husholdningene i 1. kvartil over fire ganger så mye i arbeidsledighetstrygd som husholdningene i 4. kvartil.

En legger for øvrig merke til at blant yngre enslige mottok husholdningene i 2. kvartil mer i arbeidsledighetstrygd enn husholdningene i 1. kvartil selv om andelen som mottok slik stønad var den samme. Det kan muligens avspeile at husholdningene i 2. kvartil har opparbeidet et noe større grunnlag for beregningen av arbeidsledighetstrygd.

Bare for to typer husholdninger er utbetalt arbeidsledighetstrygd større blant de med høyere inntekt. Det gjelder enslige forsørgere og eldre par uten barn. Dette skyldes uten tvil at i denne typen husholdninger er tilknytningen til arbeidsmarkedet størst i den øvre delen av inntektsfordelingen.

Tabell 15.6. Gjennomsnittlig utbetalt arbeidsledighetstrygd for ulike husholdningstyper og ulike kvartiler i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1991

	1. kvartil	2. kvartil	3. kvartil	4. kvartil
Alle	4 100	6 100	5 400	3 600
Enslige				
Under 45 år	7 200	8 600	4 900	1 700
45-64 år	5 200	3 200	1 500	1 000
65 år og over	0	0	0	0
Par uten barn				
Under 45 år	9 000	6 500	1 900	1 900
45-64 år	4 100	8 500	3 900	1 900
65 år og over	600	200	200	2 000
Par med barn				
Yngste barn				
0-6 år	12 800	8 300	6 900	2 900
7-19 år	8 300	7 200	6 600	3 100
Enslige forsørgere	1 600	1 500	3 300	7 200

Yrkesinntekten har fått mindre betydning for inntektsulikheten blant eldre

Vi har sett at utviklingen i inntektsulikhet blant pensjonistene avviker fra den en finner i de fleste andre typer husholdninger. Det har vært omtrent like god inntektsutvikling i den nedre som i den øvre delen av inntektsfordelingen (enslige 65 år og over) eller kanskje litt bedre (par uten barn 65 år og over). Skyldes dette at folketrygdsystemet virket mer utjevne i 1990 enn i 1982?

Folketrygdsystemet virker uten tvil utjevne sammenlignet med arbeidsmarkedet. Dels er pensjonister sikret en minsteinntekt, dels blir folketrygden lavere sett i forhold til inntekten jo høyere inntekten er, bl.a. fordi pensjonspengene trappes ned for høyere inntekter og ikke beregnes for inntekter over 12 G.

Derimot er det mer usikkert om utviklingen i pensjonene går i retning av mindre ulikhet. En mulig hypotese er at når en går fra en situasjon der nær 100 prosent har minstepensjon, og da ulikheten følgelig er liten, til en situasjon der nær halvparten har minstepensjon vil ulikheten øke. Går en videre derfra til en situasjon der det er en liten andel minstepensjonister, er det mer usikkert hva som skjer, men det er godt mulig at den utjevningen av yrkesinntektene som er innebygget i folketrygdsystemet vil resultere i en tendens mot utjevning. I 1990 hadde nær halvparten av pensjonistene minstepensjon. Vi vil derfor vente at det har gått mot økt ulikhet i utbetalinger fra folketrygden for alderspensjonister.

Folketrygden har fått litt mindre betydning for ulikheten, først og fremst blant eldre enslige. Derimot synes den å opprettholde sin betydning blant eldre par uten barn.

Yrkesinntekten har fått redusert betydning, særlig i de høyere inntektsgrupper blant par uten barn, der yrkesinntekten i 1982 hadde stor betydning. Blant firedelen av eldre par med høyest inntekt gikk yrkesinntekten ned fra 58 prosent av inntekten i 1982 til 43 prosent i 1990. Denne reduserte betydningen til yrkesinntekten kan være en viktig forklaring på at inntektsutviklingen har vært såpass lik blant eldre med lav og høy inntekt.

En hovedkonklusjon er at inntektssammensetningen til de eldre er blitt mer variert i løpet av 1980-tallet. Andre inntektskilder enn folketrygden, f.eks. tjenstepensjon og kapitalinntekter, har noe større betydning i 1990 enn i 1982. Samtidig har yrkesinntektene fått redusert betydning.

I 1. kvartil er folketrygden fortsatt den helt dominerende inntektskilden, særlig blant eldre enslige. Og dens betydning har ikke

Tabell 15.7. Inntektssammensetning for eldre enslige og eldre par uten barn. Kvartiler i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Prosent. 1982 og 1990

	I alt	Yrkes- inn- tekt	Folke- trygd	Tjeneste- pensjon + andre over- føringer	Kapi- tal- inn- tekt
Enslige					
65 år og over					
1. kvartil					
1982	100	0	98	2	0
1990	100	0	94	2	5
2. kvartil					
1982	100	1	87	8	4
1990	100	1	80	8	11
3. kvartil					
1982	100	5	76	11	8
1990	100	2	72	14	12
4. kvartil					
1982	100	23	48	14	15
1990	100	18	41	18	23
Par uten barn					
65 år og over					
1. kvartil					
1982	100	7	84	5	4
1990	100	3	85	3	9
2. kvartil					
1982	100	12	76	7	6
1990	100	8	71	11	10
3. kvartil					
1982	100	27	58	8	7
1990	100	15	58	16	11
4. kvartil					
1982	100	58	27	8	7
1990	100	43	28	18	10

endret seg vesentlig i perioden. I de andre gruppene av eldre enslige er folketrygdens relative betydning som inntektskilde redusert.

Blant eldre enslige er det bare i 4. kvartil at yrkesinntekt spiller noen rolle. Det er antakelig her en finner de eldre enslige som fortsatt er yrkesaktive. I denne gruppen har yrkesinntekten bare fått litt mindre betydning.

Blant eldre par uten barn er yrkesinntekten naturlig nok av betydning over en større del av inntektsfordelingen, fordi det vil være en viss aldersspredning blant ektefeller (det er eldste persons alder som bestemmer grupperingen for par). Blant eldre par er yrkesinntektens betydning imidlertid til dels kraftig redusert. I 4. kvartil utgjorde yrkesinntekten i 1982 nesten 60 prosent av inntekten. Denne andelen ble redusert til vel 40 prosent i 1990. Denne reduksjonen ble imidlertid kompensert av økt betydning først og fremst av tjenestepensjon, men også av kapitalinntekter. Tjenestepensjonen har økt i betydning særlig i den øvre delen av inntektsfordelingen. Den utgjør f.eks. blant eldre enslige i 4. kvartil snaut en femdel av inntekten. Kapitalinntektene har økt sin betydning som inntektskilde i alle deler av inntektsfordelingen. Blant eldre enslige er kapitalinntektene som andel av inntekten størst i den øvre delen av inntektsfordelingen. Blant eldre enslige i 4. kvartil utgjorde kapitalinntektene i 1990 vel 20 prosent av inntekten. Blant eldre par uten barn derimot utgjorde kapitalinntektene i 1990 om lag 10 prosent av den samlede inntekten i alle kvartiler.

Ikke økt ulikhet i fordelingen av bruttofinanskapital innen hovedtyper av husholdninger....

Vi har tidligere vist at formue er betydelig skjevere fordelt enn inntekt, men også at ulikheten blir mindre når en ikke bruker ligningsformue, men tar hensyn til markedsverdi først og fremst av bolig.

Vi har også tidligere beskrevet de vanskene en står overfor når en skal belyse formuen,

og ikke minst utviklingen i formue for ulike grupper av husholdninger. Det skyldes både de begrepsmessige vansker og måleproblemen som knytter seg til realformue, og det forhold at spredningen i formue er betydelig større en spredningen i inntekt, og at usikkerheten på tallene fra en forholdsvis liten utvalgsundersøkelse dermed blir større.

Dette siste gjelder spesielt dersom en vil studere ulikhet innen husholdningstyper. Usikkerheten på tallene, spesielt i den øvre delen av formuesfordelingen, vil ofte være meget stor. Det er derfor ofte vanskelig å si noe om utviklingen i ulikhet innen grupper av husholdninger.

Fire delen med lavest bruttofinanskapital har innen alle husholdningstyper liten kapital, med unntak av middelaldrende og eldre par uten barn, der selv fire delen med minst kapital har ganske betydelige beløp i gjennomsnitt. Fire delen med høyest bruttofinanskapital har betydelig kapital. Minst har de blant yngre enslige, yngre par uten barn og enslige forsørgere. Som vi har sett i andre sammenhenger, øker finanskapitalen med husholdningens alder. Blant eldre par uten barn har fire delen med størst finanskapital snaut 900 000 kroner i bruttofinanskapital.

Ulikheten i fordelingen av bruttofinanskapital er betydelig innen alle husholdningstyper. Selv blant par uten barn, der ulikheten er minst, har fire delen med høyest finanskapital om lag to tredeler av den samlede bruttofinanskapital innen husholdningstypen. Størst er ulikheten i fordelingen av bruttofinanskapital blant enslige forsørgere og yngre enslige, men også blant middelaldrende enslige og småbarnsfamilier. Denne rangeringen bekreftes av Gini-koeffisientene.

Tabell 15.8. Gjennomsnittlig bruttofinanskapital i 1. og 4. kvartil i fordelingen av bruttofinanskapital i ulike husholdningstyper, 1990. Andel av samlet bruttofinanskapital som husholdninger i 4. kvartil har, 1982, 1986 og 1990. 1991-kroner og prosent

	Gjennomsnittlig brutto- finanskapital i 1990. 1991-kroner		4. kvartils andel av total bruttofinanskapital. Prosent		
	1. kvartil	4. kvartil	1982	1986	1990
Enslige					
Under 45 år	0	150 000	83	84	82
45-64 år	4 000	491 000	79	71	79
65 år og over	27 000	626 000	83	78	76
Par uten barn					
Under 45 år	10 000	218 000	71	69	69
45-64 år	58 000	738 000	73	69	68
65 år og over	84 000	863 000	70	63	65
Par med barn					
Yngste barn					
0-6 år	15 000	448 000	77	76	78
7-19 år	29 000	640 000	79	74	74
Enslige forsørgere	0	291 000 ¹	82	83	88 ¹

¹ Ser en bort fra én husholdning med vel 9 000 000 i bruttofinanskapital blir gjennomsnittlig bruttofinanskapital i 4. kvartil 219 000 kroner og firedelen av enslige forsørgere med høyest bruttofinanskapital hadde 85 prosent av den samlede bruttofinanskapitalen blant enslige forsørgere.

Når det gjelder utviklingen gjør stor usikkerhet i tallene det vanskelig å trekke sikre konklusjoner. En legger merke til at ulikheten målt ved 4. kvartils andel av total bruttofinanskapital ikke for noen typer av husholdninger har økt signifikant. Tallene viser mindre ulikhet for eldre enslige, og tyder også på mindre ulikhet for middelaldrende og eldre par uten barn og for par med barn i skolealder (forskjellene i Gini-koeffisienter 1982-1990 er ikke signifikante). En ser også at utjevningen i det alt vesentlige kom fra 1982 til 1986.

....og heller ikke økt ulikhet i fordelingen av gjeld

Det er større forskjeller mellom husholdningstypene i den interne fordeling av gjeld enn i den interne fordeling av bruttofinanskapital. Firedelen med størst gjeld hadde blant eldre enslige all gjeld, mens

den blant småbarnsfamilier bare hadde halvparten av den samlede gjelden for småbarnsfamilier.

Ulikheten i fordelingen av gjeld er minst i husholdningstyper som i gjennomsnitt har høy gjeld, kanskje med unntak av enslige forsørgere. Gjelden er jevnest fordelt blant par med barn, yngre par uten barn og enslige forsørgere. Blant disse husholdningene hadde firedelen med størst gjeld fra halvparten til to tredeler av den samlede gjeld i den aktuelle typen husholdninger. Gjelden er skjevst fordelt blant eldre enslige og eldre par uten barn. Her er det nesten bare en firedel av husholdningene som har gjeld.

Som for bruttofinanskapital har utviklingen i ulikhet også for gjeld gått i retning av uendret eller redusert ulikhet, men for helt andre grupper. Ulikheten er blitt mindre

Tabell 15.9. Gjennomsnittlig gjeld i 1. og 4. kvartil i fordelingen av gjeld i ulike husholdningstyper, 1990. Andel av samlet gjeld som husholdninger i 4. kvartil har, 1982, 1986 og 1990. Andel husholdninger uten gjeld, 1990. 1991-kroner og prosent

	Gjennomsnittlig gjeld i 1990. 1991-kroner		4. kvartils andel av samlet gjeld. Prosent			Andel med gjeld=0
	1. kvartil	4. kvartil	1982	1986	1990	1990
Enslige						
Under 45 år	0	639 000	84	72	72	25
45-64 år	0	436 000	94	84	83	37
65 år og over	0	82 000	100	100	100	76
Par uten barn						
Under 45 år	49 000	1 019 000	59	54	55	6
45-64 år	10 000	1 098 000	79	74	76	14
65 år og over	0	256 000	94	92	95	57
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	144 000	1 180 000	63	52	50	3
7-19 år	87 000	1 370 000	69	62	60	3
Enslige forsørgere	1 000	590 000	77	67	65	20

blant barnefamilier, både par med barn og enslige forsørgere, og blant enslige under pensjonsalder. Også for gjeld finner en at utjevningen i alt vesentlig skjedde i første halvdel av 1980-tallet. Blant par med barn skjedde utjevningen på grunn av en sterk gjeldsøkning blant de som i utgangspunktet hadde lite gjeld, f.eks. økte gjelden for den firedelen av småbarnsfamiliene som hadde minst gjeld, fra 33 000 kroner i 1982 til 144 000 kroner (1991-kroner) i 1990. Gjelden økte i faste kroner forholdsvis lite for firedelen med størst gjeld blant par med barn, både småbarns- og skolebarnsfamilier.

Størst forskjell på ligningsformue og beregnet formue blant husholdninger med høy formue

Det formuesbegrepet som blir benyttet i innteks- og formuesstatistikken er som vi flere ganger har nevnt beheftet med en del svakheter. De største svakheter knytter seg til verdsettingen av realkapital. I dette

kapitlet der resultatene er mer usikre enn i tidligere kapitler har vi derfor basert denne gjennomgangen på finanskapitalbegreper, og ikke gått inn på verken realkapital eller formue, dvs. summen av real- og finanskapital.

Vi skal likevel presentere enkelte resultater for beregnet formue og sammenligne disse med resultatene for ligningsformue. Ligningsformue er definert som nettoformue ved statsskatteligningen pluss skattefrie finanskapital, dvs. gjeld er trukket fra, men ved negativ formue er ligningsformuen satt lik null. I begrepet beregnet formue er enkelte realkapitalposter som bolig, fritidshus, bil, båt og campingvogn erstattet med antatte markedsverdier oppgitt i intervju. Med et slikt begrep blir det betydelige endringer både i nivå og fordeling innen de ulike husholdningstyper.

Tabellen viser grensebeløp (kvartilgrenser) når en deler husholdningene inn i fire like

Tabell 15.10. Fordelingen av ligningsformue og beregnet formue for ulike husholdningstyper. Grenseverdier for 1. kvartil, median (2. kvartil) og 3. kvartil. 1990

	Ligningsformue			Beregnet formue		
	1. kvartil	Median	3. kvartil	1. kvartil	Median	3. kvartil
Enslige						
Under 45 år	0	10 000	30 000	0	12 000	183 000
45-64 år	14 000	30 000	201 000	69 000	305 000	617 000
65 år og over	60 000	152 000	323 000	106 000	303 000	626 000
Par uten barn						
Under 45 år	8 000	38 000	60 000	0	47 000	376 000
45-64 år	60 000	224 000	467 000	428 000	758 000	1 141 000
65 år og over	158 000	336 000	574 000	385 000	728 000	1 237 000
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	13 000	50 000	60 000	5 000	276 000	586 000
7-19 år	30 000	60 000	242 000	172 000	529 000	923 000
Enslige forsørgere	0	10 000	60 000	0	115 000	392 000

store grupper sortert etter ligningsformue og beregnet formue. Den viser f.eks. at fire-delen med lavest ligningsformue blant middelaldrende enslige hadde ligningsformue under 14 000 kroner, halvparten hadde ligningsformue under 30 000 kroner, mens tre firedeler hadde ligningsformue under 201 000 kroner. Tilsvarende hadde en firedel, halvparten og tre firedeler av middelaldrende enslige en beregnet formue under henholdsvis 69 000, 305 000 og 617 000 kroner.

Det er særlig for fordelingene blant middelaldrende, men til dels også eldre husholdninger, at forskjellen mellom de to formuesbegrepene kommer til syne. F.eks. hadde halvparten av middelaldrende par uten barn en ligningsformue under 224 000 kroner. I fordelingen av beregnet formue derimot hadde halvparten en beregnet formue på under 758 000 kroner, altså mer enn en tredobling. Blant yngre enslige, yngre par uten barn og småbarnsfamilier er grenseverdiene for ligningsformue og be-

regnet formue nokså like, i hvert fall i den lavere del av fordelingene.

Dette har sammenheng med flere forhold. Andelen av husholdningene som eier sin bolig er viktig, denne er lav blant yngre enslige og også forholdsvis lav blant yngre par uten barn. For det andre spiller det en rolle hvor stor gjeld husholdningene har. I ligningsformuen er gjelden trukket fra. Der som gjelden er større enn bruttoformuen regnes ligningsformuen som null. Dette er antakelig årsaken til at eldre enslige og eldre par uten barn har høyere ligningsformue enn de tilsvarende middelaldrende husholdninger, selv om det er liten forskjell på beregnet formue.

Inntektsfordeling og formue

Vi har sett at formuen i form av brutto-finanskapital er svært skjevt fordelt innen alle typer av husholdninger. Et viktig spørsmål er hvor skjevt formuen er fordelt i forhold til inntekt. Flere forhold vil bidra til å redusere sammenhengen mellom formue

Tabell 15.11. Gjennomsnittlig bruttofinanskapital i 1. og 4. kvartil i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet innen ulike husholdningstyper, 1990, og 4. kvartils andel av samlet bruttofinanskapital for husholdningstypen. 1982 og 1990. 1991-kroner og prosent

	Gjennomsnittlig bruttofinanskapital i 1990. 1991-kroner		4. kvartils andel av samlet bruttofinanskapital. Prosent	
	1. kvartil	4. kvartil	1982	1990
Enslige				
Under 45 år	14 000	98 000	51	53
45-64 år	74 000	248 000	48	40
65 år og over	42 000	481 000	84	58
Par uten barn				
Under 45 år	29 000	137 000	36	44
45-64 år	160 000	510 000	49	47
65 år og over	143 000	654 000	46	49
Par med barn				
Yngste barn				
0-6 år	59 000	301 000	40 ¹	53
7-19 år	107 000	441 000	51	51
Enslige forsørgere	17 000	226 000	46	68

¹ En husholdning med meget stor negativ inntekt og høy bruttofinanskapital i 1982 er ikke tatt med.

og inntekt. Det gjelder både tilfeldige variasjoner i inntekt fra et år til et annet, variasjoner i inntekt over livsfasene, arv og familieoppløsning.

Resultatene tyder på at fordelingen av bruttofinanskapitalen ikke fullt ut følger fordelingen av inntekt. Vi fant tidligere at firedelen med høyest bruttofinanskapital (4. kvartil) innen de fleste husholdningstyper hadde om lag tre firedeler av den samlede bruttofinanskapital. Her finner vi at firedelen med høyest inntekt etter skatt pr. forbruksenhet innen de fleste husholdningstyper hadde om lag halvparten av den samlede bruttofinanskapitalen.

Bruttofinanskapitalen synes i 1990 å være skjevst fordelt etter inntekt blant enslige forsørgere og eldre enslige. Selv om en blant de enslige forsørgerne ser bort fra én

husholdning med svært høy bruttofinanskapital (vel 9 000 000 kroner), hadde 4. kvartil i inntektsfordelingen fortsatt 60 prosent av den samlede bruttofinanskapital blant enslige forsørgere. Bruttofinanskapitalen synes å være jevnt fordelt blant par uten barn.

De fleste av endringene i høyinntektsgruppens (4. kvartils) andel av bruttofinanskapitalen er ikke statistisk sikre. Vi skal peke på to endringer. Blant eldre enslige har det gått mot en vesentlig mindre skjev fordeling av bruttofinanskapitalen. På begynnelsen av 1980-tallet hadde firedelen av de eldre enslige med høyest inntekt over 80 prosent av den samlede bruttofinanskapitalen i gruppen, sammenlignet med snaut 60 prosent i 1990. Dette skyldes antakelig at denne gruppen har endret sammensetningen i løpet av disse årene (nye eldre

Tabell 15.12. Gjennomsnittlig gjeld i 1. og 4. kvartil i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet innen ulike husholdningstyper, 1990, og 4. kvartils andel av samlet gjeld for husholdningstyper i 1982 og 1990. 1991-kroner og prosent

	Gjennomsnittlig gjeld i 1990. 1991-kroner		4. kvartils andel av samlet gjeld. Prosent	
	1. kvartil	4. kvartil	1982	1990
Enslige				
Under 45 år	59 000	497 000	58	56
45-64 år	62 000	308 000	62	58
65 år og over	4 000	53 000	53	65
Par uten barn				
Under 45 år	185 000	837 000	40	45
45-64 år	122 000	856 000	55	59
65 år og over	12 000	201 000	70	75
Par med barn				
Yngste barn				
0-6 år	370 000	912 000	40	39
7-19 år	322 000	1 058 000	42	46
Enslige forsørgere				
	105 000	437 000	42	48

enslige kommer til, andre dør), snarere enn at det skyldes formuesendringer blant de som var eldre enslige i 1982.

Den andre endringen er en utvikling i retning av større forskjeller i bruttofinanskapitalen mellom småbarnsfamilier med lav og høy inntekt. I 1982 hadde firedelen med høyest inntekt 40 prosent av bruttofinanskapitalen, i 1990 litt over halvparten.

Gjeld er som bruttofinanskapital svært skjevt fordelt med inntekt. Skjevest er fordelingen blant eldre, både enslige og par uten barn. Her hadde firedelen med størst inntekt henholdsvis to tredeler og tre fire-deler av den samlede gjeld. Blant de eldre er det altså bare de høyere inntektsgruppene som har gjeld av betydning. Men disse hadde også i gjennomsnitt svært høy finanskapital.

Gjelden var minst skjevt fordelt blant barnefamilier og yngre par uten barn. Blant par med barn hadde firedelen med høyest inntekt bare om lag 40 prosent av den samlede gjelden. Dette er de eneste grupper der gjelden er betydelig også blant husholdninger med lav inntekt.

Det er forholdsvis små endringer i høyinntektsgruppens (4. kvartils) andel av samlet gjeld innen de ulike husholdningstyper. Men nesten alle endringer går i retning av at firedelen med høyest inntekt har økt sin andel av den samlede gjeld innen husholdningstypen. Gruppene med lav inntekt ser altså ut til å ha vært mer forsiktige med å ta opp gjeld enn gruppene med høy inntekt.

16. Fattigdom: Varierende begreper og resultater

Fattigdom og fordeling

Et viktig formål med publikasjonen er å analysere *fordeling* av økonomiske ressurser mellom husholdningene. I dette kapitlet skal vi diskutere ulike mål på fattigdom og vise i hvilken grad anslag over fattigdommens omfang og fordeling påvirkes av valget av fattigdomsmål.

Hva vil det si å være fattig? Det er vanlig å si at den er fattig som på grunn av manglende materielle ressurser ikke har mulighet til å delta i normale aktiviteter og heller ikke har mulighet til å skaffe seg de goder eller den levestandard som er vanlig i samfunnet (Townsend 1979). Fattige må altså avstå fra å delta i aktiviteter og avstå fra goder som de fleste av oss tar som en selvfølge, og de må avstå fra alt dette *fordi* de ikke har tilstrekkelige ressurser til å skaffe seg det.

Relativ og absolutt fattigdom

Med en slik definisjon blir fattigdom betraktet som et *relativt* begrep. Det å være fattig i Norge blir da noe helt annet enn å være fattig i for eksempel Zambia eller Litauen, og det å være fattig i dagens Norge vil være noe helt annet enn det var å være fattig for 100 år siden. Det avgjørende er hvordan man ligger an sammenlignet med det store flertallet i det samfunnet man selv

hører hjemme i. Et vanlig brukt relativt fattigdomsmål er for eksempel de som har inntekt (eventuelt forbruk) mindre enn halvparten av gjennomsnittet eller medianverdien (den inntekten som avgrenser halvparten av husholdningene med lavest inntekt) (Gustafsson 1993, Hagensaaers 1991).

Noen vil hevde at en heller burde definere fattigdom som et *absolutt* begrep: En kunne for eksempel si at den som ikke kan skaffe seg nok mat til å unngå sult eller underernæring eller klær og bolig god nok til å unngå å fryse, er fattig. Slik sett er man ikke fattig så lenge man har mulighet til å få dekket de grunnleggende behov, uansett om levestandarden ligger langt under det som er vanlig ellers i samfunnet. Et vanlig brukt absolutt fattigdomsmål er "eksistensminimum". Da velger man gjerne ut en kurv med matvarer som skal kunne dekke kaloribehovet for én person, beregner hvor mye det koster å kjøpe disse varene og legger til en viss prosentandel som forutsettes å skulle dekke andre nødvendige utgifter (husleie, klær mv.). Den som har lavere inntekt (eller lavere forbruk) enn dette beløpet, er da fattig.

Man kan også betrakte offentlig fastsatte minstestelser av ulike slag som en slags fattigdomsgrenser. I Norge er det nærlig-

gende å tenke på minstepensjonen eller sosialhjelpssatsene. Et problem med å nytte slike *administrative fattigdomsmål* er at antallet fattige vil øke når ytelsene blir økt.

Fattigdomsmål basert på inntekt, forbruk eller "mangeltilstander"

Definisjonen av fattigdom som vi startet med, stiller flere krav som må være oppfylt for at en person skal kunne betraktes som fattig: Vedkommende må ha et forbruk eller en levestandard som ligger langt under det normale, vedkommende må ha små materielle ressurser, og de manglende materielle ressursene må være årsaken til det lave forbruket eller den lave levestandarden. Det er sjelden man har alle disse opplysningene når man for eksempel skal telle antall fattige. Svært ofte har man bare opplysninger om de materielle ressursene. I andre tilfelle har man bare opplysninger om forbruk, levestandard eller hva slags liv vedkommende lever. Det vil derfor svært ofte være nødvendig å legge vekten på bare ett av de vilkår som ideelt sett skal være oppfylt for at man skal kunne si at en person er fattig.

Ofte vil man legge vekt på de manglende materielle ressursene og bruke lav inntekt og kanskje formue som mål på fattigdom. Andre fattigdomsmål legger i stedet vekt på forbruket og bruker lave forbruksutgifter som mål på fattigdom.

Begge tilnærminger kan ha sine fordeler og sine ulemper. Dersom man legger vekt på forbruket, vil de som har lavt forbruk, men ikke nødvendigvis lave inntekter, bli regnet som fattige. Men er den som ikke unner seg å leve som folk flest, men legger pengene på kistebunnen, fattig?

Dersom man legger vekt på inntekt og formue, vil det kunne hevdes at personer i ulike livsfaser kan ha ulike behov og dermed ikke oppnår samme velferdsnivå med

samme inntekt. Det er for eksempel vanlig at man låner penger for å etablere seg på boligmarkedet i ung alder, at man dere ter betaler ned lånet over et visst antall år og så mot slutten av livet lever gjeldfri i en nedbetalt bolig. En person i etableringsfasen vil trenge en høyere inntekt enn en gjeldfri pensjonist for å oppnå samme levestandard.

Man kan også legge vekten på det tredje kriteriet i Townsends definisjon (se foran) og si at de er fattige som ikke får tilfredsstilt visse grunnleggende behov eller behov som folk flest oppfatter som nødvendige.

Men hvilke behov er nødvendige? Ikke alle avvik fra det som blir betraktet som den alminnelige livsstilen, behøver å skyldes fattigdom. Det kan like gjerne være et utslag av ulike preferanser og ulike livsstiler i ulike grupper i befolkningen. Dermed blir det til syvende og sist forskeren som gjennom sitt subjektive utvalg av indikatorer får det avgjørende ordet og bestemmer hva som er nødvendig, hvor det foreligger mangeltilstander og dermed hvem som er fattige.

"Objektive" mål på fattigdom

Vi skal presentere en rekke slike mål. Utgangspunktet for dem alle er inntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet. De andre målene tar suksessivt hensyn til:

- 1) store bundne utgifter,
- 2) verdi av egen bolig og fritidshus,
- 3) finanskapital og
- 4) studenthusholdninger.

Ut fra alle de "objektive" og inntektsbaserte målene defineres her husholdninger som fattige dersom inntekten ifølge et bestemt inntektsbegrep er under 50 prosent av gjennomsnittet av denne inntekten for alle husholdninger.

1. Fattige er husholdninger som har en inntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet som er under 50 prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. Dette ligger nær det fattigdomsmålet som er brukt i EU. I EU brukte en imidlertid disponibel inntekt. Grunnen til at vi ikke gjør det er som vi tidligere har vært inne på, at når en i disponibel inntekt trekker fra gjeldsrenter så motsvares dette bare i svært begrenset grad av en beregnet nytte av realkapitalen, som en antar at de lånte midler er brukt til å skaffe seg.

2. Fattige er husholdninger som er fattige ifølge det første målet og som har bankinnskudd og verdipapirer til en verdi av under 50 000 kroner (1990-kroner). Vi har ikke brukt bruttofinanskapital som i tillegg til bankinnskudd og aksjer, obligasjoner og andre fordringer også omfatter leieboerinnskudd og gjenkjøpsverdi av livsforsikring. Grunnen er at de to siste former for finanskapital er mindre likvide enn penger i banken og verdipapirer. Beløpsgrensen på 50 000 kroner er vilkårlig. Grunnen til at vi ikke har valgt null som grense, er at mange som har lønnskonto eller lignende vil ha et lite beløp inntående ved årets utgang som føres inn på selvangivelsen. Poenget her har vært å velge et beløp som gir en viss trygghet mot kortvarige svingninger i inntekter eller utgifter. Vi har valgt å ikke variere beløpsgrensen med husholdningstype eller livsfase. Dette kan avgjort diskuteres. Det er f.eks. stor forskjell på den sikkerhet en slik finanskapital representerer for en enslig uten gjeld og for en stor husholdning med stor gjeld. Det er imidlertid ikke lett å finne gode kriterier for hvordan beløpsgrensen skal variere.

3. Den tredje avgrensningen tar utgangspunkt i inntekt etter skatt fratrukket årlige boligutgifter i form av husleie, renter og avdrag på boliglån og fratrukket årlige utgifter til barnetilsyn, både offentlig og

privat. Ut fra denne "disponible" inntekten har en så regnet en inntekt pr. forbruksenhet. Fattige er da husholdninger som har en slik beregnet disponibel inntekt under 50 prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. Nytte av egen bolig og fritidshus er her beregnet som i skatteligningen, dvs. som 2,5 prosent av ligningsverdien av bolig (minus fribeløp) og fritidshus. Andre bundne utgifter kunne også med rimelighet vært trukket fra. Det gjelder kanskje i første rekke renter på studielån og faste utgifter som syke og funksjonshemmede har på grunn av dårlig helse. Argumentet for det siste svekkes likevel av at grunn- og hjelpestønad ved uførhet ikke inngår i inntekten. Vi har imidlertid ikke hatt tilgang til slike opplysninger.

4. I den fjerde avgrensningen regnes husholdninger som fattige, hvis de er fattige ifølge den tredje avgrensningen og ikke har bankinnskudd og verdipapirer til en verdi av minst 50 000 kroner.

5. Denne avgrensningen tar utgangspunkt i inntekt etter skatt fratrukket utgifter til bolig og barnetilsyn som i den tredje avgrensningen. Den forsøker imidlertid på en bedre måte enn denne å ta hensyn til nytten av egen bolig og eget fritidshus. Dette gjør vi ved å erstatte ligningsverdien av bolig og fritidshus med markedsverdien av egen bolig og eget fritidshus slik husholdningen selv vurderer denne. Beregnet verdi av egen bolig og eget fritidshus settes forholdsviss vilkårlig til 5 prosent av markedsverdi. En bolig med antatt markedsverdi på 500 000 kroner vil altså få en beregnet årlig nytte eller husleie på 25 000 kroner, eller vel 2 000 kroner pr. måned. Dette lå i nærheten av kapitalinntekten etter skatt for et tilsvarende beløp. For hver husholdning beregnes inntekten pr. forbruksenhet. Husholdninger som da faller under 50 prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger er fattige ifølge den femte avgrensningen.

6. I denne sjette avgrensningen regnes husholdninger som fattige hvis de er fattige ifølge den femte avgrensningen og ikke har bankinnskudd og verdipapirer verdt minst 50 000 kroner.

Et tilsvarende sett med fattigdomsmål presenteres for husholdninger som ikke er studenthusholdninger. Begrunnelsen for dette er at studier betraktes som en investering. Det anses for legitimt eller det forventes nærmest at studenter har lav inntekt fra arbeid og fra trygdesystemet, og det er da også tatt hensyn til dette ved at studenter tilbys stipend og lån for å studere. Som studenthusholdninger betraktes enslige som oppgir at de går på skole eller studerer på intervju tidspunktet, eller flerpersonshusholdninger der det samme gjelder for hovedinntektstaker. I det datamateriale som brukes her refererer studiet/skolegangen til et tidspunkt 1-3 måneder etter avslutningen av det året inntektene er oppgitt for. Dette vil antakelig ikke skape særlige problemer for avgrensningen av fattige. De fattige defineres som husholdninger med en inntekt pr. forbruksenhet under 50 prosent av det som er gjennomsnittet for alle husholdninger som ikke er studenthusholdninger.

Andelen fattige varierer sterkt med avgrensningsmetode

Utgangspunktet for definisjon av fattigdomsgrensene er 50 prosent av gjennomsnittet av en bestemt type inntekt. Både basert på inntekt etter skatt og beregnet disponibel inntekt, begge regnet pr. forbruksenhet, var det så godt som ingen endring i fattigdomsgrensen fra 1986 til 1990. Dette avspeiler naturligvis både liten gjennomsnittlig endring i inntekt og liten gjennomsnittlig endring i utgifter. Derimot gikk fattigdomsgrensen basert på beregnet disponibel inntekt og nytte (avgrensning 5 forrige side) ned i perioden. Dette avspeiler naturligvis reduksjonen i markedsverdien

Tabell 16.1. Inntektsgrenser for fattige husholdninger ved ulike avgrensninger. 1986 og 1990. 1991-kroner

	Alle husholdninger		Ikke-studenthusholdninger	
	1986	1990	1986	1990
1. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet	58 400	58 400	58 900	59 400
3. Beregnet disponibel inntekt pr. forbruksenhet	49 500	48 600	50 200	49 800
5. Beregnet disponibel inntekt og nytte pr. forbruksenhet	59 500	55 300	60 400	56 900

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

av bolig og fritidshus mellom 1986 og 1990.

Minst andel fattige er det når en baserer avgrensningen på inntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet og holder studenthusholdninger utenfor. Når en tar hensyn til finanskapital var det både i 1986 og i 1990 om lag 5 prosent av husholdningene som var fattige. Når en ikke tok hensyn til finansielle midler var det om lag 1 prosentpoeng flere fattige (tabell 16.2).

Andelen fattige øker når en tar utgangspunkt i inntekt etter skatt fratrukket utgifter til bolig og barnetilsyn. Holder en studenthusholdninger utenfor og tar hensyn til finanskapital var 8 prosent av husholdningene fattige i 1990, mot vel 6 prosent i 1986. Det å ta hensyn til studenthusholdninger betyr igjen om lag 1 prosentpoeng færre fattige. Det å ta hensyn til finanskapital betyr nå om lag 2 prosentpoeng færre fattige, altså noe mer enn ved avgrensning ut fra inntekt etter skatt. Det avspeiler at

en noe større del av de som får lave inntekter når en tar hensyn til utgifter har høye utgifter på grunnlag av en viss økonomisk styrke.

Hva betyr det at andelen fattige øker med om lag 3 prosent når vi tar hensyn til utgiftene? Det betyr at utgiftene fører til en noe større spredning i beregnet disponibel inntekt enn i inntekt etter skatt (begge regnet pr. forbruksenhet). Substansielt avspeiler det at utgiftene varierer på en noe annen måte enn inntektene, ikke minst at utgiftene i betydelig grad er livsfaseavhengig. Dette vil framgå senere når vi ser på hvordan hensyntagen til utgiftene slår forskjellig ut for de ulike husholdningstyper.

En kan ikke se bort fra at valget av forbruksvekter kan ha en viss betydning. Hvis stordriftsfordelene for store husholdninger er større enn det forbruksvektene tilsier, betyr det at store husholdninger vil ha forholdsvis mer igjen av inntekten etter at boutgiftene er trukket fra, sett i forhold til små husholdninger. Hvis dette er tilfellet skulle det bety at vi overvurderer andelen fattige blant store husholdninger og undervurderer andelen fattige blant små husholdninger.

Basert på beregnet disponibel inntekt økte andelen fattige fra 1986 til 1990 med snaut 2 prosent. Det tolker vi som et resultat av den sterke økningen spesielt i boutgiftene i denne perioden.

Andelen fattige på grunnlag av beregnet disponibel inntekt og nytte er omtrent identisk med andelen fattige på grunnlag av beregnet disponibel inntekt i 1990, derimot ikke i 1986, da andelen var om lag 1,5 prosent høyere på grunnlag av beregnet disponibel inntekt og nytte. Sammensetningen av gruppen av fattige vil imidlertid endre karakter. Gruppen av fattige med utgangspunkt i beregnet disponibel inntekt

Tabell 16.2. Andelen fattige husholdninger med ulike avgrensninger av fattige. Prosent. 1986 og 1990

	Alle husholdninger		Ikke-student-husholdninger	
	1986	1990	1986	1990
1. Inntekt etter skatt ¹	6,9	7,0	6,3	5,8
2. Inntekt etter skatt ¹ og formue	5,6	5,7	5,0	4,7
3. Beregnet disponibel inntekt ¹	8,8	11,0	8,0	9,9
4. Beregnet disponibel inntekt ¹ og formue	7,2	9,0	6,3	7,9
5. Beregnet disponibel inntekt og nytte ¹	10,5	10,9	9,7	10,2
6. Beregnet disponibel inntekt og nytte ¹ og formue	8,6	8,8	7,7	8,1

¹ Alle beregnet pr. forbruksenhet.

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

og nytte vil naturligvis inneholde færre boligeiere enn gruppen avgrenset med utgangspunkt i beregnet disponibel inntekt, der en bare tar hensyn til boutgiftene og ikke til den nytten en har av en eid bolig.

Inntektsgrensen for fattige øker naturligvis når en tar hensyn til verdien av bolig og fritidshus, og mer i 1986 enn i 1990. Markedsverdi av bolig og fritidshus gir et bidrag først og fremst i de litt høyere inntektsgrupper, både fordi det er en forholdsvis lav andel i lavinntektsgruppene som eier bolig og fritidshus, og fordi boligene og fritidshusene er mer verdifulle i høyinntektsgruppene. Inntektene påvirkes altså mindre i lavinntektsgruppen ved å ta hensyn til nytten av bolig og fritidshus enn

tilfellet er for gjennomsnittet. En skulle da forvente at dette fører til at andelen fattige øker når en tar hensyn til nytten av bolig og fritidshus.

Dette er da også tilfellet i 1986, men ikke i 1990. Det er vanskelig å forklare dette. Det faktum at markedsverdiene falt fra 1986 til 1990 vil trekke i denne retning. En høyere andel i lavinntektsgruppen med bolig og fritidshus i 1986 enn i 1990 vil trekke i motsatt retning.

Fattigdom i ulike typer husholdninger

Vi begrenser oss i det følgende til fattigdomsgrensninger der det er tatt hensyn til finanskapital, og der vi ser bort fra studenthusholdninger.

Med alle tre mål på fattigdom, både i 1986 og 1990 var andelen fattige høyest blant

enslige forsørgere. De skiller seg særlig klart ut med fattigdomsmål som tar hensyn til utgifter og til nytten av bolig og fritidshus. I 1990 var da om lag en tredel av de enslige forsørgerne fattige.

I en mellomgruppe kommer i 1990 enslige i yrkesaktiv alder, og yngre par uten barn, med om lag 10 prosent fattige på de fleste mål, for enslige oftest litt over og for yngre par litt under 10 prosent. Med utgangspunkt i noen av fattigdomsmålene var andelen fattige blant eldre enslige og småbarnsfamilier omtrent like stor. Blant småbarnsfamiliene er andelen fattige liten når en bruker inntekt etter skatt som grunnlag, men om lag 10 prosent når en tar hensyn til utgifter og nytte av bolig og fritidshus. Blant eldre enslige er andelen fattige også om lag 10 prosent, bortsett fra når en tar hensyn til utgifter til bolig og barnetilsyn. Dette skyldes naturligvis at eldre enslige

Tabell 16.3. Andelen fattige i ulike typer husholdninger. Ikke-studenthusholdninger med lite finanskapital avgrenset etter tre ulike kriterier. Prosent. 1986 og 1990

	Inntekt beregnet pr. forbruksenhet					
	2. Inntekt etter skatt		4. Beregnet disponibel inntekt		6. Beregnet disponibel inntekt og nytte	
	1986	1990	1986	1990	1986	1990
Alle husholdninger	5	5	6	8	8	8
Enslige						
Under 45 år	7	8	9	16	7	14
45-64 år	5	7	7	13	7	10
65 år og over	14	9	14	5	23	10
Par uten barn						
Under 45 år	2	7	3	9	5	8
45-64 år	1	1	1	1	1	1
65 år og over	6	2	3	1	5	1
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	4	4	11	12	10	11
7-19 år	2	1	2	3	2	2
Enslige forsørgere	14	13	22	32	30	36

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

bor rimelig. De eier imidlertid forholdsvis sjelden sin bolig og derfor øker andelen fattige når en tar hensyn til "nyttien" av bolig og fritidshus. Blant middelaldrende og eldre par uten barn og blant par med barn i skolealder var det omtrent ingen fattige i 1990.

Andelen fattige har utviklet seg nokså forskjellig i de forskjellige husholdningstypene. Med utgangspunkt i alle tre mål har det funnet sted en sterk reduksjon i andelen fattige blant eldre par uten barn og særlig blant eldre enslige. Sterkest var reduksjonen i andelen fattige eldre enslige på grunnlag av beregnet disponibel inntekt, fra 14 prosent i 1986 til 5 prosent i 1990, og på grunnlag av beregnet disponibel inntekt og nytte.

Blant par med barn og middelaldrende par uten barn var det små endringer i andelen fattige, mens andelen så ut til å øke for yngre og middelaldrende enslige og for yngre par uten barn. Økningen var særlig stor når en tar hensyn til utgifter og nytte av bolig og fritidshus. For enslige forsørgere var det også en betydelig økning i andelen fattige når en tar hensyn til utgifter til og nytte av bolig mv.

Dersom en også tar med studenthusholdningene ble andelen fattige naturlig nok større særlig blant yngre enslige. Andelen fattige med utgangspunkt i beregnet disponibel inntekt økte i 1986 fra 9 til 16 prosent og i 1990 fra 16 til 22 prosent. For yngre par uten barn og for enslige forsørgere var det mindre endringer i andelen fattige når en tok hensyn til studenthusholdninger.

Fattige er konsentrert på noen få husholdningstyper

I 1990 var om lag to av tre fattige husholdninger enten enslige forsørgere, småbarnsfamilier eller enslige i yrkesaktiv alder. Med utgangspunkt i inntekt etter skatt var kon-

sentrasjonen om disse husholdningstypene litt mindre, halvparten av de fattige tilhørte da disse husholdningstypene.

Konsentrasjonen av fattige om enslige forsørgere, småbarnsfamilier og enslige i yrkesaktiv alder økte fra 1986 til 1990. Dette skyldes at yngre enslige økte sin andel av de fattige. Langt på vei kan en si at en økning i andelen fattige blant yngre enslige har kompensert en reduksjon i andelen fattige blant eldre enslige. Tar en f.eks. utgangspunkt i beregnet disponibel inntekt økte andelen av de fattige som var enslige i yrkesaktiv alder fra 19 til 36 prosent, mens andelen som var eldre enslige ble redusert fra 23 til 9 prosent.

Også andelen småbarnshusholdninger blant de fattige husholdningene ble redusert. Det samme gjaldt andelen eldre par uten barn.

Ulike økonomiske problemer blant fattige

For å prøve i hvilken grad de fattigdomsmål vi har nyttet her, er egnet til å avdekke de reelt fattige, skal vi undersøke hvilken sammenheng de viser med andre mål på fattigdom eller økonomiske vansker. Vi skal bruke tre slike mål. Det første er om husholdningen har mottatt sosialhjelp. De to andre er ulike subjektive vurderinger av økonomiske vansker for husholdningen siste året. Det første av disse skal avdekke hvor ofte husholdningen har hatt vansker med å klare de løpende utgifter til mat, transport, bolig o.l. Det andre er et spørsmål om mulighetene for å klare en uforutsett regning på 2 000 kroner.

Disse ulike målene avbilder litt forskjellige sider ved husholdningenes økonomi og vansker i økonomien. Mottak av sosialhjelp kunne en tro var det perfekte mål på fattigdom. Det er imidlertid flere grunner

Tabell 16.4. Fattige husholdninger etter husholdningstype. Ikke-studenthusholdninger med lite finanskapital avgrenset etter tre ulike kriterier. Prosent. 1986 og 1990

	Inntekt beregnet pr. forbruksenhet					
	2. Inntekt etter skatt		4. Beregnet disponibel inntekt		6. Beregnet disponibel inntekt og nytte	
	1986	1990	1986	1990	1986	1990
I alt	100	100	100	100	100	100
Enslige						
Under 45 år	13	20	12	25	9	22
45-64 år	6	9	7	11	6	9
65 år og over	29	25	23	9	25	17
Par uten barn						
Under 45 år	3	8	4	6	5	6
45-64 år	2	1	2	1	1	2
65 år og over	11	4	4	1	5	2
Par med barn						
Yngste barn						
0-6 år	15	12	29	21	24	20
7-19 år	6	4	5	6	5	4
Enslige forsørgere	11	10	13	16	16	16

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

til at mottak av sosialhjelp viser et langt fra perfekt sammenfall med fattigdom.

For det første vil en husholdning kunne få sosialhjelp også om husholdningen for bare en kortere periode opplever en inntektsvikt eller en utgiftsstopp. En husholdning vil ha mulighet for sosialhjelp selv om årsinntekten ikke er svært lav.

For det andre vil det nok være en tendens til at sosialhjelp i noen grad utløses av uforutsette begivenheter, enten i form av inntektssvikt eller i form av uforutsette utgifter. Det betyr at det vil forekomme mange husholdninger som er fattige, men som har en stabil økonomi på et lavt nivå, og som derfor ikke søker om eller ikke får sosialhjelp.

For det tredje kan det være problemer med husholdningsregistreringen. Det kan f.eks.

bestå i endret husholdningstilknytning fra det tidspunkt da personen mottok sosialhjelp til intervju tidspunktet. En husholdning som på intervju tidspunktet var en småbarnshusholdning kunne f.eks. i deler av 1990 ha vært to husholdninger, en enslig og en enslig forsørger.

Det kan endelig være avvik mellom den husholdning som er grunnlag for tildeling av sosialhjelp og den reelle husholdningen, eller det kan være ungdom som legalt mottar sosialhjelp selv om de bor hjemme.

Spørsmålet om hvor ofte husholdningen har hatt vansker med å klare de løpende utgifter kan en heller ikke uten videre vente skal samsvare med de målene på fattigdom vi har brukt her. Dette spørsmålet måler først og fremst hvor stram husholdningens økonomi er, altså hvor utsatt den er for endringer i inntekter eller utgifter snarere

enn hvilket nivå husholdningens økonomi ligger på. Det kan til og med tenkes at husholdninger med en viss finanskapital vil kunne svare at de hadde økonomiske problemer fordi finanskapitalen av forskjellige grunner betraktes som vanskelig å røre ved.

Det siste spørsmålet om mulighetene for å klare uforutsette utgifter måler enda et annet aspekt ved husholdningsøkonomien. Dette spørsmålet avdekker både hvor stramt husholdningsøkonomien er, om husholdningen har reserver, og hvilket nivå husholdningens økonomi ligger på. En husholdning som sier den har økonomiske vansker, kan ha en økonomi på et høyt nivå, store beløp går inn og store summer ut. En uforutsett regning på 2 000 kroner vil bety forholdsvis lite i den store sammenhengen. Spørsmålet om muligheten for å klare en uforutsett regning på 2 000 kroner, vil vanligvis avdekke husholdninger med lav inntekt som da vanligvis har et stramt budsjett.

For alle de tre målene på fattigdom gjelder at forskjellene i andel med sosialhjelp eller økonomiske problemer mellom fattige og ikke-fattige er klarest når fattigdom avgrenses på grunnlag av beregnet disponibel inntekt og beregnet disponibel inntekt og nytte (se tabell 16.5). Når fattige avgrenses på grunnlag av inntekt etter skatt, er det mindre forskjeller i andel med sosialhjelp og i subjektiv oppfatning av økonomien mellom fattige og ikke-fattige. Med de to første mål på fattigdom var det f.eks. om lag 25 prosent av de fattige som mottok sosialhjelp, sammenlignet med 5 prosent blant husholdninger som ikke var fattige i 1990. Når avgrensningen av fattige baseres på inntekt etter skatt, var de tilsvarende tallene henholdsvis 19 og 5 prosent. Dette avspeiler at utbetaling av sosialhjelp ikke bare påvirkes av husholdningenes inntektsituasjon, men i høy grad også av utgiftene.

Selv om det er vesentlig flere blant de fattige som blir registrert med ulike økonomiske problemer enn i befolkningen ellers, er det viktig å legge merke til at det er et (klart) mindretall også av de fattige som oppgir ulike økonomiske problemer. En firedel mottok sosialhjelp, vel en tredel oppgav økonomiske problemer, halvparten av disse ofte, og vel fire av ti var sårbare for uforutsette utgifter.

Betyr dette at fattigdomsmålene er dårlige? Vi kan naturligvis ikke se bort fra at det finnes en del fattige husholdninger som har betydelige uregistrerte inntekter, f.eks. i form av svarte arbeidsinntekter eller overføringer fra andre husholdninger. Det er imidlertid også vel mulig at det store flertall av fattige husholdninger har tilpasset seg et lavt inntektsnivå. Så lenge økonomien er stabil fungerer husholdningen brukbart økonomisk. Den store andel som ikke klarer en uforutsett regning tyder nettopp på at disse husholdningene er sårbare for forstyrrelser i økonomien.

Fattigdom basert på måling av tilfredsstillelse av grunnleggende behov

En annen type mål på fattigdom er de som tar utgangspunkt i tilfredsstillelse av grunnleggende behov (Townsend 1979, Stjernø 1985). I Levekårsundersøkelsen 1987 inngikk en del mål på fattigdom basert på dette perspektivet. Det gjaldt spørsmål om: hjelp til å klare faste utgifter, og spørsmål om husholdningen på grunn av dårlig økonomi ikke kunne varme opp boligen, ikke kunne ha gjester på besøk, ikke kunne reise på besøk til slekt og venner eller ikke kunne ha kjøtt eller fisk til middag mer enn et par ganger i uken.

Det er svært få i Norge som opplever manglende tilfredsstillelse av disse behov, mellom ca. 1 og 4 prosent.

Tabell 16.5. Indikatorer på økonomiske vansker for ikke-studenthusholdninger, etter tre ulike avgrensninger av fattige husholdninger. Prosent. 1986 og 1990

	2. Inntekt etter skatt		4. Beregnet disponibel inntekt		6. Beregnet disponibel inntekt og nytte		
	Alle	Fattige	Andre	Fattige	Andre	Fattige	Andre
Andel med sosialhjelp							
1986	4	15	3	17	2	21	2
1990	6	19	5	26	5	25	5
Andel som ofte hadde økonomiske problemer							
1986	3	8	3	12	2	14	2
1990	5	13	4	18	4	18	4
Andel som av og til hadde økonomiske problemer							
1986	6	15	6	20	5	19	6
1990	8	18	7	18	7	20	7
Andel som ikke klarer en uforutsett regning							
1986	11	32	9	37	8	42	8
1990	15	35	14	44	13	43	13

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Tabell 16.6. Husholdninger etter mål på behovstilfredsstillelse. 1987

	Aldri problemer	1-2 ganger i året	Oftere, ikke hver måned	En eller flere ganger i måneden
Klarer ikke faste utgifter	96,2	2,3	1,1	0,3
Har ikke råd til				
Boligoppvarming	99,1	0,3	0,4	0,2
Besøk av gjester	97,2	1,3	1,2	0,4
Besøke slekt og venner	95,6	2,2	1,8	0,3
Kjøtt, fisk til middag	97,2	0,5	1,3	0,9

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1987.

Andelen som har opplevd en eller annen mangel minst månedlig var 1,4 prosent, andelen som har opplevd en eller annen mangel minst tre ganger i året var 3,9 prosent, og andel som i det hele tatt oppgav å ha opplevd en mangel siste år var 6,7 prosent. Selv med det minst strenge avgrensningskriteriet ligger andelen fattige noe under det som de tidligere målene gir, om enn ikke langt under.

Spørsmålet er da om disse målene gir det samme bilde av hvilke husholdninger som er fattige. Vi skal begrense oss til å se på andelen fattige i de ulike husholdningstypene.

Sammenligner en med andelen fattige i tabell 16.3 for 1986 er det mange likhetstrekk, men også interessante forskjeller. Enslige forsørgere kommer i alle sammen-

Tabell 16.7. Andelen fattige husholdninger avgrenset på grunnlag av manglende behovstilfredsstillelse. 1987

	Siste år	Oftere, ikke hver måned	Minst hver måned
Alle husholdninger	6,7	3,9	1,4
Enslige			
Under 45 år	13	7	3
45-64 år	7	6	2
65 år og over	5	3	1
Par uten barn			
Under 45 år	8	4	1
45-64 år	1	1	0
65 år og over	1	1	1
Par med barn			
Yngste barn			
0-6 år	9	5	1
7-19 år	3	2	1
Enslige forsørgere	27	19	7

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1987.

henger ut som gruppen med flest fattige. I tabell 16.3 er imidlertid de neste gruppene i 1986 eldre enslige og småbarnsfamilier. Eldre enslige kommer ganske langt ned på listen over fattige etter behovsmålene ovenfor. Dette kan tyde på at selv om eldre enslige har lave inntekter så dekkes behovene stort sett. Småbarnsfamiliene kommer også ganske høyt når det gjelder sporadiske behovsmangler, men ikke når det gjelder jevne behovsmangler. Yngre og middelaldrende enslige derimot kommer litt høyere på listen over fattige når en tar utgangspunkt i manglende behovsdekning, de følger da etter enslige forsørgere, selv om avstanden til disse er stor.

I det hele tatt ser det ut til at mål som baserer seg på behov i større grad utpeker yngre husholdninger og i mindre grad eldre husholdninger som fattige, enn tilfellet er med mål basert på inntekter og utgifter. En tolk-

Tabell 16.8. Andelen husholdninger som er fattige på grunnlag av manglende behovsdekning som også er fattige ifølge "objektive" definisjoner av fattigdom. 1986

	2. Inntekt etter skatt	4. Beregnet disponibel inntekt	6. Beregnet disponibel inntekt og nytte
Manglende behovsdekning			
Sjelden	18	26	32
Av og til	17	29	34
Ofte	16	25	48

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1987.

ning av dette er at de fattigdomsmålene som baserer seg på inntekter og utgifter ikke i tilstrekkelig grad tar hensyn til variasjoner i behov etter hvilken fase husholdningen er i. Den bedre behovsdekning blant eldre kan enten skyldes at gamle husholdninger gjennom et langt liv har akkumulert realkapital som ikke blir tatt hensyn til i de fattigdomsmål vi bruker, eller at det er generasjonsforskjeller i behovsnivået.

Det siste spørsmålet vi skal ta for oss er samsvaret mellom de ulike objektive målene på fattigdom og fattigdom basert på tilfredsstillelse av grunnleggende behov.

Tabell 16.8 viser det en vanligvis finner når en sammenholder objektive og subjektive fattigdomsmål, nemlig nokså beskjedent samsvar. Selv blant de som ofte oppgir manglende behovsdekning, er det bare halvparten som er fattige, beregnet på grunnlag av beregnet disponibel inntekt og nytte. Eller sagt på en annen måte, blant de som det siste året ofte har opplevd manglende dekning av grunnleggende behov, er halvparten ikke-fattige ifølge et objektivt fattigdomsmål basert på beregnet disponibel inntekt og nytte. Likevel tyder

resultatene på at beregnet disponibel inntekt og nytte er det beste av fattigdomsmålene som er brukt her. Tallene på den siste linjen for andelen av de som oppgir at de ofte har hatt manglende behovsdekning er basert på meget små grupper (under 50 husholdninger) og er derfor svært usikre.

Det kan være flere årsaker til det dårlige samsvaret. Et generelt problem i analyser av fattigdom er endringer i husholdningstilknytning. Husholdningssammensetningen er registrert på et bestemt tidspunkt, i dette tilfelle noen måneder etter avslutningen av inntektsåret. Det er inntektene til medlemmene av denne husholdningen det foregående året som er grunnlag for de objektive fattigdomsmålene. Dersom personen har skiftet husholdningstilknytning i løpet av det siste året vil denne inntekten imidlertid ikke avspeile hans/hennes situasjon hele året.

Et annet problem er kortere svingninger i husholdningens inntekter og utgifter. Husholdninger uten oppsparte midler og med en økonomi med lave inntekter eller store faste utgifter vil være svært sårbare overfor kortsiktige svingninger i inntekter eller utgifter, uten at det nødvendigvis betyr at inntektene over et lengre tidsrom, f.eks. året, er lave. Det er mye av det samme en finner med sosialhjelp. Mottak av sosialhjelp trenger ikke bety annet enn at husholdningen har hatt kortvarige økonomiske problemer. Husholdninger med brukbare inntekter regnet over året vil derfor kunne ha mottatt sosialhjelp.

Ulike mål på materiell standard blant fattige

Vi skal fortsette analysen av hvor gode fattigdomsmålene er ved å sammenligne materiell standard for fattige og husholdninger som ikke er fattige.

Fra 1986 til 1990 ble det færre fattige som var selveiere etter alle tre avgrensninger av de fattige. Minst var reduksjonen når en avgrenset fattige etter beregnet disponibel inntekt og nytte. Dette har sammenheng med at denne avgrensningsmåten i utgangspunkt gjør det vanskeligere for selveiere å bli regnet for fattige (fordi det blir beregnet et tillegg til inntekten svarende til nytten av den egne boligen).

Spørsmålet er om den sterke reduksjon i andelen selveiere blant fattige kan sees først og fremst som et uttrykk for en vanskeligere situasjon for de fattige, i forhold til det å skaffe seg sin egen bolig, eller om den også avspeiler den endrede sammensetning av fattige etter husholdningstype. Det ser ut til at endringene i husholdningstype har lite å si. Det skyldes at mye av forskyvningene i gruppen av fattige er en forskyvning fra eldre enslige til yngre enslige, og begge disse grupper av fattige har lav andel selveiere. Det er først og fremst blant flerpersonhusholdningene det har vært en reduksjon i andelen selveiere (fra 60 til 41 prosent når en avgrenser fattige på grunnlag av beregnet disponibel inntekt).

Når det gjelder standarden på boligen målt ved trangboddhet synes den materielle situasjon for de fattige imidlertid ikke å ha forverret seg vesentlig på siste halvdel av 1980-tallet.

Heller ikke målt ved andelen som disponerer bil synes den materielle standard for fattige husholdninger å ha endret seg vesentlig. Derimot synes andelen som eier fritidshus å ha blitt vesentlig redusert. Også her tyder tallene på at reduksjonen har vært størst blant fattige flerpersonhusholdninger. Verken når det gjelder bil eller fritidshus synes endringer i sammensetningen av fattige etter husholdningstype å ha særlig betydning for endringen i materiell standard blant de fattige.

Tabell 16.9. Indikatorer på materiell standard for ikke-studenthusholdninger, etter tre ulike avgrensninger av fattige husholdninger. Prosent. 1986 og 1990

	2. Inntekt etter skatt			4. Beregnet disponibel inntekt		6. Beregnet disponibel inntekt og nytte	
	Alle	Fattige	Andre	Fattige	Andre	Fattige	Andre
Andel selveiere							
1986	65	44	67	41	72	26	70
1990	64	28	66	29	64	21	65
Andel som bor trangt							
1986	8	18	8	19	7	17	8
1990	8	19	7	21	7	24	6
Andel som eier hytte							
1986	26	11	27	12	27	6	24
1990	23	3	24	4	24	3	24
Andel som disponerer bil							
1986	78	41	81	53	81	48	84
1990	75	33	77	51	75	46	77

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Det kan altså se ut som om de store kapital-krevende investeringer som bolig og fritidshus har blitt vanskeligere for fattige husholdninger i denne perioden.

Har vi gode mål på fattigdom?

Fattigdom er et svært komplisert fenomen. Vi viste ved begynnelsen av kapitlet at det finnes flere forskjellige fattigdomsbegreper. Med de tilnærmingene som er brukt her avhenger fattigdom både av inntekts- og formuessiden i husholdningenes økonomiske situasjon, av utgifter og av variasjoner i både inntekter og utgifter over tid. Andre faktorer er også viktige, f.eks. variasjoner i behov over livsløpet, eller hvor lang tid en skal falle under et visst nivå for å bli regnet som fattig. I tillegg til den begrepsmessige kompleksitet kommer det målingsproblemer. Det gjelder både registrering av inntekter, en kan f.eks. nevne svarte inntekter og private overføringer mellom husholdningene, og registreringen av formue, der først

og fremst registreringen av realkapital, herunder også konsumkapital, er mangelfull.

Det er helt klart at dersom siktemålet er et fattigdomsmål som er godt egnet for å klassifisere den enkelte husholdning som fattig eller ikke, så er ingen av målene vi har brukt gode nok. Dersom siktemålet er å kunne rangere brede grupper av husholdninger etter andelen fattige, eller å gi et bilde av utviklingen i fattigdom er det likevel godt mulig at målene er brukbare.

Sammenhengen mellom objektive fattigdomsmål, basert på inntekt, formue og utgifter, og ulike mål på økonomiske problemer, både objektive (sosialhjelp) og subjektive, er ikke sterk. Sammenhengen er svakest for fattigdom basert bare på inntekt og formue. Den styrkes når en også tar hensyn til utgiftssiden.

Det synes ikke å være avgjørende forskjeller mellom de to objektive fattigdomsmålene som tar hensyn til utgifter: beregnet disponibel inntekt og beregnet disponibel inntekt og nytte, der det siste tar (bedre) hensyn til verdien/nytten av egen bolig og eget fritidshus. De viser omtrent samme sammenheng med mottak av sosialhjelp og forekomst av økonomiske problemer. Beregnet disponibel inntekt og nytte viser litt sterkere sammenheng med forekomsten av mangelsituasjoner. Det skiller også ut litt andre grupper som fattige. Det blir færre selveiere i gruppen av fattige, og det ser ut til å øke andelen fattige blant eldre enslige.

Verken mottak av sosialhjelp eller de subjektive målene på forekomst av økonomiske problemer er ideelle som fattigdomsmål. For det første er de følsomme overfor kortsiktige svingninger i husholdningenes økonomi. For det andre vil en del av målene, spesielt de subjektive i betydelig grad være indikatorer på hvor stram husholdningens økonomi er, i tillegg til å avspeile hvilket nivå husholdningens økonomi ligger på. Økonomiske problemer vil forekomme også i husholdninger med store inntekter og utgifter, der balansen mellom disse er meget stram. For det tredje vil særlig de subjektive målene på økonomiske problemer kunne avspeile husholdningenes holdninger og atferd når det gjelder husholdningsøkonomi. Hva anser husholdningen som rimelige behov som bør dekkes, hvor god er husholdningens styring med økonomien?

De objektive fattigdomsmålene basert på inntekt, formue og utgifter har den fordel i forhold til målene foran at de legger vekt på et litt lengre tidsperspektiv (ett år). En viktig ulempe som analysen tyder på, er at de ikke i tilstrekkelig grad tar hensyn til variasjoner i materielle behov over livsløpet. Både mottak av sosialhjelp og de subjektive målene på økonomiske proble-

mer utpeker i høyere grad enn de objektive målene yngre husholdninger som fattige.

En type mål vi ikke har prøvd ut her, er de som kombinerer både objektive forhold som inntekt, formue og utgifter og mer subjektive mål på økonomiske problemer. Det er imidlertid klart at en mekanisk kombinasjon av de to typer mål, slik de er brukt her, ville resultere i en svært liten andel fattige totalt sett.

Referanser

- Andersen, A. S. og S. Opdahl (1989): *Ensliges inntekt og forbruk*, Rapporter 89/14, Statistisk sentralbyrå.
- Bowitz, Einar (1992): Offentlige stønader til husholdninger. *Sosiale og økonomiske studier 80*, Statistisk sentralbyrå.
- Dahl, Grete (1993): "Enslige forsørgere", *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.
- Dahl, G., E. Flittig og J. Lajord (1994): *Inntekt, levekår og sysselsetting for pensjonister og stønadsmottakere i folketrygden*, Rapporter 94/8, Statistisk sentralbyrå.
- Epland, Jon (1993): "Økonomisk velferd", *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.
- Epland, Jon (1994): *Inntekt, bustad og formue. Analyse av hushaldsintervjuet til Inntekts- og formuesundersøkinga 1990*, upublisert notat, Statistisk sentralbyrå.
- Gabrielsen, Inger (1992): *Det norske skattesystemet 1992*. Sosiale og økonomiske studier 79, Statistisk sentralbyrå.
- Gustafsson, Björn (1993): "Poverty in Sweden, 1975-85", i E. J. Hansen, S. Ringen, H. Uusitalo og R. Erikson (red.): *Welfare Trends in the Scandinavian Countries*.
- Hagenaars, Aldi J. M. (1991): "The Definition and Measurement of Poverty" i L. Osberg (red.): *Economic Inequality and Poverty. International Perspectives*.
- Haraldsen, G. og R. H. Kitterød (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. Sosiale og økonomiske studier 76, Statistisk sentralbyrå.
- Harildstad, Anders (1989): Timeverks- og sysselsettingstall, *Økonomiske analyser 1989*, 7, Statistisk sentralbyrå.
- Herigstad, Helge (1986): *Inntekt og offentlige ytingar*, Rapporter 86/2, Statistisk sentralbyrå.
- Hobæk, T. og M. Kjeldsrud (1993): "Arbeidsledighet", *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.
- Jørgensen, Tor (1993): "Utdanning", *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.
- Keilman, Nico (1994): Husholdninger i framtiden: Sterk økning i antall aleneboen-

- de, *Samfunnsspeilet* nr. 2, Statistisk sentralbyrå.
- Kirkeberg, Mads Ivar (1994): Hvem får frynsegoder - og hvor mye? *Samfunnsspeilet* nr. 1, Statistisk sentralbyrå.
- Kjeldstad, Randi (1988): *Inntekt over livsløpet: Pensjonsgivende inntekt og alderspensjon. Forskjeller mellom kvinner og menn i fire fødselskohorter*, Rapport 88:2, Institutt for sosialforskning, Oslo.
- Kjeldstad, R. og J. R. Lyngstad (1993): *Arbeid, lønn og likestilling*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Koren, C. og D. F. Fredriksen (1993): Kvinnerens forsørgelsesmønster og folketrygden, *Økonomiske analyser* 1993, 8, Statistisk sentralbyrå.
- Kristiansen, J. E. (1988): Frynsegoder: "For den som har, han skal gis..." *Samfunnsspeilet* nr. 2, Statistisk sentralbyrå.
- Langsether, Åsmund (1993): *Arv, gaver og levekår*. Rapport 93:4. Institutt for sosialforskning, Oslo.
- Noack, T. og N. Keilman (1993): "Familie og husholdning", *Sosialt utsyn* 1993, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.
- NOU 1993:17: *Levekår i Norge. Er graset grønt for alle?* Finans- og tolldepartementet. Oslo: Akademika.
- Rikstrygdeverket (1990 og 1994): *Trygdestatistisk årbok*.
- Ryen, Anne (1987): *Frynsegoder og fordelingsvirkninger*. Paper til Det 5. Nordiske Sosialpolitiske Forskerseminar 23.-25. september 1987, Karlslunde, Danmark.
- Røstadsand, J. I. og J. Heldal (1994): Hva kan innteksundersøkelsen for husholdningene fortelle oss? *Økonomiske analyser* 1994, 2, Statistisk sentralbyrå.
- Statistisk sentralbyrå (1985): *Folke- og bolig telling Hefte III*, Norges offisielle statistikk B 546.
- Stjernø, Steinar (1985): *Den moderne fattigdommen*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Strøm, S. T. Wennemo og R. Aaberge (1993): *Inntektsulikhet i Norge 1973-1990*, Rapporter 93/17, Statistisk sentralbyrå.
- Townsend, Peter (1979): *Poverty in the United Kingdom*, London: Penguin.
- UN Provisional Guidelines (1977): *Provisional Guidelines on Statistics on the Distribution of Income, Consumption and Accumulation of Households*, Studies in Methods, Series M No. 61, New York.
- van Pragh, B.M.S. og R.J. Flik (1992): "Poverty Lines and Equivalence Scales. A Theoretical and Empirical Evaluation", i J. Kordos (red.): *Poverty Measurement for Economies in Transition in Eastern European Countries*, Warsawa.
- Aaberge, Rolf (1982): *Om måling av ulikskap*, Rapporter 82/9, Statistisk sentralbyrå.

Utgitt i serien Statistiske analyser

Issued in the series Statistical Analyses

Nr. 1 Sosialt utsyn 1993. 1993-455s.
165 kr ISBN 82-537-3874-9

Nr. 2 Naturressurser og miljø 1993.
1994-153s. 115 kr
ISBN 82-537-3967-2

Nr. 3 Natural Resources and the
Environment 1993. 1994-160s.
115 kr ISBN 82-537-3968-0

Nr. 4 Social Survey 1993 Summary with
Tables and Graphs. 1994-155s.
90 kr ISBN 82-537-3987-7

Nr. 5 Siv Øverås: Helseboka 1995
Hovedtrekk ved helsetilstand og
helsetjeneste i Norge. 1995-151s.
170 kr ISBN 82-537-4081-6

Nr. 6 Naturressurser og miljø 1995.
1995-175s. 140 kr
ISBN 82-537-4111-1

Nr. 7 Natural Resources and the
Environment 1995. 1995-178s.
140 kr ISBN 82-537-4147-2

Husholdningenes økonomi

gir en oversikt over hvordan husholdningens inntekter og formue og ulikhet i inntekt og formue har utviklet seg på 1980-tallet fram til 1991. Den gir oversikt over forskjeller i husholdningsøkonomi mellom grupper av husholdninger som er i ulike livsfaser, f.eks. yngre enslige, småbarnsfamilier, eldre enslige, enslige forsørgere og økonomisk ulikhet innen slike grupper.

Publikasjonen gir også et innblikk i de mange ulike begrepene for inntekt og formue og de ulike datakilder, og viser hvordan de ulike begreper og datakilder forholder seg til hverandre.

Husholdningenes økonomi er et oppslagsverk beregnet på personer innen forvaltning, undervisning og forskning, samt for alle personer og grupper med interesse for husholdningers økonomi.

Publikasjonen kan bestilles fra:
Statistisk sentralbyrå,
Salg- og abonnementservice,
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

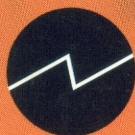
Telefon 22 00 44 80
Telefax: 22 86 49 76

eller
Akademika - avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefax: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4205-3
ISSN 0804-3221

Pris kr 175,00

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway